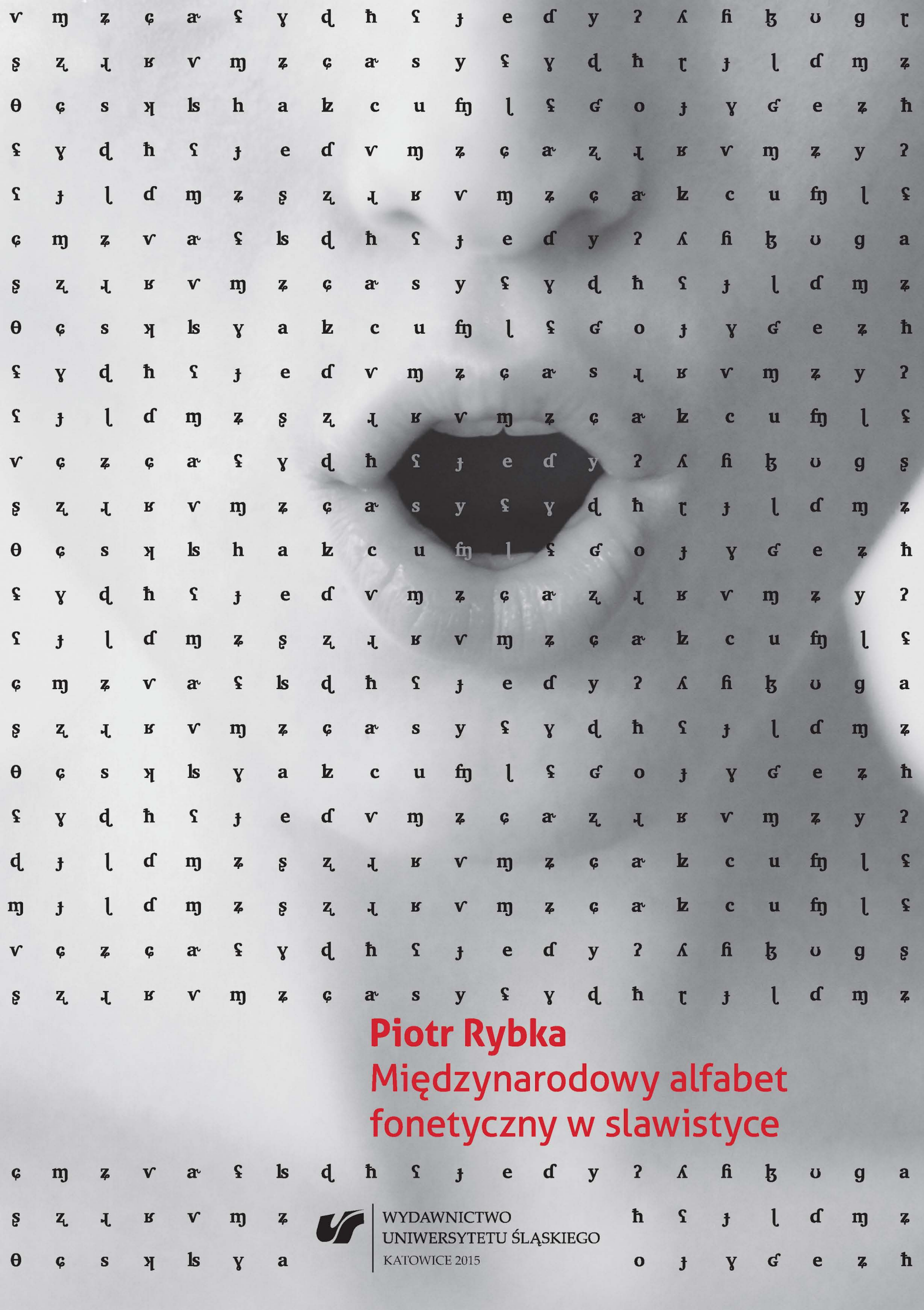

Piotr Rybka

Międzynarodowy alfabet fonetyczny w slawistyce

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2015

Międzynarodowy alfabet fonetyczny w slawistyce

NR 3469

Piotr Rybka

Międzynarodowy alfabet fonetyczny w slawistyce

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2015

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Bożena Witosz

Recenzentka
Piotra Łobacz

Wstęp

Międzynarodowy alfabet fonetyczny (dalej: IPA) jest powszechnie znanym systemem transkrypcji stosowanym w różnych dziedzinach badań nad mową, lecz bardzo rzadko używanym w obrębie językoznawstwa polskiego, nie tylko w badaniach nad językiem polskim, ale także nad innymi językami słowiańskimi. Co więcej, nie dysponujemy, poza jednym wyjątkiem (ŻURAWSKI, red., 2011), polskim opracowaniem zawierającym obecnie obowiązujące symbole alfabetu międzynarodowego. Zestawy symboli opublikowane w pracach Wiktora JASSEMA (zob. bibliografia), w *Słowniku wymowy polskiej PWN* (SWP, 1977) oraz *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO, 1999), a także w wielu podręcznikach zdezaktualizowały się po 1989 roku. Zresztą nawet w opracowaniu *Język polski. Nauka o języku* (ŻURAWSKI, red., 2011) nie znajdziemy wszystkich symboli IPA ani bardzo potrzebnych wskazówek dotyczących tego alfabetu (sposobu stawiania symboli oraz opisu ich budowy graficznej).

Zadanie omówienia IPA jest bardzo skomplikowane, ponieważ nie wystarczy podać wartości samych symboli (a jest ich bardzo dużo, bo ponad 250[1]), ale trzeba także wyjaśnić sposób ich użycia (szczególnie ważne jest to w przypadku diakrytów), ich budowę (to z kolei jest istotne w przypadku nietypowych liter typu <ʒ ɟ>), znaczenie angielskich terminów fonetycznych stosowanych w opisie symboli IPA (nie ma tutaj pełnej jednoznaczności względem terminów polskich), sposoby konstruowania symboli fonetycznych w edytorach tekstu (od czcionek komputerowych, tzw. fontów, zawierających symbole IPA począwszy, na sposobach pozycjonowania znaków diakrytycznych skończywszy). Tak zaprojektowana monografia byłaby jednak niepraktyczna: zawierałaby ogromną ilość informacji, z których przeciętny użytkownik alfabetu fonetycznego nie skorzystałby, a już na pewno nie studiowałby ich po to tylko, by wstawić do swojego tekstu kilka symboli fonetycznych. Dlatego w niniejszej pracy skupiono się głównie na problematyce wartości symboli międzynarodowych. Kwestie praktyczne związane z transkrypcją, a także zagadnienia związane z budową symboli IPA (uwzględnione po to, by ustrzec

[1] Co najmniej tyle oficjalnych symboli literowych i diakrytycznych znajduje się w: IPA, 1999.

przed pomyłką w doborze bardzo podobnych graficznie symboli) podane są w przypisach i to tylko w niezbędnych przypadkach. Wyjątkiem jest tutaj problematyka sposobu stawiania symboli, której poświęcono dużą część rozdziału 2., gdzie znajduje się autorska typologia symboli IPA (informacje te będą przydatne w kolejnych rozdziałach).

Może jednak nasuwać się pytanie, czy polskiemu Czytelnikowi będzie przydatny alfabet międzynarodowy, skoro od wielu już lat sprawdza się slawistyczny alfabet fonetyczny, który zresztą został bardzo rozbudowany, zwłaszcza w zakresie zastosowań dialektologicznych. Można podać kilka zastosowań IPA.

Międzynarodowy alfabet fonetyczny jest kodem, który może być wykorzystywany w sposób czynny lub bierny. Użycie bierne alfabetu międzynarodowego będzie polegało na zapoznawaniu się z transkrypcjami sporządzonymi przez autorów stosujących w swych pracach konwencję międzynarodową. Do tego celu przydatne byłoby jakieś skrótowe zestawienie symboli IPA, niewielka „ściągawka", zwłaszcza że nie opublikowano dotychczas w polskiej literaturze wszystkich oficjalnych symboli IPA. Temu celowi służą tabele zamieszczone w rozdziale 2., zawierające trzy zbiory symboli IPA.

Polski Czytelnik może jednak stosować alfabet międzynarodowy również czynnie, na przykład podczas transkrybowania ze słuchu lub w celu przedstawienia sposobu wymowy w przygotowywanym przez siebie tekście. Gdy artykuł lub rozdział w tomie zbiorowym jest adresowany do odbiorcy zagranicznego, wówczas redaktor naukowy publikacji może nawet wymagać stosowania transkrypcji międzynarodowej. W takim przypadku niewielkie zestawienie symboli fonetycznych może nie wystarczyć. W swoich początkach był bowiem alfabet międzynarodowy stosowany głównie do zapisu głosek języków zachodnioeuropejskich. W miarę rozwoju badań nad innymi językami, zwłaszcza egzotycznymi, uzupełniano IPA o symbole literowe i diakrytyczne, pozwalające oddawać różnice między głoskami występującymi w wielu różnych językach. Z tego jednak powodu użycie IPA do transkrypcji wypowiedzi w językach słowiańskich może być nieco problematyczne, gdyż kategorie fonetyczne stosowane w opisach języków słowiańskich nie pokrywają się dokładnie z tymi, które wykorzystano w konstrukcji alfabetu międzynarodowego. Dobrym przykładem są spółgłoski określane w polskiej literaturze jako „prepalatalne" i „postpalatalne". W konwencji międzynarodowej głoski prepalatalne są zapisywane zwykle symbolami <ɕ ʑ>, które w zestawach symboli IPA definiuje się terminem „dziąsłowo-palatalne". Polskie głoski postpalatalne natomiast transkrybuje się zazwyczaj symbolami spółgłosek palatalnych. To tylko jeden z przykładów, pokazuje on jednak, iż użycie IPA wymaga przeanalizowania konstrukcji tego alfabetu, sposobu podziału modelowego aparatu mowy na obszary artykulacyjne oraz uwzględnienia w tym systemie transkrypcji sposobów artykulacji głosek. Warto także zapoznać się z rozwiązaniami graficznymi wykorzystanymi w tym alfabecie (diakryt dopisany do litery, diakryt nadpisany nad literą, diakryt dopisany do innego diakrytu itd.).

Międzynarodowy alfabet fonetyczny zawiera symbole pozwalające opisać głoski wielu, czasem bardzo egzotycznych języków. Przygotowanie niniejszej pracy dla polskiego Czytelnika wymagało dokonania wyboru tych symboli, które w czynnym zastosowaniu IPA mogły okazać się dla niego najbardziej przydatne. Były to przede wszystkim odpowiedniki symboli slawistycznego alfabetu fonetycznego w różnych jego odmianach. Szczególnie wiele miejsca poświęcono sposobom transkrypcji głosek i cech fonetycznych bardzo specyficznych dla języków słowiańskich, jak tzw. [r] trące (frykatywne), unosowienie oraz palatalizacja.

By jednak nie ograniczać użycia IPA jedynie do tego, co w badaniach nad językami słowiańskimi już odkryto, a więc również przetranskrybowano za pomocą alfabetu slawistycznego, dodano do niniejszej pracy kilka rozdziałów traktujących o zagadnieniach pojawiających się w literaturze slawistycznej jedynie marginalnie. Wśród tych zagadnień znalazły się m.in. typy wybuchu (inaczej plozji), odmiany fonacji, spółgłoski retrofleksyjne i tzw. radykalne (artykułowane obsadą języka) oraz symbole odmian akcentu tonalnego (tonicznego). Kwestiom często podejmowanym w literaturze, np. palatalności i unosowieniu samogłosek, poświęcono więcej miejsca w osobnych rozdziałach, w których ukazano sposoby ogólnego i bardzo szczegółowego transkrybowania określonych artykulacji. Przedstawione transkrypcje pochodzące z literatury anglojęzycznej oraz propozycje autorskie można traktować jako przykładowe wzory dla własnych transkrypcji.

Trudno używać alfabetu międzynarodowego, nie dysponując czcionkami komputerowymi zawierającymi symbole IPA. Na szczęście w tej kwestii wiele się zmieniło od czasu pierwszych komputerów osobistych i pierwszych fontów, które nie posiadały nawet podstawowych liter diakrytyzowanych, np. polskich liter <ó ź ż ą ę>. W systemie operacyjnym Microsoft Windows, począwszy od wersji Vista, w bodaj najczęściej stosowanej czcionce Times New Roman znajdują się wszystkie symbole IPA. We wcześniejszych wersjach systemu Windows można było je znaleźć jedynie w czcionce Lucida Sans Unicode. Niestety, obie czcionki nie zawsze poprawnie wyświetlają litery z dodanymi diakrytami.

Darmowymi czcionkami przeznaczonymi głównie do transkrypcji fonetycznych są czcionki: Charis SIL, Doulos SIL oraz Gentium Plus, dostępne na stronie organizacji SIL International (http://www.sil.org/resources/software_fonts[2]). Zawierają one wszystkie symbole alfabetu międzynarodowego (łącznie z najnowszym <ʋ>), a także symbole innych alfabetów fonetycznych, m.in. slawistycznego, amerykańskiego i uralskiego. Taka duża liczba symboli może być przydatna nie tylko w przypadku stosowania kilku systemów transkrypcji, ale także w razie potrzeby uzupełnienia używanego alfabetu o dodatkowe symbole. W wymienionych trzech fontach o wiele rzadziej pojawiają się błędy związane ze wstawianiem znaków diakrytycznych[3].

Pobieranie i instalowanie dodatkowych czcionek zwykle nie jest potrzebne, chyba że planuje się pisanie bardzo skomplikowanych transkrypcji fonetycznych; do transkrypcji fonologicznych powinny wystarczyć czcionki zawarte w najnowszych systemach operacyjnych. W Internecie można znaleźć też wiele innych fontów, a także specjalnych programów komputerowych podstawiających pod klawisze standardowej klawiatury komputerowej określone przez

---

[2] Oto adresy stron zawierających opis każdego fontu oraz linki do pobrania plików:
- **Charis SIL**: http://www.sil.org/resources/software_fonts/charis-sil
- **Doulos SIL**: http://www.sil.org/resources/software_fonts/doulos-sil
- **Gentium Plus**: http://www.sil.org/resources/software_fonts/gentium

W celu pobrania plików instalujących poszczególne fonty w przeglądarce wystarczy wpisać następujące adresy internetowe:
- **Charis SIL**: http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=CharisSIL-4.110.exe&filename=CharisSIL-4.110.exe
- **Doulos SIL**: http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=DoulosSIL-4.110.exe&filename=DoulosSIL-4.110.exe
- **Gentium Plus**: http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=GentiumPlus-1.508.exe&filename=GentiumPlus-1.508.exe

[3] Niniejsze opracowanie napisano przy wykorzystaniu głównie czcionki Charis SIL w wersji 4.114, która stosowana łącznie z edytorem tekstu Microsoft Word 2013 poprawnie wyświetla praktycznie wszystkie kombinacje symboli, zwłaszcza kilka znaków diakrytycznych

użytkownika symbole fonetyczne. Jest to ogromne ułatwienie, gdyż dzięki temu nie trzeba wyszukiwać za każdym razem konkretnego symbolu fonetycznego niedostępnego wprost z klawiatury[4].

Międzynarodowy alfabet fonetyczny posiada ogromne możliwości, jeśli chodzi o zaznaczanie w transkrypcji niezwykle drobnych niuansów artykulacyjnych, pozwala również transkrybować na dużym poziomie uogólnienia lub niedookreślenia (np. symbol zwany balonem <(‾)> umożliwia zaznaczenie nie w pełni rozpoznanych głosek). Symbole IPA są w dodatku dość proste do opanowania: symbole oznaczające zbliżone artykulacyjnie głoski są zwykle podobne do liter, którymi w różnych alfabetach zapisuje się te głoski, np. <z ʒ ʐ ʑ> lub <r ɾ ɹ ɻ ʀ ʁ>.

Poznanie symboli fonetycznych IPA uświadamia także, jak duże są możliwości artykulacyjne człowieka. Przykładem mogą być posiadające międzynarodowe oznaczenia głoski wdechowe (inspiracyjne, ingresywne), głoski inicjowane w krtani (iniektywne) lub w jamie ustnej (tzw. mlaski), a nawet głoski artykułowane bez udziału czy to wydychanego, czy to wdychanego powietrza (tzw. głoski perkusywne).

Dzięki znajomości tak dużej liczby możliwych artykulacji, które dodatkowo można transkrybować, jesteśmy lepiej przygotowani do badania różnych języków lub dialektów. Znając bowiem sposoby artykulacji odkryte w innych językach, nie odnosimy postrzeganych w badanym przez siebie materiale cech wymawianiowych do bardzo wąskiego spektrum zjawisk opisanych dotychczas w literaturze przedmiotu, lecz mamy szersze możliwości w zakresie kategoryzacji dostrzeganych faktów fonetycznych.

Skoro alfabet międzynarodowy zawsze nadążał za badaniami nad językami świata, można go również traktować jako zbiór informacji z zakresu fonetyki artykulacyjnej podanych niejako w pigułce – w formie tabel zawierających określone kategorie artykulacyjne i przypisane im symbole fonetyczne. Te cechy transkrypcji międzynarodowej są marginalizowane, a jest to niezaprzeczalnie jedna z jej zalet.

Dodatkowym atutem IPA jest uniwersalny charakter transkrypcji międzynarodowej. Można bowiem traktować symbole IPA jako punkty odniesienia zdefiniowane nie według artykulacji obserwowalnych w konkretnym języku (nie jest IPA alfabetem do transkrypcji tylko jednego języka), ale na podstawie obiektywnych kryteriów artykulacyjnych. Umożliwia to precyzyjne porównywanie głosek z różnych języków i dialektów, a tym samym dokładne opisywanie różnic między nimi, co z kolei ma niebagatelne znaczenie w dydaktyce

---

umieszczanych jeden obok drugiego. Niewiele czcionek pozwala na konstruowanie tak skomplikowanych symboli fonetycznych, o czym świadczy dobitnie następujące porównanie:

Charis SIL 4.114	Doulos SIL 4.112	Gentium Plus 1.510	Times New Roman	Arial	Georgia	Calibri	Cambria	Courier New
ɛ̆̆ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	e˜ˇˇ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	ɛ̆̆ θ̪̆	e˜ˇˇ θ¬ ̪̆

Symbol krótkiej, unosowionej samogłoski [e] wymawianej na tonie rosnącym oraz krótkiej, międzyzębowej spółgłoski [θ].

4 Innym praktycznym rozwiązaniem ułatwiającym wstawianie symboli fonetycznych (nie tylko alfabetu międzynarodowego) jest zdefiniowanie w używanym przez siebie edytorze tekstu tzw. skrótów klawiaturowych (kombinacji klawiszy, które po wciśnięciu spowodują pojawienie się określonego wcześniej symbolu) lub formuł autokorekty (sekwencji znaków graficznych, które będą automatycznie zastępowane przez edytor tekstu na zdefiniowany w formule znak graficzny). Informacje na ten temat można znaleźć w plikach pomocy dodanych do edytorów tekstu, a także w wielu poradach opublikowanych w Internecie.

tych języków. Na przykład jeśli polską samogłoskę w słowie *pył* przetranskrybujemy dokładnie symbolem <ɪ̯>, a rosyjską w słowie *пыл* ('pył') symbolem <i̯> (zob. rozważania w rozdziale 7.3.), to będzie można uznać, że samogłoska polska w porównaniu z angielskim luźnym [ɪ] (np. w *pit* 'dół, jama') jest tylko nieznacznie cofnięta, natomiast samogłoska rosyjska jest jeszcze bardziej tylna, lecz nie na tyle, by język podczas jej artykulacji osiągał położenie typowe dla samogłoski [u]. Te wnioski mogą z kolei ułatwić wymawianie każdej z tych samogłosek przez osobę uczącą się danego języka.

Autorowi pozostaje mieć tylko nadzieję, że przedstawione w niniejszej pracy sposoby transkrypcji okażą się przydatne polskiemu Czytelnikowi. Całość materiału została podzielona na zagadnienia ułożone w kolejności od odmian fonacji i cech prozodycznych, przez artykulacje spółgłoskowe (a te począwszy od spółgłosek wargowych, na krtaniowych kończąc) i samogłoskowe, aż po artykulacje złożone. W osobnej części zebrano zagadnienia szczególnie istotne dla fonetyki języków słowiańskich. W każdym rozdziale zamieszczono wiele przykładowych transkrypcji zaczerpniętych z literatury lub będących autorskimi propozycjami. Dodatkowe transkrypcje pojedynczych wyrazów oraz większych tekstów znalazły się w rozdziale 10. Opracowanie zamyka spis symboli fonetycznych z podaniem ich wartości, nazw, odpowiedników w jednym z uproszczonych alfabetów fonetycznych stosowanych zamiast IPA, a także kodów Unicode ułatwiających wyszukiwanie potrzebnych symboli w czcionkach komputerowych i w Internecie.

* * *

Dziękuję wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej książki. Szczególne wyrazy wdzięczności za ogromną pomoc merytoryczną oraz szczere wsparcie dla samej koncepcji niniejszej pracy należą się Pani Profesor dr hab. Piotrze Łobacz.

Osobne podziękowania pragnę skierować do Pani Profesor dr hab. Danuty Pluty-Wojciechowskiej za porady w zakresie transkrybowania wad wymowy, a także do Pani dr hab. Mirosławy Siuciak za pomoc w uzyskaniu funduszy na opublikowanie niniejszego opracowania.

Dziękuję też następującym osobom za wyrazy poparcia i sugestie dotyczące zawartości pracy: Panu Profesorowi dr. hab. Władysławowi Miodunce, Pani Profesor dr hab. Joannie Szpyrze-Kozłowskiej, Pani Profesor dr hab. Katarzynie Dziubalskiej-Kołaczyk oraz Panu Profesorowi dr. hab. Włodzimierzowi Sobkowiakowi.

Objaśnienie skrótów i oznaczeń spoza międzynarodowego alfabetu fonetycznego

< >	– zapis grafemów, wskazanie na sposób zapisu z pominięciem wartości symboli.
○	– dowolny grafem literowy (niebędący diakrytem).
*○	– grafemy spoza IPA (zob. rozdział 2.).
○*	– grafemy ekstrapolowane (zob. rozdział 2.).
○○○	– dowolny ciąg grafemów.
IPA	– międzynarodowy alfabet fonetyczny (z ang. *International Phonetic Alphabet*).
SAF	– slawistyczny alfabet fonetyczny.
Kolor czarny	– aktualne lub ekstrapolowane symbole IPA (zob. rozdział 2.).
Kolor szary	– nieaktualne lub nieoficjalne symbole IPA (zob. rozdział 2.).

Ze względu na duże graficzne skomplikowanie niektórych symboli wchodzących w skład alfabetu fonetycznego, część z nich, zaprezentowanych w tekście, została w powiększeniu powtórzona na marginesie.

1. Zarys historii IPA

1. Zarys historii IPA

Podane w tej części informacje dotyczące najważniejszych faktów związanych z historią międzynarodowego alfabetu fonetycznego i Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego pochodzą z *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet* (IPA, 1999: 194–197) oraz ze strony internetowej Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego[1].

W 1847 roku powstał alfabet fonetyczny Isaaca Pitmana i Alexandra J. Ellisa, który 40 lat później stał się podstawą dla pierwszej wersji alfabetu międzynarodowego.

W roku 1886 założone zostało w Paryżu Dhi Fonètik Tîcerz' Asóciécon (Towarzystwo Nauczycieli Fonetyki, FTA) stworzone przez niewielką grupę nauczycieli języka angielskiego skupioną wokół Paula Passy'ego. Ich celem było propagowanie w szkołach użycia transkrypcji fonetycznej jako sposobu ułatwienia nauki wymowy języków obcych. Wyobrażenia członków FTA dotyczące działalności Towarzystwa były dość zróżnicowane. Na przykład duński fonetyk Otto Jespersen opowiadał się za opracowaniem jednego międzynarodowego alfabetu zamiast kilku różnych alfabetów przystosowanych do transkrypcji tylko jednego języka. Paul Passy natomiast uznawał Towarzystwo za grupę fonetyków z różnych państw, którzy mieli działać na rzecz rozwoju fonetyki i jej zastosowania w nauczaniu języków obcych. Rozwój badań fonetycznych i napływ nowych informacji na temat wymowy m.in. języków egzotycznych spowodowały przesunięcie obszaru zainteresowań z fonetyki stosowanej w kierunku fonetyki ogólnej.

Na początku 1886 roku członkowie Towarzystwa wymieniali informacje na temat technik nauczania fonetyki. Do tego celu służyło tzw. stałe pismo obiegowe (ang. *ever-circulator*). Już w maju tego samego roku pojawił się pierwszy numer oficjalnego biuletynu Towarzystwa pod nazwą *Dhi Fonètik Tîcer* („Nauczyciel fonetyki"). Od pierwszego numeru biuletyn pisany był wyłącznie w transkrypcji fonetycznej.

[1] http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/.

Rok później, w 1887 Towarzystwo Nauczycieli Fonetyki zwiększyło liczbę swoich członków z 11 do 58, działających w 12 krajach, głównie Europy Zachodniej. W tym roku powstała również pierwsza lista symboli fonetycznych, opracowana na podstawie alfabetu fonetycznego Pitmana i Ellisa. W założeniu zebrane symbole miały służyć do transkrypcji różnych języków, lecz – przeciwnie do stanu obecnego – każdy z symboli mógł otrzymywać różne wartości fonetyczne, zależnie od języka. Podczas doboru symboli do transkrypcji kierowano się ich podobieństwem do znaków ortograficznych danego języka. W podręczniku IPA (IPA, 1999: 196) podano następujący przykład: spółgłoskę [ʃ] zapisywano literą <c>, jeśli transkrybowano tekst angielski, albo literą <x>, jeśli tekst był w języku francuskim.

W 1888 roku ukazało się pierwsze wydanie suplementu do biuletynu Towarzystwa. Wtedy też nastąpiły pierwsze istotne zmiany w alfabecie międzynarodowym. Przede wszystkim wprowadzono obowiązującą do dzisiaj regułę, iż każdej głosce odpowiada tylko jeden symbol, bez względu na to, w jakim języku się pojawia. Ponadto już wówczas zastosowano zasadę fonemiczną, zgodnie z którą każdym dwóm dźwiękom, odróżniającym w danym języku znaczenia wyrazów, przypisuje się dwa różne symbole. Przyjęto również zasadę korzystania w pierwszej kolejności z liter łacińskich, a także przypisywania wartości fonetycznych symbolom na podstawie ich najczęstszych wartości w systemach ortograficznych języków naturalnych, np. <p> oznacza spółgłoskę dwuwargową, zwarto-wybuchową, bezdźwięczną, gdyż w większości języków, w których stosowana jest litera *pe*, oznacza ona właśnie spółgłoskę [p]. Dodatkowo już w tym roku zdecydowano się wprowadzić zasadę unikania, na ile to możliwe, znaków diakrytycznych w transkrypcji.

Niniejsze zmiany zaproponowane i zaakceptowane przez członków Towarzystwa miały doniosłe znaczenie dla całego późniejszego rozwoju IPA, ponieważ stosowane są do dziś. Ich użycie w celu rewizji listy symboli opracowanej rok wcześniej pozwoliło stworzyć pierwszą wersję międzynarodowego alfabetu fonetycznego.

W kolejnym roku zmianie uległa nazwa FTA na L'Association Phonétique des Professeurs de Langues Vivantes (AP). Zmieniła się również nazwa biuletynu Towarzystwa – odtąd ukazywał się pod nazwą *Le Maître Phonétique*. Oficjalnym językiem Towarzystwa stał się język francuski.

W latach 1890–1899 w IPA wprowadzono wiele zmian mających na celu ułatwienie transkrypcji allofonicznej i przystosowanie alfabetu do transkrypcji języków nieeuropejskich. W tym dziesięcioleciu rozwój IPA był najszybszy. Dzięki wdrożonym zmianom alfabet międzynarodowy uzyskał w sierpniu 1899 roku formę niewiele różniącą się od współczesnej.

W roku 1897 ponownie zmieniła się nazwa Towarzystwa, tym razem na L'Association Phonétique Internationale (API), po angielsku: International Phonetic Association (IPA). Notabene tę nazwę już w 1886 roku sugerował Otto Jespersen.

W 1900 roku w suplemencie do biuletynu Towarzystwa po raz pierwszy opublikowane zostały *Zasady Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego* w języku francuskim. Zawierały one wprowadzenie do reguł transkrypcji fonetycznej przy użyciu IPA oraz transkrypcje bajki o Wietrze Północnym i Słońcu w około 50 językach z całego świata.

W 1908 roku odbył się pierwszy egzamin fonetyczny przeprowadzony pod auspicjami Towarzystwa. Od tego roku przyznawanie certyfikatów biegłości w fonetyce angielskiej, francuskiej lub niemieckiej (*Certificate of Proficiency*

in the phonetics of English, Certificate of Proficiency in the phonetics of French, Certificate of Proficiency in the phonetics of German) na podstawie pozytywnie zaliczonego egzaminu stało się kolejnym elementem działalności Towarzystwa (obecnie przyznaje się certyfikaty znajomości fonetyki angielskiej).

Na rok 1911 datuje się początek trwającej do dzisiaj tradycji publikowania w biuletynie Towarzystwa bajki o Wietrze Północnym i Słońcu[2]. Opowiastka ta transkrybowana była fonetycznie lub fonologicznie w różnych językach jako próbka transkrypcji ilustrującej fonetykę lub fonologię danego języka oraz sposób wykorzystania IPA do zapisu wymowy danego języka.

W roku 1914 Towarzystwo miało największą liczbę członków – 1751 w 40 krajach. W tym roku powstał pierwszy zbiór artykułów fonetycznych wydanych w tomie *Miscellanea Phonetica* w roku 1925. Kolejne tomy ukazały się w latach 1954 i 1958. Wybuch I wojny światowej przerwał działalność API (w okresie od października 1914 do grudnia 1922 roku nie ukazał się żaden biuletyn Towarzystwa).

W 1971 roku zmianie uległa nazwa biuletynu Towarzystwa. Wydawany od 1889 roku pod nazwą *Le Maître Phonétique* zmienił nazwę na *Journal of the International Phonetic Association*. Oficjalnym językiem biuletynu stał się (jak pierwotnie) język angielski. W tym również roku biuletyn przestał być wydawany w całości w transkrypcji fonetycznej. Nie zaprzestano jednak drukowania próbek transkrypcji wypowiedzi w różnych językach naturalnych.

W roku 1989 odbył się kongres Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego w Kilonii poświęcony reformie IPA. Wprowadzono wówczas wiele nowych symboli (m.in. symbole samogłosek środkowych), a wiele dotychczasowych wymieniono (np. diakryty palatalności, symbole mlasków). Rozpoczęto również opracowywanie dwóch nowych zestawów symboli: tzw. *Ext[ended]IPA* (dosł. Poszerzony/rozszerzony IPA) i *Vo[ice]Q[uality]S[symbols]* (dosł. 'Symbole jakości głosu'[3]). W tym roku rozpoczęły się również prace nad komputerowymi kodami dla symboli IPA. Na podstawie zgłoszonych propozycji ustalono, iż każdy symbol IPA powinien otrzymać przypisany tylko jemu trzycyfrowy numer, tzw. numer IPA (ang. *IPA Number*). Numery te zostały połączone z symbolami zgodnie z ich rozłożeniem w nowej tabeli symboli. Oznaczenia

[2] Oto wersja angielska: „The North Wind and the Sun were disputing which was the stronger, when a traveler came along wrapped in a warm cloak. They agreed that the one who first succeeded in making the traveler take his cloak off should be considered stronger than the other. Then the North Wind blew as hard as he could, but the more he blew the more closely did the traveler fold his cloak around him; and at last the North Wind gave up the attempt. Then the Sun shined out warmly, and immediately the traveler took off his cloak. And so the North Wind was obliged to confess that the Sun was the stronger of the two" (IPA, 1999: 44). Tłumaczenie oraz transkrypcję bajki wymówionej w języku polskim w opracowaniu Wiktora Jassema zamieszczono w rozdziale 10.

[3] Angielski termin *voice quality* (*voice quality setting*) definiowany jest jako zbiór cech, które występują (w różnym nasileniu) cały czas podczas mówienia, są typowe dla danej osoby i stanowią – jak pisze John Esling (2006: 470) – *background characteristics perceived as the most constant or persistent over time*. Jest to więc pojęcie zbliżone do cech prozodycznych, przy czym różnica tkwi w systemowym wykorzystaniu obu zjawisk: cechy prozodyczne mogą pełnić funkcje fonologiczne, podczas gdy cechy jakościowe pozwalają rozpoznać mówcę, określić jego „akcent", pochodzenie lub niedoskonałości wymawianiowe. Poza tym w zakres angielskiego *voice quality* wchodzą nieco inne cechy niż zjawiska tradycyjnie zaliczane do prozodycznych, a mianowicie: ułożenie artykulatorów (labializowanie wszystkich głosek, unosawianie wszystkich głosek, przesuwanie szczęki do przodu podczas artykulacji itp.), ułożenie krtani (wysokie, niskie), wysokość tonu, odmiany fonacji (zob. Esling, 2006: 472). Wobec braku polskiego odpowiednika proponuję w tej pracy dosłowne tłumaczenie angielskiego terminu *voice quality*, czyli „jakość głosu".

numeryczne nadano także symbolom nie podanym w tabelach symboli IPA oraz odrzuconym podczas kongresu w Kilonii lub wcześniej. Numery IPA miały na celu jednoznaczne wskazanie symbolu literowego lub diakrytycznego.

Rok po kongresie w Kilonii opublikowana została pierwsza wersja zestawu dodatkowych symboli IPA w artykule *Extensions to the International Phonetic Alphabet for the transcription of atypical speech* (Duckworth i in., 1990).

W roku 1993 zakończono prace nad komputerowymi kodami dla symboli IPA. Rezultaty przedstawiono w artykule *Computer codes for phonetic symbols* (Esling, Gaylord, 1993). W tym roku wydano również zrewidowaną wersję podstawowego zbioru symboli IPA, wprowadzono także kilka poprawek do zestawu symboli dodatkowych.

Rok później, w 1994 ukazał się zestaw symboli jakości głosu (ang. *Voice Quality Symbols*) autorstwa Martina J. Balla, Johna Eslinga i Craiga Dicksona (wiele symboli pochodzi jednak z zestawu symboli dodatkowych IPA i zestawu podstawowego). W tym samym roku zestaw symboli dodatkowych IPA (*ExtIPA*) został oficjalnie przyjęty przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyki Klinicznej i Językoznawstwa (International Clinical Phonetics and Linguistics Association).

W 1996 roku opublikowany został uaktualniony zbiór podstawowych symboli IPA, a w następnym roku – uzupełniony zestaw symboli dodatkowych (*ExtIPA*).

W roku 1999 ukazał się podręcznik IPA *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet* (Podręcznik Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego. Przewodnik po użyciu międzynarodowego alfabetu fonetycznego; zob. IPA, 1990). Od lat 90. działa też oficjalna strona internetowa Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego pod adresem: http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/.

ⱱ
ⱱ ɾ

We wrześniu 2005 roku do podstawowego zestawu symboli IPA został wprowadzony nowy symbol – mała litera *fał* z hakiem prawym <ⱱ> (symbol praktycznie identyczny z cyrylską *iżicą*; zob. Moszyński, 2006), lecz będący w istocie połączeniem symboli <ⱱ> i <ɾ>) na oznaczenie spółgłoski wargowo-zębowej, uderzeniowej, dźwięcznej spotykanej w językach środkowej Afryki. Wniosek złożony przez dr. Kennetha S. Olsona został poparty przez prof. Petera Ladefogeda.

ᵃA

Członkowie Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego 6 lat później głosowali nad propozycją wprowadzenia do IPA nowego symbolu <ᵃA> (małe wersalikowe *a*), który miałby mieć wartość niezaokrąglonej samogłoski niskiej, środkowej (pośredniej między [a] i [ɑ]). Wniosek zgłosili William Barry i Jourgen Trouvain. Pierwsze głosowanie odbyło się pod koniec czerwca 2011 roku. Nie przyniosło ono rozstrzygnięcia (głosowała tylko połowa członków Towarzystwa, z czego 8 było za przyjęciem nowego symbolu). Zdecydowano się na ponowne głosowanie w grudniu tego samego roku. Wówczas w głosowaniu wzięło udział wszystkich 30 członków Towarzystwa, spośród których większość (17 osób) głosowała przeciw nowemu symbolowi. Małe wersalikowe *ɑ* <ᵃA> nie uzupełniło zatem luki w tabeli symboli samogłoskowych IPA.

2. Zestawy i typologia symboli IPA

2. Zestawy i typologia symboli IPA

Międzynarodowy alfabet fonetyczny składa się z trzech zestawów symboli:

- zestaw symboli podstawowych (http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/IPA_chart_(C)2005.pdf);
- zestaw symboli dodatkowych (*Extended International Phonetic Alphabet, ExtIPA*, http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/extIPAChart2008.pdf);
- zestaw symboli jakości głosu (*Voice Quality Symbols, VoQS*, http://www.ucs.louisiana.edu/~mjb0372/VOQSchart.pdf).

Wszystkie zestawy w wersji oryginalnej (angielskiej) są dostępne pod podanymi adresami internetowymi[1]. Można je również znaleźć w *Research Methods in Clinical Linguistics and Phonetics: A Pracital Guide* (Müller, Ball, eds., 2013: 192–194)[2]. Na kolejnych stronach podano tłumaczenia niniejszych zestawów. Szczegółowe objaśnienia najważniejszych symboli znajdują się w kolejnych rozdziałach. Kreska w danej komórce oznacza artykulację niemożliwą ze względu na kolizję kategorii fonetycznych odnoszących się do tej kratki[3]. Innym powodem mogą być ograniczenia fizjologiczne. Pusta komórka natomiast wskazuje na to, że głoska określona terminami fonetycznymi podanymi w tabeli nie została odkryta w poznanych dotychczas językach (IPA, 1999: 9), można ją jednak wymówić i można takiej głosce przypisać symbol fonetyczny, korzystając z innych symboli literowych łączonych zwykle ze znakami diakrytycznymi.

Ponieważ polska terminologia fonetyczna jest uboższa od angielskiej, konieczne było zaproponowanie polskich odpowiedników wielu terminów angielskich, które chyba nie były jeszcze stosowane w polskiej literaturze. Propozycje te podano w cudzysłowie obok terminów angielskich.

---

[1] Wszystkie adresy były aktywne 6 czerwca 2013 roku.

[2] Pierwsze dwa zestawy znajdują się, oczywiście, w IPA (1990), natomiast zestaw symboli podstawowych zamieszczony jest w wielu anglojęzycznych podręcznikach, np. Laver, 1994; Clark, Yallop, 1996.

[3] Np. połączenie gardłowego lub krtaniowego miejsca artykulacji z nosowym sposobem artykulacji jest niemożliwe, gdyż artykulacja spółgłoski nosowej wiąże się z powstaniem zwarcia artykulatorów w jamie ustnej, a nie w gardle lub w krtani.

Tabela 1. Zestaw podstawowych symboli IPA
MIĘDZYNARODOWY ALFABET FONETYCZNY (wersja uzupełniona z 2005 roku)

SPÓŁGŁOSKI (PŁUCNE)

Spółgłoski	Dwuwargowe	Wargowo-zębowe	Zębowe	Dziąsłowe	Zadziąsłowe	Retrofleksyjne	Palatalne	Welarne	Języczkowe	Gardłowe	Krtaniowe
Zwarte	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k g	q ɢ	–	ʔ –
Nosowe	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ	–	–
Drżące	ʙ			r				–	ʀ		–
Uderzeniowe		ⱱ		ɾ		ɽ		–			–
Trące	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Boczno-trące	–	–		ɬ ɮ						–	–
Półotwarte		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			–
Półotwarte boczne	–	–		l		ɭ	ʎ	ʟ		–	–

W komórkach, w których znajdują się pary symboli, symbol po prawej oznacza spółgłoskę dźwięczną. Kreska oznacza artykulacje uznane za niemożliwe.

SPÓŁGŁOSKI (NIEPŁUCNE)

Mlaski		Implozywne dźwięczne		Ejektywne	
ʘ	Dwuwargowy	ɓ	Dwuwargowa	’	Przykłady:
ǀ	Zębowy	ɗ	Zębowa/dziąsłowa	pʼ	Dwuwargowa
ǃ	(Za)dziąsłowy	ʄ	Palatalna	tʼ	Zębowa/ dziąsłowa
ǂ	Palato-alweolarny	ɠ	Welarna	kʼ	Welarna
ǁ	Dziąsłowy, boczny	ʛ	Językowa	sʼ	Dziąsłowa, trąca

INNE SYMBOLE

ʍ	Bezdźwięczna, wargowo-welarna, trąca	ɕ ʑ	Dziąsłowo-palatalne, trące
w	Dźwięczna, wargowo-welarna, półotwarta	ɺ	Dźwięczna, dziąsłowa, boczno-uderzeniowa
ɥ	Dźwięczna, wargowo-palatalna, półotwarta	ʩ	Jednoczesne ʃ ɨ x
ʜ	Bezdźwięczna, nagłośniowa, trąca		
ʢ	Dźwięczna, nagłośniowa, trąca		Afrykaty i artykulacje podwójne można zaznaczać dwoma symbolami połączonymi kreską łączącą (ang. *tie bar*) k͡p t͡s
ʡ	Nagłośniowa, zwarto-wybuchowa		

SAMOGŁOSKI

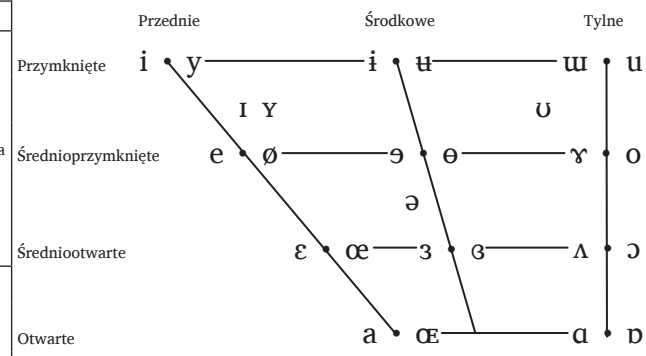

Tam, gdzie pojawiają się pary symboli, symbol po prawej oznacza samogłoskę zaokrągloną

DIAKRYTY Diakryty mogą być umieszczane nad literą zawierającą wydłużenie dolne, np. n̪.

◌̥	Bezdźwięczność	n̥	d̥	◌̤	Dźwięczna, zaszumiona	b̤	a̤	◌̪	Zębowość	t̪	d̪
◌̬	Dźwięczność	s̬	t̬	◌̰	Dźwięczna, zgrzytliwa	b̰	a̰	◌̺	Apikalność	t̺	d̺
◌ʰ	Aspiracja	tʰ	dʰ	◌̼	Językowo-wargowa	t̼	d̼	◌̻	Laminalność	t̻	d̻
◌˔	Większe zaokrąglenie	ɔ˔		◌ʷ	Zaokrąglenie	tʷ	dʷ	◌̃	Unosowienie		ẽ
◌˕	Mniejsze zaokrąglenie	ɔ˕		◌ʲ	Zmiękczenie	tʲ	dʲ	◌ⁿ	Wybuch nosowy		dⁿ
◌̟	Uprzednienie	u̟		◌ˠ	Welaryzacja	tˠ	dˠ	◌ˡ	Wybuch boczny		dˡ
◌̠	Cofnięcie	e̠		◌ˤ	Faryngalizacja	tˤ	dˤ	◌ˀ	Brak wybuchu		dˀ
◌̈	Ześrodkowanie	ë		◌̴	Welaryzacja lub faryngalizacja		ɬ̴				
◌˟	Przesunięcie ku [ə]	ĕ		◌̝	Podwyższenie	e̝	(ɹ̝ = dźwięczna, dziąsłowa, trąca)				
◌̩	Sylabiczność	n̩		◌̞	Obniżenie	e̞	(β̞ = dźwięczna, dwuwargowa, półotwarta)				
◌̯	Niesylabiczność	e̯		◌˓	Z uprzednieniem obsady języka	e˓					
◌˞	Retrofleksja samogłosek	ɚ	a˞	◌˒	Z cofnięciem obsady języka	e˒					

CECHY SUPRASEGMENTALNE

ˈ ˌ	Przycisk główny i poboczny	ˌfɔnɛˈtɪt͡ʃnɨ	
ː	Długość	eː	
ˑ	Półdługość	eˑ	
˘	Przykrótkość	ĕ	
ǀ	Grupa akcentowa (stopa)		
ǁ	Grupa intonacyjna		
.	Granica sylaby	fɔ.nɛ.tɪk	
‿	Wymowa łączna (brak pauzy)		

AKCENT TONALNY I INTONACJA ZDANIOWA

TONY PUNKTOWE			TONY MELODYCZNE		
e̋ lub	˥	Bardzo wysoki	ě lub	˧˥	Rosnący
é	˦	Wysoki	ê	˥˧	Opadający
ē	˧	Średni	e᪲	˦˥	Wysoki, rosnący
è	˨	Niski	e᪳	˧˩	Niski, rosnący
ȅ	˩	Bardzo niski	e᪴	˩˧	Rosnąco-opadający
↓	Obniżenie tonu o jeden stopień		↗	Antykadencja	
↑	Podwyższenie tonu o jeden stopień		↘	Kadencja	

Źródło: IPA, 2005; IPA, 1999.

Tabela 2. Zestaw dodatkowych symboli IPA (tzw. Ext[ended] IPA)
DODATKOWE SYMBOLE IPA DLA WYMOWY WADLIWEJ
(wersja uzupełniona z 2008 roku)

SPÓŁGŁOSKI (PŁUCNE)

Spółgłoski	Dwu-wargowe	Wargowo--zębowe	Zębowo--wargowe	Wargowo--dziąsłowe	Językowo--wargowe	Między-zębowe	Bidentalne	Dziąsłowe	Welarne	Welarno--faryngalne
Zwarte		p̪ b̪	p̪͡f b̪͡v	p͡ɪ b͡ɪ	t̻ d̻	t̪ d̪	–			–
Nosowe			m̪	m͡ɪ	n̻	n̪	–			–
Drżące					r̻	r̪	–		–	–
Trące środkowe			f̪ v̪	f͡ɪ v͡ɪ	θ̻ ð̻	θ̪ ð̪	ɧ̪ ɦ̪			fŋ
Trące środ-kowo-boczne	–	–	–	–			–	ɬs ɮz		–
Nosowo-trące (ang. *nareal*)	m̪͡f						–	n̪͡f	ŋ̪͡f	–
„Perkusywne” (ang. *percussive*)	ʬ						ɾ̪			–
Półotwarte boczne	–	–	–	–	l̻	l̪	–			–

W komórkach, w których znajdują się pary symboli, symbol po prawej oznacza spółgłoskę dźwięczną. Kreska oznacza artykulacje uznane za niemożliwe.

DIAKRYTY

̼	Rozciągnięcie warg	s̼	̽	Artykulacja mocna	f̽	̃	Odnosowienie	m̃
̪	Zębowo-wargowość	v̪	̗	Artykulacja słaba	y̗	̰	Nosowe ujście powietrza	v̰
̪ ̪	Międzyzębowość/bidentalność	n̪	\	Artykulacja powtarzana (jąkanie)	p\p\p	≈	Szum wytwarzany w obszarze welarno-faryngalnym	s̴
̺	Dziąsłowość	t̺	ʼ	Artykulacja z poświstem (ang. whistled *articulation*)	sʼ	↓	Ingresywny (wdechowy) kierunek przepływu powietrza	p↓
̻	Językowo-wargowość	d̻	→	Artykulacja „ześlizgowa” (ang. *sliding* articulation)	θs→	↑	Egresywny (wydechowy) kierunek przepływu powietrza	!↑

MOWA CIĄGŁA

(.)	Krótka pauza	
(..)	Średnia pauza	
(…)	Długa pauza	
f	Głośna mowa	[{*f* gwoɕnɔ *f*}]
ff	Głośniejsza mowa	[{*ff* gwoɕɲej *ff*}]
p	Cicha mowa	[{*p* t͡ɕixɔ *p*}]
pp	Cichsza mowa	[{*pp* t͡ɕiʃej *pp*}]
allegro	Szybka mowa	[{*allegro* ʃɨpkɔ *allegro*}]
lento	Wolna mowa	[{*lento* vɔlnɔ *lento*}]

Można stosować też określenia *crescendo*, *rallentando* i inne.

FONACJA

ˬ	Wstępne udźwięcznienie	ˬz	
ˬ	Końcowe udźwięcznienie	zˬ	
(ₒ)	Częściowe ubezdźwięcznienie	(z̥)	
(ₒ	Częściowe wstępne ubezdźwięcznienie	(z̥	
ₒ)	Częściowe końcowe ubezdźwięcznienie	z̥)	
(ˬ)	Częściowe udźwięcznienie	(ʒ̬)	
(ˬ	Częściowe wstępne udźwięcznienie	(ʒ̬	
ˬ)	Częściowe końcowe udźwięcznienie	ʒ̬)	
⁼	Dezaspiracja	p⁼	
ʰ	Preaspiracja	ʰp	

INNE SYMBOLE

◯, (C̄), (V̄)	Niewyraźna głoska, spółgłoska, samogłoska		ɻ	Artykulacja welarno-dorsalna	
(P̄l̄.v̄l̄s), (N̄)	Niewyraźna spółgłoska zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; niewyraźna spółgłoska nosowa itd.		¡	Mlask sublaminalny niższy, alweolarny, „perkusywny”	
( )	Artykulacja niema	(ʃ), (m)	!¡	Alweolarny, sublaminalny mlask	
(( ))	Nieistotne dźwięki, np.	((2 syl.))	*	Głoska bez symbolu fonetycznego	

Źródło: ExtIPA, 2008; IPA, 1999; Duckworth i in., 1990; Müller, Ball, 2013: 192–194.

Tabela 3. Zestaw symboli jakości głosu
Symbole jakości głosu (ang. *Voice Quality Symbols*)

Sposoby pobudzania

Œ	Mowa przełykowa	И	Mowa laryngofonowa
Ю	Mowa przetokowo-przełykowa	↓	Mowa płucno-wdechowa

Odmiany fonacji

V	Dźwięczność „zwykła” (ang. *modal voice*)	F	Falset
W	Szept	C	Fonacja zgrzytliwa
V̬	Dźwięczność połączona z szeptem	V̰	Fonacja dźwięczna, zgrzytliwa
Vʰ	Fonacja dźwięczna, zaszumiona	Ç	Fonacja zgrzytliwa i zaszumiona
V!	Dźwięczność „ostra” (ang. *harsh voice*)	V!!	Fonacja przy udziale fałdów nalewkowo-nagłośniowych (ang. *ventricular phonation*)
V̰!!	Tzw. diplofonia (ang. *diplophonia*)	V̬!!	Szept połączony z szumem wytwarzanym przez fałdy nalewkowo-nagłośniowe (ang. *whispery ventricular phonation*)
V̪	Drganie przedniej części fałdów głosowych	W̠	Szept wytwarzany w tylnej części głośni

Cechy nadkrtaniowe pojawiające się często w dłuższych odcinkach mowy (ang. *supralaryngeal settings*)

L̪	Uniesiona krtań	L̬	Obniżona krtań
Vᵒᵉ	Labializacja (otwarte zaokrąglenie)	Vʷ	Labializacja (przymknięte zaokrąglenie)
V̼	Rozsunięcie warg	Vᵛ	Labio-dentalizacja
V̺	Apikalizacja (artykulacja czubkiem języka)	V̻	Laminalizacja (artykulacja przednią częścią grzbietu języka)
V˞	Retrofleksja	V̪	Dentalizacja
V̼	Udziąsłowienie (alweolaryzacja)	V̼ʲ	Palatalizacja i udziąsłowienie
Vʲ	Palatalizacja	Vˠ	Welaryzacja
Vʶ	Uwularyzacja	Vˤ	Faryngalizacja
V̪ˤ	Laryngalizacja i faryngalizacja	Vᵸ	Rozciągnięcie i obniżenie krtani (ang. *faucalized voice*)
Ṽ	Unosowienie	Ṽ	Odnosowienie
J̬	Opuszczenie żuchwy	J̰	Uniesienie żuchwy
J̼	Przesunięcie żuchwy w prawo	J̼	Przesunięcie żuchwy w lewo
J̪	Przesunięcie żuchwy do przodu	ϴ	Wysunięcie języka

Sposoby użycia oznaczonych symbolami klamer i cyfr w celu wyróżnienia dłuższych odcinków mowy oraz nasilenia cech fonetycznych:

[ˈto jest nɔrˈmalnɨ ˈgwɔs {3V! ˈto jest ˈbard͡ʒɔ ˈɔstrɨ ˈgwɔs 3V} ˈto jest pɔnɔvʲɲe nɔrˈmalnɨ ˈgwɔs {L̪ 1V! ˈto jest ˈmʲɲej ˈostrɨ ˈgwɔz z ɔbʲɲiˈʒɔnɔ̃w ˈkrtæɲow̃ 1V!L̪}]

Źródło: VoQS, 1994; Müller, Ball, 2013: 192–194.

Wszystkie symbole IPA można podzielić na 6 kategorii (typów) zależnie od ich wartości oraz sposobu, w jaki są stawiane (zapisywane):

1. **Symbole literowe** (litery), np. <a ʈ j ʁ ʔ>, zapisywane są jeden obok drugiego tak samo jak litery w zapisie ortograficznym i oznaczają głoski, segmenty fonetyczne lub fonemy (zależnie od rodzaju transkrypcji).
2. **Symbole diakrytyczne** (diakryty, diakrytyka, diakrytyki[4]), np. ◌̌ ◌̺ ◌̪ ◌ʲ, modyfikują wartość innej litery lub innego diakrytu. Można je podzielić ze względu na sposób, w jaki zmieniają wartość innego grafemu:
   - **diakryty bezpośrednie** – modyfikują wartość litery, przy której się znajdują, np. ◌̌ ◌̃ ◌̪;
   - **diakryty pośrednie** – modyfikują wartość innego diakrytu, a razem z nim wartość litery; w IPA symbolami tego typu są nawiasy: ◌̍ ◌̎ i cyfry: 1 2 3, zapisywane na poziomie danego diakrytu po obu stronach (nawiasy) lub z lewej strony (cyfry);
   - **diakryty łączące** – łączą dwa symbole literowe (najczęściej) w jeden grafem złożony, odsyłający do jednej głoski, fonemu lub ruchu artykulatorów (w IPA jest to kreska łącząca ◌͡◌ ◌͜◌ i podpisana strzałka ◌⃗◌).

   Diakryty IPA można również podzielić ze względu na zajmowane przez nie miejsce w obrębie litery:
   - **diakryty nadpisane** (nad literą), np. ◌̃ ◌̄;
   - **diakryty wpisane** (w literę), np. ◌̺;
   - **diakryty podpisane** (pod literą), np. ◌̪ ◌̪;
   - **diakryty przedpisane** (przed literą), np. ʰ◌;
   - **diakryty dopisane** (po literze), np. ◌ʲ ◌ˠ.
3. **„Symbole granic wewnątrztranskrypcyjnych"** – tak można nazwać te symbole, które nie oznaczają końca transkrypcji ani jej części, lecz jedynie granicę pewnych jednostek lub zjawisk fonetycznych. Zapisywane są:
   - między literami wewnątrz wyrazów (granice sylab: ◌.◌);
   - między wyrazami bez odstępów (brak pauzy – wymowa ciągła i ewentualnie określona fonetyka międzywyrazowa: ◌◌◌‿◌◌◌);
   - między wyrazami z odstępami (granice zestroju akcentowego: ◌◌◌ ˈ ◌◌◌ i intonacyjnego: ◌◌◌ ‖ ◌◌◌).
4. **„Ograniczniki transkrypcji"** (ang. *transcription delimitation characters*, IPA, 1999: 191) – tak proponuję nazywać symbole oznaczające początek i koniec transkrypcji lub jej części. W IPA są to:
   - **nawiasy kwadratowe**: [◌] lub [◌◌◌] – wskazują początek i koniec transkrypcji wąskiej (fonetycznej)[5];
   - **nawiasy proste**: /◌/ lub /◌◌◌/ – określają początek i koniec transkrypcji szerokiej (fonologicznej);
   - **klamry**: {◌ ◌◌◌ ◌} – oznaczają wystąpienie określonych cech fonetycznych w całej transkrypcji – klamry znajdują się wówczas tuż przy nawiasach kwadratowych, rzadziej prostych, są to więc zapisy

[4] Najczęściej spotykana nazwa to „znaki diakrytyczne" (np. Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004; Kavka, Molęda, Widota, 2007), rzadziej „diakryt" (Żurawski, red., 2011). Przestarzałym już terminem jest notowany w słowniku Doroszewskiego leksem „(ta) diakrytyka", oznaczający jednak ogół znaków diakrytycznych. W takim znaczeniu podaje ten wyraz internetowy *Słownik języka polskiego* (http://sjp.pl/diakrytyk). Być może pod wpływem angielskiego *diacritic* ('pojedynczy znak diakrytyczny'), a także przez zacieranie się pierwotnego, kolektywnego znaczenia ('ogół znaków diakrytycznych') upowszechnia się forma „(ten) diakrytyk" (np. występuje w jednej odpowiedzi Poradni Językowej PWN, http://poradnia.pwn.pl/lista.php?id=2129). Warto też dodać, że połączenie diakrytu z literą bywa nazywane „literą diakrytyczną" (np. internetowy słownik esperancki, http://www.reta-vortaro.de/revo/art/diakrit.html) lub „literą diakrytyzowaną" (np. Szwajkowska, 2012).

[5] Niekiedy transkrypcje nie są ujęte w nawiasy, lecz odróżnione od pozostałego tekstu pogrubieniem.

typu [{○ ○○○ ○}], lub w jej części – w takim przypadku klamry są umiejscowiane między nawiasami kwadratowymi, rzadziej prostymi, mamy wtedy zapis typu [○○○ {○ ○○○ ○} ○○○]);
- **nawiasy okrągłe**: (○) lub (○○○) – wskazują ciąg głosek wymówionych niemo (wykonywane są ruchy artykulacyjne, którym nie towarzyszy przepływ powietrza);
- **podwojone nawiasy okrągłe**: ((○)) lub ((○○○)) – ujęte są w nich głoski lub ciągi głosek pominięte przez transkrybującego, który uznał dany fragment za nieistotny;
- tzw. **balon** (ang. *balloon*) zapisywany: (○̲) lub (○̲○̲○̲) – taki zapis dotyczy głoski lub głosek niewyraźnie wymówionych i przez to nierozpoznanych (w całości lub w części) przez transkrybującego.

5. **„Kwalifikatory transkrypcji"** – tak z kolei proponuje się określać wielkie litery znajdujące się na początku transkrypcji lub jej części, oznaczające cechy fonetyczne pojawiające się w całej transkrypcji lub tej jej części wyodrębnionej klamrami, przy której dany kwalifikator się znajduje, np.: <V W И>.

Sposoby użycia kwalifikatorów zestawione zostały w tabeli 4.

Tabela 4. Sposoby użycia tzw. kwalifikatorów transkrypcji

Typ zapisu	Typ 1	Typ 2	Typ 3
Ogólny schemat zapisu	[{○ ○○○ ○}]	[{○ ○○○}]*	○ [○○○]*
Przykład zapisu („tak" wymówione szeptem)	[{Ṿ tak Ṿ}]	[{Ṿ tak}]*	Ṿ [tak]*

Źródło: IPA, 1999: 193; VoQS, 1994; Laver, 1994.

Zapis 1., zgodny ze wzorem w IPA (1999: 193) i VoQS (1994)[6], pozwala zaznaczyć w transkrypcji odcinki mowy o odmiennych cechach fonetycznych, np. fragment szeptany: [to jest zvɨkwa mɔva {Ṿ to jest ʃɛpt Ṿ} tɔ znɔvu zvɨkwa mɔva] (ortograficznie: *To jest zwykła mowa*; *to jest szept*; *to znowu zwykła mowa*).

Zapis 2. jest uproszczoną wersją sposobu pierwszego według Johna Lavera (1994).

Zapis 3. – również pochodzący z *Principles of phonetics* (Laver, 1994) – jest jeszcze prostszy, jednak zaznaczenie zmian cech charakteryzujących fragmenty wypowiedzi (np. przejście do szeptu jak w przykładzie w tabeli 4.) wiąże się z rozpoczęciem nowej traskrypcji (od nowego kwalifikatora, po którym znajdzie się otwierający nawias kwadratowy).

Kwalifikatorami transkrypcji są najczęściej skróty angielskich terminów fonetycznych lub anatomicznych, np.:

[6] W przykładowej transkrypcji podanej w zestawie *VoQS* (tabela 3.) występuje pewna niekonsekwencja: w pierwszym fragmencie w klamrach pierwszy w kolejności symbol <V> posiada dopisany wykrzyknik, drugi zaś go nie posiada. O ile jednak można to uznać za drobny błąd, o tyle odwrotny zapis zestawu kwalifikatorów w drugim fragmencie jest zastanawiający: najpierw <Ḷ 1V!>, potem <1V!Ḷ>. Może to sugerować właśnie taką konwencję zapisu tego typu symboli przy klamrach otwierających i zamykających, a więc w odbiciu lustrzanym. Nie wydaje się jednak, by zwykłe powtórzenie szeregu kwalifikatorów mogło być istotnym błędem w transkrypcji.

- C – fonacja zgrzytliwa, ang. *creak*[7];
- F – falset, ang. *falsetto*;
- J – żuchwa, ang. *jaw*;
- L – krtań, ang. *larynx*;
- Œ – przełyk, ang. *oesophagus*;
- V – głoski dźwięczne, ang. *voice*[8];
- W – szept, ang. *whisper*.

Rzadziej zaznaczany jest związek formy graficznej kwalifikatora z jego wartością:

- Θ – wymowa z wystawionym (wysuniętym) językiem (wielka litera *theta* może przypominać zaokrąglone wargi i wsunięty między nie język);
- И – mowa laryngofoniczna, tzn. z wykorzystaniem elektrycznej krtani, tzw. laryngofonu (por. symbol iskry elektrycznej: ↯);
- Ю – mowa przetokowa (w symbolu można się dopatrzyć zarysu przetoki z tchawicy do przełyku).

6. W transkrypcji międzynarodowej mogą pojawić się również skróty angielskich terminów fonetycznych. W dostępnych przykładach (IPA, 1999: 193) występują tylko cztery skróty: V[9] – samogłoska (ang. *vowel*), Pl – zwarto-wybuchowy (ang. *plosive*), vls – bezdźwięczny (ang. *voiceless*), sylls – sylaby (ang. *syllables*). Trudno uznać stosowanie polskich skrótów za błędne, jeśli te pojawiają się w tekstach adresowanych do polskiego odbiorcy, a tym bardziej wówczas, gdy są objaśnione. W przypadku tekstu pisanego po angielsku, skierowanego zatem do czytelnika anglojęzycznego, uzasadnione będzie użycie skrótów angielskich, które jednak mogą być problematyczne. Oto zestaw możliwych skrótów angielskich terminów fonetycznych wraz z ich polskimi odpowiednikami:
   - *alv** – dziąsłowy, alweolarny, ang. *alveolar*;
   - *alv-plt* – dziąsłowo-podniebienny, alweolo-palatalny, ang. *alveolo-palatal*;
   - *app* – półotwarty, ang. *approximant*;
   - *asp* – przydechowy, aspirowany, ang. *aspirated*;
   - *bck* – tylny, ang. *back*;
   - *bdnt*, *bdent*, *bident* – bidentalny (międzyzębowy, lecz bez udziału języka), ang. *bidental*;
   - *blb*, *blab* – dwuwargowy, bilabialny, ang. *bilabial*;
   - *C* – spółgłoska, spółgłoskowy, ang. *consonant*;
   - *cl* – mlask, ang. *click*;
   - *cls* – przymknięty, wysoki, ang. *close*;

---

* Wyjątkowo w tym miejscu zastosowano kursywę dla zachowania czytelności spisu.

7 Wielka litera *ce* jest również skrótowym oznaczeniem spółgłoski, np. zapis [(C̲)] określa nierozpoznaną spółgłoskę. Trudno jednak pomylić <C> oznaczające spółgłoskę z <C> oznaczającym fonację zgrzytliwą, gdyż ten ostatni symbol, będący zgodnie z niniejszą klasyfikacją kwalifikatorem transkrypcji, stać może nie wewnątrz transkrypcji jako symbol literowy, ale tuż przy klamrze lub innym nawiasie jako kwalifikator. Schematycznie różnicę tę można pokazać następująco:
   - <C> oznaczające spółgłoskę – zapisy typu: [C], /C/, [(C̲)];
   - <C> oznaczające fonację zgrzytliwą – zapisy typu: [{C ○○○ C}], [{C ○○○}], C [○○○].

8 Analogicznie do litery *ce* litera *fał* oznaczać może również samogłoskę. Tak jak w przypadku <C> występuje rozróżnienie między <V> o wartości ‘samogłoska’ a <V> o wartości ‘dźwięczność’.

9 Transkrypcji międzynarodowej nie zapisuje się kursywą, dlatego wszystkie przykłady symboli podane są w postaci prostej (zob. przypis 1. na s. 120).

- *clsm* – średnioprzymknięty, średniowysoki, ang. *close-mid*;
- *cntr*, *cntrl* – środkowy, centralny, ang. *central*;
- *dnas* – odnosowiony, zdenazalizowany, ang. *denasalised*;
- *dnl*, *dent-lab* – zębowo-wargowy, dento-labialny, ang. *dento-labial*;
- *dnt*, *dent* – zębowy, dentalny, ang. *dental*;
- *dpht* – dwugłoska, dyftong, dyftongiczny, ang. *diphthong*;
- *eject* – ejektywny, ang. *ejective*;
- *flp*, *flap* – uderzeniowy, ang. *flap*;
- *fric* – trący, frykatywny, ang. *fricative*;
- *frnt*, *front* – przedni, ang. *front*;
- *glot* – krtaniowy, glottalny, ang. *glottal*;
- *hlng* – półdługi, ang. *half-long*;
- *idnt*, *ident*, *interdent* – międzyzębowy, interdentalny (artykułowany językiem wsuniętym między zęby), ang. *interdental*;
- *impl* – iniektywny, ang. *implosive*;
- *lab* – wargowy, labialny, ang. *labial*;
- *lat* – boczny, lateralny, ang. *lateral*;
- *lbd*, *lab-dent* – wargowo-zębowy, labio-dentalny, ang. *labiodental*;
- *long* – długi, ang. *long*;
- *lngl*, *ling-lab* – językowo-wargowy, lingwo-labialny, ang. *linguo-labial*;
- *lrnd* – mniej zaokrąglony, ang. *less rounded*;
- *mid* – średni, ang. *mid*;
- *mrnd* – bardziej zaokrąglony, ang. *more rounded*;
- *nas* – nosowy, nazalny, ang. *nasal*;
- *nback* – tylny przesunięty do przodu, ang. *near-back*;
- *ncls* – wysoki obniżony, ang. *near-close*;
- *nfront* – przedni cofnięty, ang. *near-front*;
- *nopen* – niski podwyższony, ang. *near-open*;
- *obs* – obstruent, będący spółgłoską właściwą, ang. *obstruent*;
- *opn* – otwarty, niski, ang. *open*;
- *opnm* – średniootwarty, średnioniski, ang. *open-mid*;
- *pal*, *plt* – twardopodniebienny, palatalny, ang. *palatal*;
- *palv* – zadziąsłowy, postalweolarny, ang. *postalveolar*;
- *perc* – perkusywny (artykułowany przez uderzenie jednego artykulatora o drugi bez udziału powietrza wdychanego lub wydychanego), ang. *percussive*;
- *phrng* – gardłowy, faryngalny, ang. *pharyngeal*;
- *pl* – zwarto-wybuchowy, ang. *plosive*;
- *rfl* – retrofleksyjny, ang. *retroflex*;
- *shrt* – krótki, ang. *short*;
- *str* – artykulacja mocna, ang. *strong articulation*;
- *sv* – półsamogłoska, ang. *semivowel*;
- *tap* – uderzeniowy, ang. *tap*;
- *trl* – drżący, wibrant, ang. *trill*;
- *uvlr* – języczkowy, uwularny, ang. *uvular*;
- *V* – samogłoska, samogłoskowy, ang. *vowel*;
- *vcd* – dźwięczny, ang. *voiced*;
- *vcl* – bezdźwięczny, ang. *voiceless*;
- *vel* – miękkopodniebienny, welarny, ang. *velar*;
- *wk* – artykulacja słaba, ang. *weak articulation*.

Istnieje jeszcze jeden możliwy podział symboli, bardzo przydatny podczas dalszego omawiania symboli IPA. Można wyróżnić:

- oficjalne symbole IPA (zalecane przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne);
- ekstrapolowane symbole IPA (nieusankcjonowane przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne, lecz zgodne z regularnościami widocznymi w konstrukcji IPA);
- nieoficjalne symbole fonetyczne i niezgodne ze wspomnianymi regularnościami, lecz stosowane łącznie z symbolami IPA;
- nieaktualne (wycofane) symbole IPA.

W tej pracy za **oficjalne symbole IPA** uznano te grafemy, które występują w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999) oraz w podanych wcześniej zestawach symboli IPA (tabele 1.–3.), opublikowanych przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne w podręczniku IPA (IPA, 1999), na stronie internetowej Towarzystwa lub w ramach prac nad IPA. Do tej grupy zaliczono również te połączenia symboli literowych z diakrytami, które wprawdzie nie znajdują się w żadnym z wymienionych wcześniej źródeł, lecz:

- są zgodne z podanymi w tych źródłach przykładami, tzn. zostały zbudowane analogicznie do tych przykładów;
- nie zachodzi kolizja między wartością symbolu a możliwościami artykulacyjnymi człowieka.

Na przykład w podstawowym zestawie symboli IPA pojawia się diakryt ◌̴ wraz z przykładem <ɬ> (IPA, 1999: IX). Można więc uznać połączenia tego diakrytu z innymi symbolami literowymi (np. <ƀ đ ƒ ɱ ɲ ƿ ɾ ɾ ʂ ʈ ʑ>) za oficjalne symbole IPA, mimo że nie pojawiają się w żadnym ze źródeł.

Nie da się natomiast za poprawny symbol uznać grafemu <*ɕ> (mała litera *ce* z pętlą i wpisaną tyldą), gdyż oznacza on welaryzowaną lub faryngalizowaną spółgłoskę dziąsłowo-palatalną, a więc artykulację niemożliwą: język nie może być dosunięty jednocześnie do przedniej części podniebienia twardego i do podniebienia miękkiego.

Analiza budowy symboli IPA pozwala określić reguły konstruowania symboli literowych. Na przykład symbole spółgłosek retrofleksyjnych <ɭ ɳ ʂ ʐ ʈ ɖ ɽ ɻ> mają specyficzne wydłużenie dolne zwane w nomenklaturze angielskiej „hakiem prawym" (ang. *left hook*)[10]. Z kolei symbole spółgłosek iniektywnych posiadają górne wygięcie prawe <ɓ ɗ ʃ ɠ>. Oznaczenia spółgłosek alweolo-palatalnych natomiast charakteryzują się pętlą <ɕ ʑ>. Można więc przypuszczać, iż symbol nieistniejący w wymienionych tu materiałach źródłowych, lecz zgodny z określonymi regularnościami widocznymi w budowie symboli IPA, podobny zatem do oficjalnych symboli IPA, będzie zrozumiały w transkrypcji nawet pozbawionej opisu symboli. Za symbole wprawdzie niezawarte w dostępnych źródłach (zestawach symboli IPA), lecz skonstruowane zgodnie z ekstrapolowanymi regułami budowy grafemów IPA, należy uznać np. litery <ɲ* ɭ* ɖ* ʈ*>[11]. Podane tu grafemy skonstruowane na podstawie

◌̴ ɬ
ƀ đ ƒ ɱ
ɲ ƿ ɾ ɾ
ʂ ʈ ʑ
*ɕ
ɭ ɳ ʂ ʐ
ʈ ɖ ɽ ɻ
ɓ ɗ ʃ ɠ
ɕ ʑ
ɲ* ɭ*
ɖ* ʈ*
ɖ ɖ* ɗ

[10] Zastosowane w tej pracy polskie odpowiedniki angielskich nazwy symboli IPA opracowano zgodnie z terminologią typograficzną dotyczącą elementów budowy liter (za: Chwałowski, 2001; Kentype, 2005; Wojeński, 1974).

[11] Odróżnianie liter zmodyfikowanych graficznie od diakrytyzowanych jest dyskusyjne (np. czy polskie <ł> zawiera diakryt, czy jest osobną literą). Tutaj przyjęto kryterium modyfikacji kształtu litery wyjściowej: gdy widoczna jest zmiana kształtu litery, np. <d> wobec <ɖ ɖ* ɗ>, wówczas nowe grafemy traktuje się jako modyfikacje litery wyjściowej, a więc

ekstrapolowanych reguł budowy symboli IPA nazwano w skrócie **symbolami ekstrapolowanymi**. W niniejszym opracowaniu propozycje symboli ekstrapolowanych zaznaczono gwiazdką po symbolu w kolorze czarnym[12]:

ʈ* ◌ɹ*

ʈ* ◌ɹ*

Inny przykład ekstrapolacji reguł IPA wiąże się z diakrytami dopisanymi w górnej frakcji. Mogą one oznaczać artykulacje asynchroniczne (pojawiające się w zestępie głoski) – tak jest w przypadku oficjalnych sposobów transkrypcji wybuchu (plozji) przy użyciu następujących diakrytów: ◌ˡ ◌ⁿ ◌ᵊ. Można więc sądzić, iż transkrypcje typu ◌ⁱ* ◌ⁱ̯* ◌ĭ* powinny być zrozumiałe – nawet bez opisu – jako oznaczenia palatalizacji asynchronicznej (np. w połączeniach <bⁱ* dⁱ*>).

◌ˡ ◌ⁿ ◌ᵊ

◌ⁱ* ◌ⁱ̯*

◌ĭ*

bⁱ* dⁱ*

Ekstrapolowanymi symbolami IPA można też nazwać niektóre podane w tym opracowaniu sposoby transkrypcji zaproponowane przez byłego przewodniczącego Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego Johna LAVERA (1994), jeśli tylko odpowiadały podanej tu definicji symbolu ekstrapolowanego.

Propozycje symboli ekstrapolowanych ograniczono do tych przypadków, w których rozszerzenie reguł konstruowania symboli IPA uznano za szczególnie praktyczne i ułatwiające transkrypcję. Warto zaznaczyć, iż możliwość stosowania takich „niezupełnie oficjalnych" symboli zasugerowano w podręczniku IPA (1999: 161), w którym wspomniano o symbolach „nie podanych wprost" w tabeli symboli IPA (ang. *symbols* […] *which do not appear explicitly on the IPA Chart*). Symbole ekstrapolowane pojawiają się zresztą w literaturze (m.in. LAVER, 1994; GUSSMANN, 2007), nie jest to więc zjawisko niespotykane.

W literaturze fonetycznej występują również symbole o budowie niezgodnej z widoczonymi regularnościami w konstrukcji oficjalnych symboli IPA. Przykładem mogą być np. ligatury <*ɗ *ɸ> (np. LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 15), będące prostszym, bo wyłącznie literowym zapisem spółgłosek wargowo-zębowych, zwartych, o następujących oficjalnych symbolach IPA: <p̪ b̪>. Symbole <*ɗ *ɸ> nie są zgodne z żadnymi regułami konstrukcji symboli IPA – czy to podanymi wprost w podręczniku IPA, czy to zauważalnymi w samej budowie symboli IPA. Należy więc uznać je za **nieoficjalne**. Takie symbole i sposoby transkrypcji niespełniające warunku obecności w źródłach IPA oraz niezgodne z żadną regularnością zauważalną w konstrukcji symboli IPA nawet po jej rozszerzeniu (ekstrapolacji) oznaczono w tym opracowaniu gwiazdką przed symbolem w kolorze szarym[13], np.:

*ɗ *ɸ

*ɗ *ɸ

ɫ

ɚ

ɚ

nowe znaki graficzne (w podanych przykładach zmodyfikowane są szeryfowe zakończenia liter: dolne w <ɖ ɖ> i górne w <ɗ>). Jeżeli taka zmiana jest niezauważalna, to nową literę uznaje się za diakrytyzowaną, np. <l> wobec <ɫ> (w tym przykładzie diakryt ◌ᵊ jest jakby nałożony na literę <l>).

Wyjątkowy jest symbol: <ɚ>. Powstał on zapewne w wyniku częstego użycia w transkrypcjach wypowiedzi w języku angielskim jako wariant symbolu <ɚ>. W tej pracy traktuje się go jako modyfikację diakrytyczną, a nie graficzną, mimo wyraźnej różnicy między symbolem wyjściowym <ə> a zmodyfikowanym <ɚ>.

[12] Gwiazdka po symbolu sugeruje odsyłacz do przypisu, a więc swoiste zwrócenie uwagi na niezupełną lub niepewną oficjalność symbolu bez każdorazowego zapisywania tej informacji w przypisie.

[13] Analogicznie do sposobu wskazywania na formy niezgodne z normą językową.

Powodem uwzględnienia tego typu symboli w niniejszej pracy jest ich współwystępowanie z oficjalnymi symbolami IPA.

Istnieją jeszcze **nieaktualne symbole IPA**, dawno odrzucone przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne. Symbole te ciągle jeszcze są spotykane w zestawach znaków IPA, nawet tych opublikowanych po największej reformie IPA w 1989 roku (np. EJO, 1999: 336–368), dlatego również one zostały uwzględnione w tym opracowaniu, jednak z zaznaczeniem (kolor szary) ich nieaktualności.

Opisany tu podział symboli IPA ze względu na „kryterium oficjalności" może się wydawać zbędną komplikacją, jednakże w transkrypcjach, które można odnaleźć w literaturze (szczególnie anglojęzycznej), taka duża różnorodność symboli rzeczywiście istnieje. Stwarza to więc konieczność zaproponowania pewnych rozwiązań porządkujących tę wielość symboli.

Dla przypomnienia zestawmy na koniec typy symboli wydzielonych według kryteriów: graficzno-semantycznego (zależnie od sposobu stawiania symboli i ich wartości) oraz oficjalności (tabela 5.).

Tabela 5. Zestawienie typów symboli IPA wydzielonych wg kryterium graficzno-semantycznego i kryterium oficjalności

KRYTERIUM GRAFICZNO-SEMANTYCZNE (SPOSÓB STAWIANIA SYMBOLI I ICH WARTOŚĆ)

Litery			Skróty terminów fonetycznych	
ɐ ɴ ‖ ! ʘ ǂ			C̄ N̄	
Diakryty bezpośrednie		Diakryty pośrednie		Diakryty łączące
ẽ d̪		(ẽ) ¹ẽ		d͡z θ͡s
Diakryt przedpisany	Diakryt nadpisany	Diakryt wpisany	Diakryt podpisany	Diakryt dopisany
ʰo	õ	o̞	o̤	oː
Ograniczniki transkrypcji		Granice wewnątrztranskrypcyjne		Kwalifikatory transkrypcji
[{ e̯ dɔm		dɔ.mɛk		[ɾ e̯ dɔm

KRYTERIUM OFICJALNOŚCI SYMBOLU

Symbole oficjalne	Symbole ekstrapolowane	Symbole nieoficjalne	Symbole nieaktualne
ʒ	ɳ*	*ɸ	ƀ

Źródło: Opracowanie własne.

3. Zasady Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego

3. Zasady Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego

Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne dość wcześnie, bo już w 1900 roku, starało się sformułować jasne i precyzyjne zasady, zgodnie z którymi alfabet międzynarodowy miał być rozwijany i które jednocześnie określałyby ogólne cele, jakim ma służyć IPA, a także generalne zasady stosowania symboli międzynarodowych. Te wytyczne zebrano w tzw. Zasadach Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego (ang. *Principles of the International Phonetic Association*), które można streścić w następujących punktach zgodnie z ostatnią ich wersją opublikowaną w *Handbook of the International Phonetic Association*… (IPA, 1999: 159; numeracja za tekstem źródłowym):

1. Opracowany przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne alfabet (w skrócie IPA z ang. *International Phonetic Alphabet* lub API z franc. *(Un) Alphabet Phonétique International*) ma służyć w językoznawstwie celom praktycznym, np. zapisowi fonetycznej lub fonologicznej budowy różnych języków, ułatwieniu nauki wymowy danego języka obcego, ma stanowić podstawę systemów zapisu języków zapisywanych innymi alfabetami lub dotychczas niezapisywanych. Symbole literowe i diakrytyczne pozwalają zawrzeć w transkrypcji wiele szczegółowych informacji dotyczących artykulacji dźwięków mowy.
2. Zakłada się, że alfabet międzynarodowy powinien być stosowany do transkrybowania wszystkich dźwięków, jakie tylko mogą się pojawić w językach świata. W tym celu każdy symbol fonetyczny opisany jest zestawem kategorii fonetycznych odnoszących się do sposobu wytwarzania danego dźwięku. Każdy symbol IPA stanowi zatem skrótowy zapis zestawu tych kategorii. Na przykład symbol <p> jest skrótowym oznaczeniem następujących kategorii: bezdźwięczność, dwuwargowość i zwarto-wybuchowość; symbol <m> to zestaw kategorii: dźwięczność, dwuwargowość, nosowość.
3. Alfabet międzynarodowy został skonstruowany zgodnie nie tylko z wiedzą fonetyczną, ale także z typografią. W związku z tym wchodzące w skład IPA litery niepochodzące z alfabetu łacińskiego zostały upodob-

nione pod względem graficznym do liter alfabetu łacińskiego. Dobrym przykładem jest symbol <β> pochodzący z greckiej litery *beta* <*β>. Oto porównanie obu symboli (litera IPA po lewej):

β *β

β *β

4. Jeśli chodzi o użycie symboli literowych diakrytyzowanych (łącznie ze znakiem diakrytycznym) i niediakrytyzowanych (bez diakrytu), proponuje się następujące zasady:
   - Jeżeli w danym języku dwie głoski odróżniają dwa leksemy, czyli są to fonemy, to powinny być (na ile to możliwe) transkrybowane przy użyciu dwu symboli bez diakrytów. Jeżeli nie ma możliwości odróżnienia fonemów literami niediakrytyzowanymi, konieczne jest użycie symboli diakrytycznych.
   - Jeżeli w żadnym ze znanych języków dane dwie głoski nie odróżniają znaczeń (są więc wariantami tego samego fonemu, czyli allofonami), to powinny być zawsze transkrybowane za pomocą tej samej litery. Gdy zachodzi potrzeba zaznaczenia różnic między allofonami tego samego fonemu, wówczas należy w tym celu użyć odpowiednich znaków diakrytycznych.
   - Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne odradza używania zbyt wielu znaków diakrytycznych[1]. Powinno się je stosować w następujących sytuacjach:
     – gdy należy zaznaczyć długość głoski, obecność przycisku (akcentu dynamicznego) i tonu (akcentu tonalnego);
     – gdy istnieje potrzeba wskazania różnic między głoskami;
     – gdy użycie symbolu diakrytycznego jest łatwiejsze niż wprowadzenie nowego symbolu literowego.
5. […][2].
6. Transkrypcja fonetyczna powinna być ujęta w nawiasy kwadratowe [], a transkrypcja fonologiczna – w nawiasy proste lub ukośniki //.
7. Każdej transkrypcji powinien towarzyszyć opis składający się ze spisu umownych reguł interpretacji symboli zastosowanych w transkrypcji, tym bardziej że symbole IPA (zarówno litery, jak i diakryty) mają wartość ogólną, tzn. nie oddają wszystkich możliwych cech artykulacyjnych danej głoski. Alfabet IPA nie powinien być stosowany przez osoby nieposiadające podstawowej wiedzy na temat artykulacji dźwięków mowy. Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne zaleca odbycie szkolenia z zakresu artykułowania i słuchowego rozpoznawania (w obu przypadkach do pewnego stopnia dokładności) głosek zapisywanych symbolami IPA.

---

[1] Wiele zaproponowanych w tej pracy autorskich wzorów transkrypcji odbiega dość znacznie od tego zalecenia. Jednakże przedstawione przykłady precyzyjnych transkrypcji mają służyć przede wszystkim ukazaniu możliwości alfabetu międzynarodowego. W praktyce tak skomplikowane zapisy są stosowane zwykle w celu uchwycenia indywidualnych cech wymawianiowych (zob. LAVER, 1994: 561). Nie są to więc częste przypadki i nie stanowią złamania niniejszej zasady.

[2] Punkt 5. dotyczy transkrybowania głosek wchodzących w skład par minimalnych za pomocą osobnych symboli, a allofonów – przy użyciu tych samych liter z dodanymi diakrytami. Znaczenie tego przepisu jest więc tożsame z zasadami ujętymi w punkcie 4., dlatego też został on pominięty w zestawieniu.

4. IPA a alfabet slawistyczny

4. IPA a alfabet slawistyczny

W tym rozdziale przedstawione zostaną międzynarodowe odpowiedniki symboli alfabetu slawistycznego (dalej: SAF). Istnieje wprawdzie kilka wersji alfabetu slawistycznego[1], żeby jednak nie zamieszczać wielu odrębnych tabel, większość najczęściej spotykanych symboli SAF zebrano w jednym zestawieniu (tabela 7.).

W kolumnie z proponowanym odpowiednikiem IPA starano się umieścić najprostszy i najdokładniejszy odpowiednik symbolu slawistycznego. Bardziej szczegółowe sposoby transkrypcji, dawniej stosowane oznaczenia lub symbole nieoficjalne podano w drugiej kolejności lub omówiono w uwagach.

W zestawieniu symboli SAF uwzględniono (w miarę możliwości) różne warianty graficzne symboli slawistycznych. Pominięto symbole w obu alfabetach identyczne co do formy i wartości (np. slawistyczne <f> = międzynarodowe <f>), chyba że któryś z odpowiedników jest analogiem drugiego symbolu tylko w przybliżeniu (np. międzynarodowe <a> wobec slawistycznego <a>). Nie opisywano też osobno regularnie diakrytyzowanych liter alfabetu slawistycznego, np. oznaczeń zmiękczenia typu <p'>.

Grafemy literowe uszeregowano w kolejności quasi-alfabetycznej[2], a znaki diakrytyczne (pod koniec zestawienia) – w kolejności w dużej mierze arbitralnej. Odszukanie symbolu slawistycznego ułatwi zestawienie ilustrujące sposób dopasowania symboli SAF do najbardziej podobnej litery alfabetu łacińskiego. Kolorem szarym zaznaczono symbole pominięte w zestawieniu. W końcowej części umieszczono rozłożenie znaków diakrytycznych.

---

[1] Zob. m.in. Madelska, Witaszek-Samborska, 1998; Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004; Majkowska, 2000; Klemensiewicz, 1988; Zaręba, 1956; Urbańczyk, 1984; EJP, 1999: 404; Rocławski, 1986: 76; Nitsch, 1968.

[2] Jest to często stosowana kolejność w zestawieniach symboli fonetycznych (IPA, 1999; PSG, 1986), w których wykorzystuje się identyczność lub podobieństwo symboli fonetycznych do odpowiednich liter alfabetu łacińskiego. Np. symbole <ɐ ɑ ɒ> są podobne do łacińskiej litery <a> (można nawet, zresztą zgodnie z prawdą, powiedzieć, iż są na bazie tej litery utworzone), powinny zatem pojawić się po literze <a>. Kolejność symboli <ɐ ɑ ɒ> zależy już od decyzji autora danego spisu.

Tabela 6. Kolejność symboli zastosowana w zestawieniu symboli slawistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego

Litera łacińska	Symbole SAF															
a	^{a} ^{i} ^{s}	ȧ	ä								$\overset{e}{a}$		$\overset{o}{a}$			
b				b’	b́											
c				c’	ć	č	č’	č́								
d		ḍ		d’												
e		ė	ë/ə							$\overset{a}{e}$			$\overset{o}{e}$		$\overset{y}{e}$	
f				f’	f́											
g				ǵ/g’												
h																
i		ı				i̯					$\overset{e}{ı}$			$\overset{u}{ı}$	$\overset{y}{ı}$	
k				ḱ/k’												
l	ł			ĺ/l’												
m				m’	ḿ											ɱ
n		ṇ		n’	ń	n̄										ŋ
o		ȯ								$\overset{a}{o}$	$\overset{e}{o}$			$\overset{u}{o}$		œ φ
p				p’	ṕ											
r				r’		ř	ř’	ŕ								r_1
s				s’	ś	š	š’	ś								
t		ṭ		t’												
u			ü			u̯	u̯’					$\overset{i}{u}$	$\overset{o}{u}$		$\overset{y}{u}$	
v				v’	v́											
w																
x	χ			χ́/χ’												
y											$\overset{e}{y}$	$\overset{i}{y}$			$\overset{u}{y}$	
	γ			γ́/γ’												
z				z’	ź	ž	ž’	ź								
	ʒ			ʒ’	ʒ́	ǯ	ǯ’	ʒ́								
| ||																
Znaki diakrytyczne																
·◌	◌̇	◌̣	◌̈	◌̄	◌’	◌́	◌̧	◌̨	◌̃	◌̰	ˈ◌	ˈˈ◌	◌̆	◌̥	ᵘ̯◌	

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 7. Zestawienie symboli slawistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
a	a	IPA nie zawiera symbolu literowego oznaczającego samogłoskę niską, środkową, niezaokrągloną. Taką artykulację (zwłaszcza w przypadku języków z jedną samogłoską niską) oznacza się zwykle najprostszym symbolem <a>. Dokładniejsze oznaczenie tej artykulacji możliwe jest przy użyciu symboli <ɐ̟ ä ɑ̈> lub nieoficjalnego symbolu <ᵃA>.
a i̯ s	Różne sposoby transkrypcji	Słabsza wymowa głoski. Sposób transkrypcji w IPA zależy od interpretacji symbolu slawistycznego, np. ▪ krótkość ◌̆, np. <ă ɕ̆>; ▪ słaba artykulacja ◌̯, np. <ɕ̯>; ▪ luźna artykulacja, np. [ɪ ɛ æ ʊ ɔ ɐ] wobec [i e a u o ɑ]; ▪ wybuch określonego typu, np. [bᵊ] (wybuch w postaci samogłoski [ɔ]), [tˢ] (wybuch w postaci spółgłoski trącej).
ȧ	ɐ	Podwyższona samogłoska niska, środkowa, niezaokrąglona. Zależnie od stopnia uniesienia można jej przypisać różne symbole IPA: <ɐ> dla minimalnego uniesienia, <ɜ> dla większego uniesienia (do poziomu średnioniskich), <ɘ> dla jeszcze większego uniesienia (do poziomu średniowysokich).
ä	æ	Samogłoska pośrednia między [ɛ] a samogłoską niską, środkową, niezaokrągloną. Ogólny sposób transkrypcji to <æ>; precyzyjniejsze symbole: <ɐ̟ æ̟> (do wyboru, zależnie od rzeczywistej artykulacji).
e̊ a	ɐ̟ Bliższa [a] æ Pośrednia między [a] i [ɛ]	Samogłoska pośrednia między [ɛ] a samogłoską niską, środkową, niezaokrągloną; według niektórych badaczy (Rocławski, 1986) bliższa [a]. Proponowanym odpowiednikiem IPA może być <æ>, jeśli założymy, że symbole SAF <å ä> mają tę samą wartość. Jeżeli jednak [å] uznamy za bliższe [a] ([ä] będzie wówczas dokładnie pośrednie między [ɛ] i [a]), to lepszym symbolem międzynarodowym będzie zaproponowany symbol <ɐ̟>.
o̊ a	ɐ̞ Bliższa [a] ɒ Cofnięta i zaokrąglona ɒ̽ Pośrednia między [a] i [ɔ]	Samogłoska pośrednia między [a] i [ɔ], którą można zaznaczyć różnymi symbolami. Według Bronisława Rocławskiego (1986) *a* z nadpisaną literą *o* oznacza samogłoskę bliższą [a], co można oddać symbolem <ɐ̞>. Jeżeli jednak pośredniość oznacza zaokrąglenie i cofnięcie [a], to odpowiednim symbolem będzie <ɒ>. Trudno, stosując IPA, zaznaczyć samogłoskę znajdującą się dokładnie w połowie odległości między [a] i [ɔ] ze względu na brak jednego grafemu dla tego położenia języka, można bowiem albo zaznaczyć cofnięcie i podwyższenie [a] symbolem <ɐ̞˕>, albo uprzednienie i obniżenie [ɔ] symbolem <ɔ̟˔>. Proponowany obok symbol – scentralizowane [ɒ̽] – nie jest doskonały, ale usuwa problem wyboru między <a̞˕> a <ɔ̟˔>.

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
b’ b'	b^j	(Asynchronicznie) zmiękczone [b] (sposoby odróżniania palatalizacji synchronicznej od asynchronicznej omówiono w rozdziale 8.2.)
ƀ	$\widehat{bj}$ $\widehat{b^j}$	Synchronicznie spalatalizowane [b] (zob. uwagi w rozdziale 8.2.).
c	$\widehat{ts}$	Bezdźwięczna afrykata dziąsłowa (zob. uwagi w rozdziałach 8.4. i 9.1.). Dawnym symbolem była ligatura *te-es*: ts
c’ c'	$\widehat{ts^j}$	Zmiękczona afrykata dziąsłowa (zob. uwagi na temat palatalizacji w rozdziale 8.2.).
ć	$\widehat{tɕ}$	Bezdźwięczna afrykata alweolo-palatalna (zob. uwagi w rozdziałach 8.4. i 9.2.). Symbol IPA sprzed 1989 roku: tɕ
č	$\widehat{tʃ}$ $\widehat{t̪ʃ̪}$	Bezdźwięczna afrykata zadziąsłowa, apikalna (wyżej) i zadziąsłowa, laminalna (odnośnie do miejsca artykulacji tych głosek zob. rozdziały 8.4., 9.1. i 9.3.). Polskie spółgłoski szumiące bywają określane jako retrofleksyjne (EJO, 1999: 549), nie są jednak one tak retrofleksyjne jak np. spółgłoski w języku hindi, tzn. odgięcie języka nie jest tak skrajne, by powierzchnią artykułującą języka był obszar subapikalny. Polskie szumiące są apikalne w przeciwieństwie do szumiących w językach zachodnich (np. angielskim), dlatego można dodać symbol apikalności ̺ w dokładnych odpowiednikach slawistycznego <č>. Zmiana tej artykulacji na laminalną już sama w sobie nieco zmiękcza owe głoski w odbiorze słuchowym, dlatego jako międzynarodowy odpowiednik slawistycznego <ć̆> (i analogicznych symboli) zaproponowano <$\widehat{t̪ʃ̪}$>. Nieaktualny już sposób transkrypcji przy użyciu ligatury: tʃ
ć̆	$\widehat{t̪ʃ̪}$	
č’ č'	$\widehat{tʃ^j}$ $\widehat{t̪ʃ̪^j}$	Zmiękczona afrykata zadziąsłowa (zob. rozdział 9.3.).
d	d	Chociaż międzynarodowe <d> zdefiniowane jest jako dziąsłowe, jest to obszar artykulacji zbliżony do tego, jaki oznacza slawistyczny symbol <d> określający głoskę tradycyjnie definiowaną jako zębowa (zob. rozdział 9.1.). Jeśli udziąsłowienie [d] oznacza upodobnienie do [ʃ ʒ], w których zauważa się artykulację retrofleksyjną (zob. uwagi do symboli: <š ž č ǯ>), to za odpowiednik slawistycznego <d̠> można przyjąć <$\underline{d}$>.
d̠	$\underline{d}$ $\underline{d̪}$	

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
d’ d'	dʲ ɟ ɖ*	Jeżeli <d’> oznacza bardzo silnie zmiękczone [d] (jak np. w języku czeskim), to można je zaznaczyć ekstrapolowanym symbolem <ɖ*> lub oficjalnym <ɟ>. Ten pierwszy jest jednak lepszy wówczas, gdy w tej samej transkrypcji oznacza się symbolem <ɟ> zmiękczone odpowiedniki głoski [g]. Zob. też objaśnienie do <t’ t'>.
e	ɛ	Samogłoska średnioniska, przednia, niezaokrąglona.
ė	e	Samogłoska średniowysoka, przednia, niezaokrąglona.
ë ə	(ə̄)	Obu symboli slawistycznych używa się do oznaczenia kaszubskich kontynuantów dawnych krótkich samogłosek zapisywanych slawistycznie <i y u>. Mogą mieć one różne odpowiedniki w IPA, zależnie od dokładnej artykulacji w danej odmianie kaszubszczyzny. Podany obok symbol oznacza nieokreśloną samogłoskę podobną do [ə], jest to więc wartość zbliżona do wartości symboli slawistycznych.
a̋	æ	Samogłoska [ɛ] przesunięta nieco w kierunku [a], a więc obniżona i cofnięta. Za wariant symbolu <æ> można też uznać <å> oznaczające przesunięcie [a] w kierunku samogłoski [ə].
ő	ɐ̟ (bliższa [ɛ])	Samogłoska [ɛ] przesunięta nieco w kierunku [ɔ], czyli odrobinę cofnięta. Wariantem proponowanego symbolu <ɐ̟> może być <ë>. Jeśli slawistyczne <o̊> oznacza niezaokrągloną samogłoskę dokładnie pośrednią między [ɛ] i [ɔ], to odpowiednikiem międzynarodowym jest <ɜ>.
	ɜ (pośrednia między [ɛ] i [ɔ])	
y̋	ɐ̟̈ (jeśli <y> = [ɪ])	Samogłoska [ɛ] przesunięta w kierunku artykulacji [ɪ] lub [ɨ] (zależnie od wartości slawistycznego symbolu <y>).
	ɘ̟ (jeśli <y> = [ɨ])	
f’ f'	fʲ	(Asynchronicznie) zmiękczone [f] (sposoby odróżniania palatalizacji asynchronicznej od synchronicznej omówiono w rozdziale 8.2.).
f́	f͡j f͡ʲ	Synchronicznie zmiękczone [f] (por. uwagi w rozdziale 8.2.).
g	ɡ	Zwarto-wybuchowa spółgłoska welarna, dźwięczna.
ǵ g’ g'	ɟ ɟ̲ ɡ̟	Slawistyczne <ǵ g’ g’> oznaczają zwykle spółgłoskę postpalatalną, więc dokładnym oznaczeniem w IPA powinien być symbol <ɟ̲>, często jednak stosuje się uproszczony zapis bez diakrytu: <ɟ>. Jeżeli <ǵ g’ g’> oznaczają artykulację prewelarną, to odpowiednikiem międzynarodowym tych symboli jest <ɡ̟> (zob. uwagi w rozdziale 9.2.).

ɖ* ɟ

æ å̆

ɐ̟ ɐ̟̈ ɜ

ɟ̲ ɟ ɡ̟

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
ɪ	ɪ	Luźny odpowiednik samogłoski [i].
i̯	j i̯	Niezgłoskotwórcza samogłoska palatalna. Oba zapisy międzynarodowe są równorzędne, najczęściej jednak stosuje się <j> ze względu na prostszą budowę tego symbolu.
e ɪ	e (pośrednia między [i] a [ɛ])	Odpowiednik IPA zależy od sposobu rozumienia symbolu <e ɪ>: gdy jest to samogłoska dokładnie pośrednia między [i] a [ɛ] (slawistycznie: [e]), wówczas odpowiednikiem IPA będzie <e>, jeżeli jednak <e ɪ> jest bliższe [i], to w tym przypadku można zaproponować 3 odpowiedniki w IPA: uprzednione [e̟], podwyższone [e̝] albo obniżone [e̞].
	ɪ̟ (bliższa [i])	
u ɪ	ɨ (pośrednia, niezaokrąglona)	Odpowiednik IPA zależy od wartości przypisanej symbolowi <u ɪ>: gdy jest to pośrednia między [i] a [u] samogłoska niezaokrąglona, wówczas jest to <ɨ>, jeżeli jest zaś bliższa [i] (i dalej niezaokrąglona), to <ɨ̟>.
	ɨ̟ (bliższa [i], niezaokrąglona)	
y ɪ	ɪ (jeśli <y> = <ɪ>)	Samogłoska [i] przesunięta w kierunku [ɪ] (jeżeli za odpowiednik slawistycznego <y> uznamy <ɪ>) lub [ɨ] (jeśli slawistyczne <y> odpowiada międzynarodowemu <ɨ>), więc znów można podać kilka odpowiedników międzynarodowych.
	ɪ̟ ɨ̟ (jeśli <y> = <ɨ>)	
ḱ k’ k'	c c̱ k̟	Sytuacja analogiczna do odpowiedników slawistycznych symboli <ǵ g’ g’> (zob. też uwagi w rozdziale 9.2.). Jeśli slawistyczne <ḱ k’ k’> oznacza spółgłoskę prewelarną, to analogiem międzynarodowym jest <k̟>.
ł	ɫ ɫ̼ʷ	Slawistyczny symbol <ł> bywa stosowany na oznaczenie spółgłoski zębowej, bocznej, labio-welaryzowanej (tzw. sceniczne lub kresowe *eł*). Zależnie od potrzeb można użyć prostszego symbolu <ł>, oznaczającego jedynie welaryzowane [l], lub dokładniejszego zapisu <ɫ̼ʷ>, oddającego wszystkie cechy artykulacyjne głoski oznaczanej slawistycznym symbolem <ł>(1) (zob. też rozdział 9.7.).
ĺ l’ l'	lʲ ʎ ɭ*	Zależnie od dokładnej wartości symboli slawistycznych można zastosować różne odpowiedniki międzynarodowe: <lʲ> (przed rokiem 1989 <l̡>) to najprostsze oznaczenie zmiękczonego [l]. Gdy palatalizacja jest bardzo silna, wówczas można użyć symbolu spółgłoski palatalnej <ʎ> (tak w polskich opracowaniach: SWP, 1977; DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995; WIŚNIEWSKI, 2001) lub ekstrapolowanego symbolu spółgłoski alweolo-palatalnej <ɭ*> (zwłaszcza jeśli miękkość spółgłoski bocznej uznaje się za taką samą jak w przypadku spółgłosek [ɕ ʑ]). Rozróżnienie palatalizacji synchronicznej od asynchronicznej zachodzi analogicznie jak w innych przypadkach: <l͡j ɭ*> *vs.* <lʲ> (zob. też rozdziały 8.2., 9.7.).

ɪ̟ e̟ i̟

ɨ ɨ̟

k̟

ɫ ɫ̼ʷ

lʲ l̡

ʎ

ɭ*

l͡j lʲ

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
m’ m'	mʲ	(Asynchronicznie) spalatalizowane [m] (sposoby odróżniania palatalizacji asynchronicznej od synchronicznej omówiono w rozdziale 8.2.).
ḿ	m͡j m͡ʲ	Synchronicznie zmiękczone [m] (zob. uwagi na temat palatalizacji w rozdziale 8.2.).
m̯	m̟	Trąca (rozsunięta artykulacyjnie) odmiana [m] (zob. uwagi w rozdziale 9.6.).
n	n	Sytuacja analogiczna do odpowiedników slawistycznych symboli <d ḍ> (zob. uwagi do symboli <d ḍ>; zob. też uwagi w rozdziale 9.1.).
ṇ	n̪ n̻	
n’ n'	nʲ	Zmiękczone [n].
ń	ɲ n̪͡ʲ n̻*	Dokładnym i w pełni oficjalnym oznaczeniem polskiej *ń* powinno być międzynarodowe <n̪͡ʲ>, lecz w literaturze stosuje się prostsze transkrypcje z użyciem symbolu głoski palatalnej <ɲ> (Dukiewicz, Sawicka, 1995; Wiśniewski, 2001) lub symbolu nieoficjalnego <n̻*> (Biedrzycki, 1978; Jassem, 2003). Użycie tego drugiego symbolu będzie nie tylko sugerowało równorzędne traktowanie głosek [ɕ ʑ] i [n̻], ale także pozwoli użyć symbolu <ɲ> jako odpowiednika slawistycznego <ń> (zob. uwagi w rozdziale 9.2.).
n̄	n̟	Trąca (rozsunięta artykulacyjnie) odmiana [n] (zob. uwagi w rozdziale 9.6.).
ŋ ŋ	ŋ	Spółgłoska welarna, nosowa, dźwięczna.
ŋ́ ŋ’ ŋ'	ɲ ɲ̟	Spółgłoska postpalatalna, nosowa, dźwięczna (zob. uwagi do symbolu <ń> oraz w rozdziale 9.2.).
o	ɔ	Samogłoska średnioniska, tylna, zaokrąglona. Niewielkie zaokrąglenie tej samogłoski można zaznaczać symbolem <ɔ̜> (otwarta labializacja) lub nawet <ʌ> (brak zaokrąglenia).
ȯ	o	Podwyższone [ɔ].
o̯ᵃ	ɔ̟̈ (bliższa [ɔ])	Samogłoska [ɔ] przesunięta w kierunku [a], a więc nieco obniżona i uprzedniona w stosunku do [ɔ]. Idealnie pośrednią samogłoskę można zaznaczyć symbolem <ɒ̆>.
	ɒ̆ (pośrednia między [ɔ] i [ɑ])	
o̯ᵉ	ɔ̟ ɞ̟ (bliższa [ɔ])	Zależnie od sposobu rozumienia symbolu slawistycznego: albo [ɔ] przesunięte jest nieco w kierunku [ɜ] (Rocławski, 1986: 76), czyli [ɔ̟] lub [ɞ̟], albo samogłoska jest pośrednia między [ɔ] i [ɜ] (Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004), czyli [ɞ] (jeśli głoska jest zaokrąglona) lub [ɜ] (jeśli głoska jest niezaokrąglona).
	ɞ ɜ (zaokrąglona, pośrednia między [ɛ] i [ɔ])	

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
o̯	o̝ (bliższa [ɔ])	Odpowiedniki IPA zależą od interpretacji symbolu slawistycznego: oznacza on albo głoskę pośrednią między [ɔ] i [u], lecz bliższą tej pierwszej, czyli [o̝] (ROCŁAWSKI, 1986: 76), albo głoskę pośrednią między [ɔ] i [u] (CZESAK, OKONIOWA, WANIAKOWA, 2004), czyli [o].
	o (pośrednia między [ɔ] i [u])	
œ	ɜ ɞ	Samogłoska pośrednia między [ɛ] i [ɔ], a więc [ɜ] lub [ɞ], zależnie od tego, czy slawistycznie zapisane [œ] uznamy za zaokrąglone ([ɞ]) czy płaskie ([ɜ]).
φ	ɸ	Bezdźwięczna spółgłoska dwuwargowa, trąca.
p’ p'	pʲ	(Asynchronicznie) zmiękczone [p] (sposoby odróżniania palatalizacji synchronicznej od asynchronicznej podano w rozdziale 8.2.).
ṕ	p͡j p͡ʲ	Synchronicznie zmiękczone [p] (zob. rozdział 8.2.).
r’ r'	rʲ	Zmiękczone [r] (zob. uwagi w rozdziale 8.2.).
ř	ɾ̝	Trące (frykatywne) [r] (zob. uwagi w rozdziale 9.4.). Odrzucony w 1989 roku symbol (tzw. długonogie *er*, ang. *long-leg R*): ɾ
ř’ ř'	ɾ̝ʲ	(Asynchronicznie) zmiękczone trące (frykatywne) [r] (zob. uwagi w rozdziałach 8.2., 9.4.).
ŕ́	ɾ̝͡j ɾ̝͡ʲ	Silnie (synchronicznie) zmiękczone [r] trące (frykatywne) (zob. uwagi w rozdziale 8.2., 9.3.).
r$_1$	ř ɾ	Jednouderzeniowe [r] (WIŚNIEWSKI, 2001; zob. uwagi w rozdziale 9.5.).
ś	ɕ	Bezdźwięczna spółgłoska dziąsłowo-palatalna, trąca (zob. uwagi w rozdziale 9.2.).
s’ s'	sʲ	Zmiękczone [s] (zob. uwagi na temat palatalizacji w rozdziale 8.2.).
š	ʃ ʂ	Bezdźwięczna spółgłoska zadziąsłowa, trąca (zob. uwagi w rozdziale 9.1.). Zależnie od tego, jakie szczegółowe informacje na temat artykulacji należy zaznaczyć w transkrypcji, można stosować inne oznaczenia międzynarodowe, np. <ʃ̺> dla wymowy apikalnej, <ʃ̻> dla laminalnej, <ʂ> dla zaznaczenia niewielkiej retrofleksji.
š’ š'	ʃʲ ʂʲ	Spalatalizowane [ʃ] (zob. uwagi w rozdziale 9.3.). Odrzuconym w 1989 roku symbolem spalatalizowanej [ʃ] było tzw. *esz* z pętlą (ang. *curly-tail Esh*; PSG, 1986: 145): ʆ

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
ś́	ʃ̫ʲ	Choć zapis <ʃ̫ʲ> w pełni odpowiada budowie symbolu slawistycznego (<ʃ> = <š>, ◌ʲ = ◌́), wartość tego symbolu jest zbliżona do wartości <ɕ>, stosowanego już do transkrypcji głoski zapisywanej slawistycznym symbolem <ś>. Sposobem odróżnienia slawistycznych symboli <ś> i <ś̌> może być zaproponowany symbol <ʃ̫> (zob. uwagi w rozdziale 9.3.).
t	t	Sytuacja analogiczna do odpowiedników slawistycznych symboli <d ḍ> (zob. uwagi do symboli <d ḍ>; zob. też uwagi w rozdziale 9.1.).
ṭ	t̪ t̻	
t’ t'	tʲ c ƭ*	Silnie zmiękczone [t] można transkrybować symbolem ekstrapolowanym <ƭ*> lub oficjalnym <c>, użycie tego drugiego utrudni jednak zaznaczenie zmiękczonego (postpalatalnego) wariantu spółgłoski [k]. Por. objaśnienia do <d’ d'>.
ü	ʉ (uprzednione [u])	Samogłoska wysoka, środkowa, zaokrąglona (uprzedniony wariant [u]) lub zaokrąglone [i], zapisywane symbolem <y>.
	y (zaokrąglone [i])	
u̯	w u̯	Analogicznie do odpowiednika slawistycznego <i̯>.
u̯’ u̯'	ɥ	Niezgłoskotwórcza samogłoska zaokrąglona w wyrazach typu *whiskey*, *weekend*. Stosowany przez Irenę Sawicką symbol <ɯ̯> (DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 128), który po reformie IPA z 1989 roku powinien mieć postać: <wʲ>, jest niejednoznaczny: nie wiadomo, czy oznacza on głoskę w pełni palatalną (a więc [ɥ]), czy nieco tylko uprzednioną ([ɯ̟] lub [ɥ̟]). Proponowany symbol <ɥ> oznacza w pełni palatalną, niesylabiczną samogłoskę zaokrągloną (zaokrąglone [j], palatalny odpowiednik [w]).
u̍	ʉ̟	Samogłoska pośrednia między [u] i [i], lecz bliższa tej pierwszej, co sugeruje miejsce artykulacji nieco cofnięte wobec [i ʉ] i jednocześnie labializację głoski oznaczej symbolem <u̍>.
u̝	o̞	Samogłoska pośrednia między [u] i [o], lecz bliższa [u].
u̽	ʊ	Samogłoska pośrednia między [u] a [ɪ], bliższa [u].
v’ v'	vʲ	(Asynchronicznie) zmiękczone [v] (sposoby odróżniania palatalizacji synchronicznej od asynchronicznej omówiono w rozdziale 8.2.).
v́	v͡j v͡ʲ	Synchronicznie zmiękczone [v] (zob. też uwagi na temat palatalizacji w rozdziale 8.2.).

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
w	β	Dźwięczna spółgłoska dwuwargowa, trąca.
χ	x	Bezdźwięczna spółgłoska welarna, trąca.
ǵ χ’ χ'	ɟ̑ ɡ̑ x̟	Analogicznie jak w przypadku slawistycznych symboli <ǵ g' g’> (zob. uwagi do symboli <ǵ g' g’>, zob. też uwagi w rozdziale 9.2.). Pierwszy proponowany symbol IPA wskazuje na wymowę palatalną, jeśli natomiast chcemy wskazać dokładnie spółgłoskę postpalatalną, odpowiednikiem międzynarodowym powinno być: <ɟ̑>. Gdy jednak transkrybowana głoska jest tylko nieznacznie przesunięta do przodu (prewelarna), wówczas można użyć symbolu: <x̟>.
y	ɨ ɪ	Odpowiednik międzynarodowy zależy od dokładnej wartości slawistycznego symbolu <y> (zob. rozdział 7.3.). Obok podano najogólniejsze (literowe) sposoby transkrypcji (najczęściej stosowany jest symbol <ɨ>).
y^{e}	ę	Samogłoska oznaczana slawistycznym symbolem <y> przesunięta w kierunku [ɛ], lecz bliższa tej pierwszej. Dokładny odpowiednik IPA zależy od przyjętej wartości symbolu slawistycznego. Gdy <y> = <ɨ>, wówczas samogłoskę pośrednią można zaznaczyć symbolami <ë ę̈ ɘ̟>, jeżeli <y> = <ɪ>, to odpowiednikiem $<y^{e}>$ będzie w IPA <ę(˕)> (cofnięta i nieznacznie obniżona samogłoska [e]). Obok zaproponowano ogólny i stosunkowo najprostszy odpowiednik międzynarodowy <ę>.
y^{i}	ɪ̈ (jeśli <y> = <ɨ>) ɪ (jeśli <y> = <ɪ>)	Samogłoska zapisywana slawistycznie symbolem <y> przesunięta w kierunku [i], lecz bliższa tej pierwszej (Rocławski, 1986) lub dokładnie pośrednia (Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004). Jej dokładna artykulacja, a zatem również symbol IPA będą zależały od precyzyjnego ustalenia wartości slawistycznego symbolu <y>, np. jeśli <y> = <ɨ>, to $<y^{i}>$ = <ɪ̈>, <ɪ̈> lub <ɨ̟>, jeżeli <y> = <ɪ>, to $<y^{i}>$ = <ɪ> albo <ɪ̌> (w każdym przypadku różna konstrukcja obu alfabetów nie pozwala na dopasowanie tylko jednego odpowiednika).
y^{u}	ɨ̈ ɯ̟ (jeśli <y> = <ɨ>) ɨ̈˕ (jeśli <y> = <ɪ>)	Samogłoska zapisywana slawistycznym symbolem <y> przesunięta w kierunku [u], lecz bliższa tej pierwszej (Rocławski, 1986) lub dokładnie pośrednia (Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004). Wybór symbolu IPA zależy od przyjętej wartości slawistycznego <y>. Problematyczne jest też ustalenie ułożenia warg w samogłosce oznaczanej symbolem $<y^{u}>$, lecz skoro literą diakrytyzowaną jest w nim <y>, a diakrytem $^{u}_{\circ}$, to można przyjąć brak labializacji za wartością slawistycznego <y>.

ɟ̑
x̟
ɨ
ë ę̈ ɘ̟
ę(˕)
ɨ̈ ɪ̈ ɪ̈ ɨ̟
ɪ ɪ ɪ̌

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
γ	ɣ	Dźwięczna spółgłoska welarna, trąca.
ǵ γ’ γ'	ɟ j̲ ɣ̟	Analogicznie do odpowiedników slawistycznych symboli <ǵ g' g’> (zob. uwagi do symboli <ǵ g' g’>, zob. też uwagi w rozdziale 9.2.): jeżeli podane symbole slawistyczne oznaczają spółgłoskę palatalną, to odpowiednikiem międzynarodowym jest <ɟ>, gdy zaś chodzi o spółgłoskę prewelarną, wówczas <ɣ̟>. Dokładnie postpalatalną artykulację można oddać za pomocą symbolu <j̲>.
z’ z'	z^j	(Asynchronicznie) zmiękczone [z] (zob. też uwagi na temat sposobów transkrybowania palatalizacji w rozdziale 8.2.).
ź	ʑ	Dźwięczna spółgłoska dziąsłowo-palatalna, trąca (zob. uwagi w rozdziale 9.2.).
ž	ʒ ʒ̻	Dźwięczna spółgłoska zadziąsłowa, trąca (zob. uwagi do slawistycznego <š> oraz w rozdziale 9.1.).
ž’ ž'	$ʒ^j$ $ʒ̻^j$	Spalatalizowany wariant [ʒ] (zob. uwagi do <š́ š’ š’> oraz w rozdziale 9.3.). Wycofany symbol IPA (tzw. *eż* z pętlą, ang. *curly-tail Ezh*): ʓ
ś́	ʑ̻	Dźwięczna spółgłoska zadziąsłowa, laminalna, trąca (zob. uwagi do slawistycznego <ś́> oraz w rozdziale 9.3.).
ʒ	d͡z	Dźwięczna afrykata dziąsłowa (zob. uwagi w rozdziałach 8.2., 9.1.). Starszy zapis przy użyciu ligatury *de-zet*: ʣ
ʒ’ ʒ'	$d͡z^j$	Zmiękczona afrykata dziąsłowa [d͡z] (zob. uwagi na temat palatalizacji w rozdziale 8.2.).
ʒ́	d͡ʑ	Dźwięczna afrykata dziąsłowo-palatalna (zob. uwagi w rozdziałach 8.4., 9.2.). Wycofany symbol – ligatura *de-zet* z pętlą: ʤ
ǯ	d͡ʒ d̻͡ʒ̻	Dźwięczna afrykata zadziąsłowa (zob. uwagi do symbolu <š> oraz podane w rozdziałach 8.4., 9.1.). Starszy symbol IPA (ligatura *de-eż*): ʤ
ǯ’ ǯ'	$d͡ʒ^j$ $d̻͡ʒ̻^j$	Zmiękczona afrykata zadziąsłowa (zob. rozdział 9.3.).

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
ʒ̋	d̪͡ʒ̪	Laminalny (miękki) odpowiednik slawistycznego <ž> (zob. uwagi do <ś> oraz w rozdziałach 8.4., 9.3.).
| ||	(.) (…)	Pauza krótka i długa. IPA pozwala zaznaczyć jeszcze pauzę średniej długości: <(..)>.
·◌ ·a	ʔ◌ ʔa	Zwarcie krtaniowe przed samogłoską.
·◌ ·n n: nn	n: nn	Geminata; sposób transkrypcji zależnie od przyjętej definicji geminaty: spółgłoska o wzdłużonej fazie szczytowej <n:>, spółgłoska podwojona <nn> (zob. rozdział 8.6.).
◌̇	◌̬	Podwyższenie (zwężenie) samogłoski.
◌̣ ṭ ḍ ◌̣	◌̪ t̪ d̪ n̪ ◌̼ t̼ d̼ n̼ ◌̻ t̻ d̻ n̻	Udziąsłowienie. Ponieważ dziąsła w systemie SAF odpowiadają raczej obszarowi zadziąsłowemu w IPA (zob. rozdział 6.1.), należy podpisanej kropce przypisać takie symbole IPA, które będą oznaczać wymowę zadziąsłową. Zależnie od dokładnej interpretacji symboli typu <ṭ>, odpowiednikiem międzynarodowym może być również symbol apikalności ◌̺, skoro np. polskie spółgłoski szumiące określa się jako apikalne w przeciwieństwie do syczących artykułowanych laminalnie (zob. uwagi do <ḍ> i w rozdziale 9.1.).
◌̈	◌̟ ◌̠	Podwyższenie i uprzednienie samogłoski lub tylko uprzednienie (w przypadku samogłosek wysokich).
◌̄ ā	◌ː aː	Długość samogłoski.
◌’ ◌'	◌ʲ	Zmiękczenie asynchroniczne lub ogólne oznaczanie palatalizacji bez względu na jej trwanie (tę wartość ma czasem slawistyczny diakryt nadpisany ◌́; zob. Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004). Proponowany symbol IPA oznacza zmiękczenie w sposób zasadniczo ogólny, choć można go wykorzystać do wskazania palatalizacji asynchronicznej (wobec transkrypcji typu ◌͡j ◌͡ʲ dla zmiękczenia synchronicznego; zob. uwagi w rozdziale 8.2.)[(2)].
◌͡j ◌͡ʲ		
◌́	◌͡j ◌͡ʲ	Zmiękczenie synchroniczne (np. <b́ ṕ>) można zaznaczać oboma wskazanymi tu symbolami. Czasem jednak (Czesak, Okoniowa, Waniakowa, 2004) diakrytem ◌́ nie odróżnia się odmian palatalizacji. Wówczas najprostszym odpowiednikiem wskazanego tu symbolu slawistycznego będzie ◌ʲ (zob. też uwagi w rozdziale 8.2.).
◌ʲ		
◌̥ r̥ ą̥	◌̥ r̥ ą̥	Bezdźwięczność.
◌̨ ◌̃	◌̃	Unosowienie.

cd. tab. 7

Alfabet slawistyczny	Alfabet międzynarodowy	Uwagi
◌̜	(◌̃)	Częściowe unosowienie. Symbol slawistyczny, tzw. ogonek ostry, zaproponował Zenon KLEMENSIEWICZ (1988: 34–35)[3] w swoich *Prawidłach*.…
ˈ◌	ˈ◌	Przycisk główny i przycisk poboczny. W IPA kreska dopisana (górna ˈ◌ i dolna ˌ◌) stawiana jest zawsze przed sylabą, stanowi więc jednocześnie oznaczenie granicy między sylabami, np. [ˌma.tɛˈma.ti.ka], na co warto zwrócić uwagę, ponieważ w przypadku SAF można spotkać różne sposoby zapisu diakrytu (przed symbolem samogłoski akcentowanej, za sylabą lub jak w IPA, przed sylabą pod akcentem).
ˈˈ◌	ˌ◌	
◌̆ ă	◌ a	Krótkość samogłoski zaznacza się brakiem symbolu w opozycji do zapisów typu <a:> (zob. uwagi dotyczące iloczasu w rozdziale 5.2.).
◌̩ r̩ l̩	◌̍ r̍ l̍	Sylabiczność.
u̯◌ u̯o	ʷɔ u̯ɔ ᵘɔ	Prelabializacja samogłoski. Można znaleźć różne symbole w górnym indeksie w celu precyzyjnego zaznaczenia charakteru wstępnego zaokrąglenia (obok tylko 2 przykłady; zob. rozdział 8.3.).

(1) Drugi proponowany symbol IPA <l̪ʷ> nie zawiera tyldy wpisanej, gdyż welaryzacja zawiera się już w dopisanej w górnym indeksie literze *wu*.

(2) Wycofanym w 1989 roku ogólnym oznaczeniem palatalizacji spółgłosek był tzw. dolny hak skierowany w lewo (ang. *left hook*; IPA, 1999: 173):

ḇ ḏ f̡ l̡ m̡ n̡ p̡ r̡ s̡ ʃ̡ ṯ v̡ z̡ ʒ̡

Obecnie obowiązuje zapis:

bʲ dʲ fʲ lʲ mʲ nʲ pʲ rʲ sʲ ʃʲ tʲ vʲ zʲ ʒʲ

(3) Diakrytu identycznego z tym zastosowanym w *Prawidłach poprawnej wymowy polskiej* nie zawierają czcionki komputerowe oparte na systemie kodowania Unicode (UNICODE 6.1); zbliżonym symbolem jest jednak tzw. dopisana strzałka lewa (ang. *left arrowhead*), nb. stosowana do oznaczania przesunięcia artykulatora czynnego w prawo, która bez pozycjonowania wygląda następująco:

a◌̲

Zmniejszenie odstępu (tzw. kerningu) między literą a diakrytem (w podanym przykładzie do 5 punktów) spowoduje przysunięcie diakrytu pod literę:

a◌̲

Połączenie diakrytu z literą można uzyskać przez podwyższenie tego pierwszego (w przykładzie o 2 punkty):

a◌̲

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: EJP, 1994: 404; ROCŁAWSKI, 1986: 76; CZESAK, OKONIOWA, WANIAKOWA, 2004 i in.

a:
ḇ bʲ
ḏ dʲ
f̡ fʲ
l̡ lʲ
m̡ mʲ
n̡ nʲ
p̡ pʲ
r̡ rʲ
s̡ sʲ
ʃ̡ ʃʲ
ṯ tʲ
v̡ vʲ
z̡ zʲ
ʒ̡ ʒʲ
a◌̲
a◌̲
a◌̲

5. Fonacja i prozodia

5.1. Odmiany fonacji
5.2. Prozodia i sylabiczność

5. Fonacja i prozodia

5.1. Odmiany fonacji

Fonację rozumie się albo jako drganie powietrza wydychanego podczas artykulacji, albo jako wszelki udział fałdów głosowych w procesie artykulacji z wyjątkiem zwarcia krtaniowego [ʔ] (EJO, 1999: 155). W tym drugim, szerszym znaczeniu można mówić o odmianach fonacji.

ʔ

W trakcie fonacji fałdy głosowe mogą być zsunięte (addukcja) lub rozsunięte (abdukcja), różny może być również rozmiar szpary między nimi, czyli tzw. głośni. Budowa fałdów głosowych pozwala wyróżnić dwie części głośni:

- głośnię międzywiązadłową, ograniczoną fałdami głosowymi,
- głośnię międzychrząstkową, ograniczoną chrząstkami nalewkowatymi.

Różne typy fonacji różnią się kształtem głośni, sposobem drgania fałdów, obecnością tarcia powietrza uchodzącego określoną częścią głośni, a także deformacjami (rozciągnięciem, ściśnięciem) fałdów wskutek ruchów krtani. Liczba typów fonacji w różnych językach i wadach wymowy jest duża. Do ich zaznaczania w transkrypcji wykorzystywano IPA, dzięki czemu alfabet ten posiada obecnie prawdopodobnie najwięcej symboli oznaczających różne typy fonacji. W tabeli 8. znajduje się zestawienie symboli wybranych odmian fonacji, które mogą mieć zastosowanie w opisie języków słowiańskich (dla porządku w przypisach objaśniono bardziej egzotyczne odmiany fonacji). Dostępna literatura nie zawiera polskich odpowiedników wielu spośród angielskich terminów określających typy fonacji, dlatego konieczne okazało się zaproponowanie tłumaczeń najlepiej oddających angielskie terminy. Opis każdej odmiany fonacji opiera się na opracowaniach: Laver, 1994: 187–197; Ladefoged, Maddieson, 1996: 53–67.

Tabela 8. Zestawienie wybranych odmian fonacji wraz z możliwymi oznaczeniami w IPA

Odmiana fonacji	Symbol i przykłady transkrypcji	Stan fałdów głosowych	Stan chrząstek nalewkowatych
Fonacja bezdźwięczna	◌̥ n̥ d̥	rozsunięte	rozsunięte
Fonacja dźwięczna „zwykła” (ang. *modal voice*)	◌̬ s̬ t̬	zsunięte, drgające	silnie zsunięte
Fonacja dźwięczna zaszumiona[1] (ang. *breathy voice*)	◌̤ b̤ a̤	słabo zsunięte, drgają, szybko uchodzące powietrze powoduje szum	zsunięte lub rozsunięte i powodujące szum
Szept dźwięczny[2] (ang. *whispery voice*)	◌̩ b̩ a̩	zsunięte, drgają	rozsunięte i powodujące szum
Fonacja dźwięczna zgrzytliwa[3] (ang. *creaky voice*)	◌̰ b̰ a̰	zsunięte (silnie lub luźnie), fałdy głosowe drgają nieregularnie i z mniejszą częstotliwością, co powoduje obniżenie tonu o około 2 oktawy	zsunięte (silnie lub luźno)

[1] Odpowiednik angielskiego terminu za: Żurawski, red., 2011: 145. W literaturze polskiej można spotkać jeszcze określenie „chuchanie” (Dukiewicz, Sawicka, 1995), a w angielskiej: *murmur (murmured voice)* ‘szemranie, dźwięczność szemrająca’ (Laver, 1994: 200; Ladefoged, Maddieson, 1996: 57).

[2] Szept dźwięczny różni się nieznacznie od fonacji dźwięcznej zaszumionej: w pierwszym przypadku wiązadła są zsunięte silniej. Fonacja zaszumiona natomiast jest cichsza od szeptu (Esling, 2006: 129–130). Szept bezdźwięczny bywa nazywany również „fonacją bezdźwięczną luźną” (ang. *lenis voicelessness*; por. Canepari, 2005).

[3] Polski odpowiednik angielskiego terminu *creaky voice* (dosł. ‘głos skrzypiący’) za: Żurawski, red., 2011: 145. Można też odnaleźć określenie „fonacja laryngalna” (Essen, 1967). Ten typ fonacji bywa różnie opisywany (zob. Ladefoged, Maddieson, 1996: 53), stąd niejednoznaczność opisu w tabeli 8. Fonacja zgrzytliwa miewa znaczenie fonologiczne, np. w języku duńskim.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; 2005; VoQS, 1994; Laver, 1994: 187–197; Ladefoged, Maddieson, 1996: 53–67.

Jeżeli dany typ fonacji pojawia się w dłuższym odcinku mowy, to można zastosować tzw. kwalifikatory transkrypcji. Oto kilka przykładów (za zestawem VoQS, 1994)[1]:

◌ʜ

◌! V!

V̰!!

V!!

[1] W zestawie VoQS (1994) oraz podręczniku IPA (1999) można znaleźć symbole jeszcze kilku odmian fonacji:

- **fonacja „gardłowana”** (ang. *faucalized*; IPA, 1999: 190) – artykulacja przy rozciągniętej i obniżonej krtani (Esling, 2007: 20), oznaczana kreślonym małym kapitalikiem *ha* w górnej frakcji: ◌ʜ;
- **fonacja dźwięczna „ostra”** (ang. *harsh voice*) – artykulacja przy bardzo silnym ściągnięciu fałdów głosowych (Ball, Müller, 2005: 45), oznaczana dopisanym wykrzyknikiem ◌!, zwykle przy kwalifikatorze transkrypcji (zapisy typu [{V! ◌◌◌ V!}]);
- **diplofonia**, tzn. jednoczesne wytwarzanie dwóch różnych tonów przez fałdy głosowe (Dejonckere, Lebacq, 1983), zaznaczana przy użyciu kwalfikatora transkrypcji (zapis typu: [{V̰!! ◌◌◌ V̰!!}]);
- fonacja określana angielskim terminem *ventricular phonation*, w której biorą udział wiązadła kieszonek krtaniowych (łac. *ligamenta ventriculare*, zob. Dzwonkowski i in., 1967: 252), zwane też fałszywymi fałdami głosowymi. Obecnie sądzi się jednak, iż większy wpływ na tę artykulację mają tzw. fałdy nalewkowo-nagłośniowe (zob. Behrbohm H. i in., 2011: 297) wytwarzające słyszalny szum (Esling, 2006: 131). Sposób transkrypcji w konwencji IPA: [{V!! ◌◌◌ V!!}].

Tabela 9. Zestawienie kwalifikatorów transkrypcji oznaczających różne odmiany fonacji i ułożenia krtani

Kwalifikator transkrypcji	Wartość
[{V ◌◌◌ V}]	Mowa dźwięczna zwykła (ang. *modal voice*). Zapis typu [{V t͡ɕixɔ V}] będzie równoznaczny z [d͡ʑiɣɔ].
[{W ◌◌◌ W}]	Szept (ang. *whisper*).
[{V̤ ◌◌◌ V̤}]	Szept dźwięczny (ang. *whispery voice*). Zapis pochodzący z VoQS (1994) oznacza w istocie dźwięczną fonację chuchającą (podpisany umlaut), natomiast szept transkrybuje się pojedynczą podpisaną kropką. Podany sposób transkrypcji może być wobec tego uproszczeniem: szept nie różni się aż tak bardzo od fonacji chuchającej (zob. wyżej opis szeptu i fonacji zaszumionej).
[{Vʰ ◌◌◌ Vʰ}]	Fonacja zaszumiona (ang. *breathy voice*). Zapis równy co do wartości transkrypcji podanej wcześniej, tj. [{V̤ ◌◌◌ V̤}].

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; VoQS, 1994.

5.2. Prozodia i sylabiczność

Prozodia jest nauką o fonologicznych cechach suprasegmentalnych, tzn. trwających dłużej niż jeden segment fonetyczny (rozciągających się zwykle na sylabę lub ciąg sylab; zob. EJO, 1999: 467). Do cech prozodycznych zalicza się: akcent dynamiczny, iloczas, wysokość tonu. Ponieważ zjawiska te dotyczą sylaby, przedstawione tu zostaną również symbole IPA dotyczące tej jednostki (sylabiczność, niesylabiczność, podział na sylaby).

Symbole akcentu dynamicznego ˌ◌ ˈ◌ zapisuje się przed sylabą zawierającą akcent (oznaczają one zatem jednocześnie granice sylab), np. [siˈlaba ˌmatɛˈmatɨka]. Dla zaznaczenia szczególnie silnego akcentu głównego można podwoić symbol: ˈˈ◌, np. *no przecież!!!* [nɔ ˈˈpʃet͡ɕeʃ].

Tabela 10. Symbole akcentu dynamicznego (przycisku)

Akcent główny	Akcent poboczny
ˈ◌	ˌ◌

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Przycisk to inaczej mocniejsza wymowa wybranej sylaby, czyli z większym napięciem mięśni artykulatorów (analogicznie do wymowy samogłosek napiętych) i z silniejszą ekspiracją (wydechem) lub inspiracją (wdechem w przypadku głosek inspiracyjnych). Tym zjawiskom mogą towarzyszyć: dłuższy czas trwania głosek, zwiększona głośność i nieco podwyższony ton. Zwiększenie napięcia mięśniowego wraz z silniejszą ekspiracją (inspiracją) towarzyszące

W przypadku dwu ostatnich kwalifikatorów warto zwrócić uwagę na typograficzną różnicę między podwojonym wykrzyknikiem (właściwy symbol IPA użyty powyżej) a dwoma zestawionymi wykrzyknikami:

Podwójny wykrzyknik	Dwa wykrzykniki
‼	!!

wymowie pojedynczej głoski nazywa się artykulacją mocną (spółgłoski mocne; EJO, 1999: 52); jej przeciwieństwem jest artykulacja słaba (spółgłoski słabe; EJO, 1999: 554). Oto symbole IPA dla obu sposobów wymowy:

Tabela 11. Symbole siły artykulacji (napięcia mięśni i szybkości wydechu lub wdechu)

Artykulacja mocna	Artykulacja słaba
◌͈ f͈	◌̩ v̩

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008.

Gdy cechy te charakteryzują większy odcinek mowy, wówczas można je zaznaczyć w transkrypcji międzynarodowej przy użyciu klamer i kwalifikatorów transkrypcji, np.:

[{V͈ vɨmɔva mɔt͡sna V͈}]

[{V̩ vɨmɔva swaba V̩}]

Kolejnym ważnym zagadnieniem prozodycznym jest iloczas. IPA pozwala notować w transkrypcji co najmniej 4 długości głosek:

Tabela 12. Symbole akcentu iloczasowego

Przykrótkość	Krótkość	Półdługość	Długość
◌̆ ĕ	◌ e	◌ˑ eˑ	◌ː eː

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Brak diakrytu w drugiej kolumnie w opozycji do pozostałych symboli oznacza krótkość. Podwójną długość można zaznaczyć podwojeniem symbolu: ◌ːː.

◌ːː

Podane tu symbole nie mają wartości bezwzględnych wyrażonych np. w milisekundach, ale wartość względną wobec innego symbolu. Tę relację można ująć następująco:

ĕ < e < eˑ < eː < eːː

Taką zależność między tymi sposobami transkrypcji można uznać za wyjściową. Dokładna wartość każdego symbolu zależeć będzie od decyzji transkrybującego. Oto dwie możliwe interpretacje symboli iloczasowych:

Wariant A:

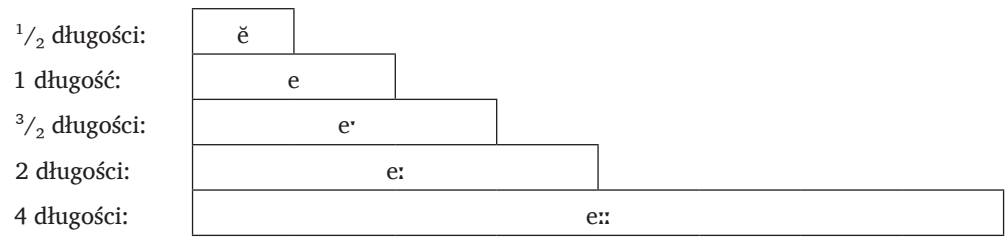

Wariant B:

$^1/_2$ długości:	ĕ
1 długość:	e
2 długości:	eˑ
4 długości:	eː
8 długości:	eːː

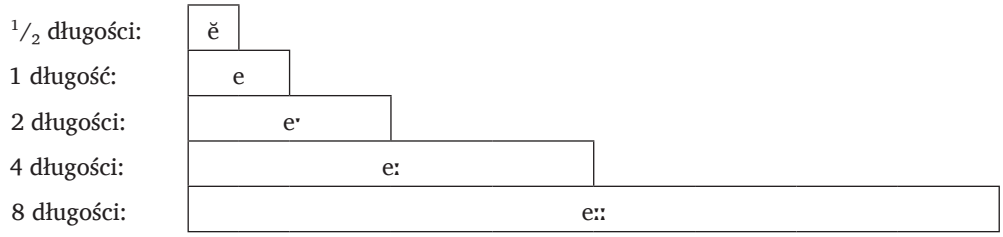

Są to jednak propozycje własne; dokładna wartość tych symboli zależy od transkrybującego.

Trzecią istotną cechą prozodyczną jest wysokość tonu. Zestaw symboli IPA pozwalających na transkrypcję tonu jest nieco skomplikowany – to w istocie dwa systemy: diakryty nadpisywane i dopisywane tzw. litery tonalne (toniczne[2]; ang. *tone letters*):

Tabela 13. Symbole akcentu tonalnego (tonicznego)

Sposoby transkrybowania wysokości i zmian tonu				
Ton bardzo wysoki	Ton wysoki	Ton średni	Ton niski	Ton bardzo niski
ḗ e˥	é e˦	ē e˧	è e˨	ȅ e˩
Ton rosnący	Ton opadający	Ton wysoki, rosnący	Ton niski, rosnący	Ton rosnąco-opadający
ě e˩˥	ê e˥˩	ḗ e˥˧	ȅ e˩˨	ȅ e˧˥

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999: 14–15.

W systemie diakrytów tonalnych można wyróżnić natępujące regularności:

- Na wysokość poziomu tonu wskazuje zakończenie akcentu akutowego lub grawisowego: akcent akutowy ◌́ zakończony jest wysoko – ton wysoki, akcent grawisowy ◌̀ zakończony jest nisko – ton niski.

◌́ ◌̀

[2] Stosowana w literaturze terminologia wydaje się niekonsekwentna. W *Encyklopedii językoznawstawa ogólnego* (EJO, 1999: 22) mówi się wyłącznie o akcencie „tonalnym", ale języki, w których różnice w wysokości tonu są fonologicznie relewantne, nazywa się „tonalnymi" lub „tonicznymi" (EJO, 1999: 278). W *Słowniku terminologii językoznawczej* (Gołąb, Heinz, Polański, 1968: 27) jest mowa tylko o akcencie „tonicznym". W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza jedynie leksem „toniczny" powiązano z językiem („akcent toniczny", „języki toniczne"), natomiast leksem „tonalny" odniesiono do muzyki („dwuwarstwowość tonalna", „system tonalny").

W recenzji prof. Piotra Łobacz postuluje angielskie określenie *tone letters* tłumaczyć jako litery „tonalne" dla odróżnienia od zaznaczanych diakrytami nadpisywanymi akcentów „tonicznych" w językach tonicznych. Jest to pewna propozycja terminologicznego rozróżnienia obu sposobów transkrypcji, jednakże w świetle przedstawionej tu niekonsekwencji terminologicznej oraz istniejących dychotomii pojęciowych nie wydaje się rozwiązaniem problemu. Języki „toniczne" można bowiem nazywać „tonalnymi", a sam akcent melodyczny (muzyczny) określany bywa obecnie „tonalnym", choć termin „toniczny" również jest czasem używany.

Dychotomii pojęciowych, którym należałoby przypisać odpowiednie terminy, jest z kolei kilka: Języki toniczne (tonalne) można podzielić na dwie grupy, zależnie od tego, czy w obrębie sylaby pojawia się zmiana wysokości tonu, czy też nie (pierwsza dychotomia), a więc czy wykorzystywane są w nich tony punktowe (niezmienne w przebiegu sylaby) i melodyczne (zmienne w przebiegu sylaby; druga dychotomia). To z kolei pozwala wyodrębnić dwa typy transkrypcji (trzecia dychotomia). Z punktu widzenia typografii IPA można dokonać również podziału na diakryty nadpisane typu ◌́ ◌̌ i dopisane typu ◌˧ ◌˩˥; ten podział jednak wydaje się tutaj najmniej istotny ze względu na zbliżone wartości obu typów diakrytów.

Mamy zatem 4 pary pojęć (lub 3, jeśli pominiemy rozróżnienie typów transkrypcji) i tylko 2 terminy: „toniczny" i „tonalny".

- Kierunek zmiany tonu jest odwrotny do kierunku wskazywanego przez klin i akcent cyrkumfleksowy: klin ◌̌ przypomina grot strzałki skierowanej w dół, oznacza jednak ton rosnący, natomiast akcent cyrkumfleksowy ◌̂ wygląda jak grot skierowany w górę, oznacza jednak ton opadający. Zgodny z wartością diakrytu jest kierunek „otwarcia" obu symboli: klin ◌̌ jest jakby „otwarty" w górę i oznacza wzrost tonu, akcent cyrkumfleksowy ◌̂ „otwiera się" w dół i oznacza obniżenie tonu.
- W przypadku diakrytów złożonych (tzn. zbudowanych z 2 diakrytów, np. ◌᷄) reguły są podobne: zakończenie diakrytu w stosunku do całego znaku sugeruje poziom wyjściowy tonu, np. ◌᷄ zakończony jest wysoko i jest to ton wysoki, rosnący, ◌᷅ zakończony jest nisko, oznacza więc ton niski, rosnący. Jak poprzednio, „otwarcie" diakrytu wskazuje na zmianę wysokości, np. ◌᷈ – „otwarcie" w dół i obniżenie tonu, ◌᷇ – „otwarcie" w górę i wzrost tonu.

Oprócz diakrytów nadpisanych ton zaznacza się w transkrypcji międzynarodowej również tzw. literami tonalnymi (tonicznymi), czyli symbolami typu ◌˩, które stawia się po sylabie, np. [ʂik˥] kantońskie (dialekt chiński) 'wiedzieć' (IPA, 1999: 24). Według *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999: 14) diakryty te nie są dokładnymi odpowiednikami diakrytów nadpisanych, nie podano jednak, na czym polega różnica w wartości fonetycznej obu sposobów zapisu. Prawdopodobnie chodzi tu o to, iż litery tonalne pozwalają na precyzyjniejsze oddanie zmian tonu niż diakryty nadpisane. Wynika to stąd, że litery tonalne mają charakter ideograficzny – przypominają niewielkie wykresy tonu (tonogramy) względem osi pionowej oznaczającej skalę tonu od najwyższego do najniższego. Brak równorzędności między literami tonalnymi a diakrytami nadpisanymi można zilustrować zestawieniem diakrytów nadpisanych z odpowiadającymi im różnymi wariantami liter tonalnych (zob. tabela 14.). Jak można łatwo zauważyć, nie są to jednak transkrypcje synonimiczne: litery tonalne oddają bardzo drobne różnice w zmianie tonu, podczas gdy transkrypcja z diakrytem nadpisanym stanowi ogólniejszy sposób zapisu kilku różnych zmian o podobnych charakterze (np. ◌̌ oznacza wzrost tonu, lecz bez zaznaczenia, z jakiego i do jakiego poziomu – tę informację zawiera litera tonalna). Grupy transkrypcji zawierające identyczne diakryty nadpisane zaznaczono w tabeli 14. brakiem granic między komórkami:

Tabela 14. Porównanie tzw. liter tonalnych (tonicznych) z nadpisywanymi diakrytami tonalnymi (tonicznymi)

<table>
<tr><td rowspan="5">e˩ è ě</td><td rowspan="2">e˩ è ě</td><td rowspan="2">e˩ ě</td><td>e˩ é ě</td><td>e˥ ế</td></tr>
<tr><td>e˩ ě</td><td>e˩ é</td><td rowspan="2">e˥ é ê</td></tr>
<tr><td rowspan="3">e˧ è ě</td><td rowspan="3">e˧ è ě</td><td>e˧ ē</td><td rowspan="3">e˥ é ê</td></tr>
<tr><td rowspan="2">e˨ è ě</td><td rowspan="2">e˨ ê</td></tr>
<tr><td>e˧ è</td></tr>
<tr><td>e˨ è</td><td>e˨ è ê</td><td>e˨ ê</td><td>e˥ é ê</td><td>e˥ é ê</td></tr>
</table>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999: 14–15.

W czcionkach komputerowych zawierających litery tonalne znajdują się zwykle jedynie symbole poziomów tonu: ˥ ˦ ˧ ˨ ˩. Symbole złożonych liter tonalnych uzyskuje się przez zestawianie liter poziomów tonu, przy czym oba symbole muszą być zestawione bez spacji oddzielającej, tak aby nastąpiła zmiana w literę konturu, np.:

˥ ˩

˥ + ˩ → ˥˩

Taki sposób łączenia liter tonalnych pozwala uzyskać bardziej skomplikowane symbole, np.:

˥ + ˦ + ˥ → ˥˦˥

a nawet:

˥ + ˧ + ˨ + ˦ + ˥ → ˥˧˨˦˥

Litery tonalne pozwalają na zaznaczanie zmian wysokości tonu na 5 poziomach:

Zmiany wysokości tonu można zaznaczać w transkrypcji międzynarodowej jeszcze 4 innymi symbolami:

Tabela 15. Symbole zmian wysokości tonu

Podwyższenie tonu o jeden stopień w stosunku do poprzedniej sylaby	Obniżenie tonu o jeden stopień w porównaniu do poprzedniej sylaby	Antykadencja	Kadencja
ˈe ˈɲe	ˌe ˌɲe	*nie?* [↗ɲe]	*nie* [↘ɲe]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999: 15, 24.

Zgodnie z przykładami podanymi w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999) symbole ˌ◌ ˈ◌ stawia się przed sylabą (oznaczają więc granicę sylaby), jednakże spotyka się również transkrypcje ze strzałkami po symbolu, którego dotyczą (Laver, 1994), np. <ɲeˈ ɲeˌ>.

W podręczniku IPA nie sprecyzowano wartości przedpisanych (lub dopisanych) strzałek ˌ◌ ˈ◌ (IPA, 1999: 15, 23). Podane tam przykłady sugerują jednak, iż diakryty te umożliwiają zaznaczanie zmian tonu uwarunkowanych kontekstowo, np. izolowane słowo [túrántʃí] (‘angielski’) w języku hausa zawiera 3 sylaby wymawiane na tonie wysokim. Ale we frazie [túrántʃí nè] (‘to jest angielskie’) przedostatnia sylaba wymawiana jest na tonie wyższym, co oddaje się w transkrypcji jako <túránˈtʃí nè> i co jest równoznaczne z zapisem <túrántʃǐ nē> (ten ostatni zapis nie wskazuje jednak na zmianę uwarunkowaną kontekstem).

Praktyka transkrypcyjna wskazuje, iż omawiane tu strzałki podnoszą lub obniżają cały rejestr dostępnych tonów. Gdy np. do drugiego z dwóch tonów

wysokich ◌́ ◌́ dopisana zostanie strzałka dolna ◌́ ◌̗́, wówczas będzie to oznaczało obniżenie drugiego tonu:

◌́ ◌̗́ = ◌́ ◌̄

Może się wydawać, iż strzałki ◌̗ ◌̖ są symbolami zbędnymi, skoro można je zastąpić innym sposobem transkrypcji. Pozwalają one jednak rozszerzyć zakres zaznaczanych tonów analogicznie do tzw. przenośnika oktawowego w notacji muzycznej (zob. LASOCKI, 2010: 15, 16). Przenośnik oktawowy ma postać przerywanej linii nad lub pod pięciolinią (zależnie od tego, czy wartości nut należy podwyższyć czy obniżyć), biegnącej od cyfry 8, znajdującej się nad pierwszą nutą, której przenośnik dotyczy, i pociągniętej do ostatniej nuty, której wartość ma zostać zmieniona. Zastosowanie przenośnika pozwala zmienić wartości nut o oktawę, czyli umożliwia wskazanie dźwięków znajdujących się daleko nad lub pod pięciolinią, co znacznie ułatwia notację muzyczną. Podobnie działają małe strzałki pionowe w IPA, przy czym pojedyncza strzałka zmienia wartość o jeden stopień. Każde kolejne użycie tej samej strzałki przenosi całą skalę we wskazanym kierunku. Możliwe jest więc zaznaczenie więcej niż 5 poziomów tonu (na tyle pozwalają litery tonalne i diakryty ◌̋ ◌́ ◌̄ ◌̀ ◌̏), jak w poniższym przykładzie (LAVER, 1994: 472; języka coatzospan mixtec używają rdzenni mieszkańcy Ameryki Środkowej; strzałka dopisana jest po symbolu samogłoski, której dotyczy ◌↑):

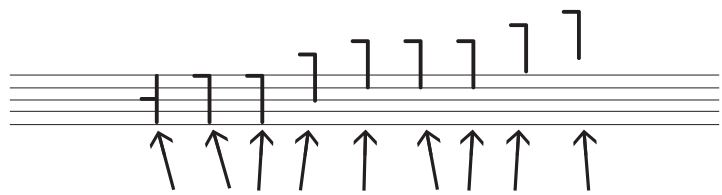

‘On pojutrze nie obedrze ze skóry tego jelenia’

Niespotykane są zastosowania dwóch lub większej liczby strzałek jedna obok drugiej ◌↑↑ ◌↓↓, lecz z uwagi na możliwość podwajania innych symboli IPA (por. symbole ◌ː ◌̋ ◌ˈ) trudno uznać taki zapis za niezgodny z regułami IPA.

Oba symbole ↑ ↓ stosowane bywają także do zaznaczania tzw. zerowania tonu (ang. *pitch reset*; zob. LIN, FON, 2011: 1242), tzn. powrotu tonu do poziomu neutralnego po wcześniejszym podwyższeniu lub obniżeniu, np. *Nie? To nie* [↗n̪ʲe ↓to ↘n̪ʲe].

Oznaczenia kadencji i antykadencji mogą być zapisywane przed wyrazem lub wewnątrz wyrazu przed sylabą, por. przykład zamieszczony w podręczniku IPA (IPA, 1999: 24)[3]:

↗haʊ dɪd ju ɛvər ɪ↘skeɪp

Z prozodią wiąże się kwestia granic sylaby, granic zestrojów oraz wymowy wyrazów bez przerw między nimi. Oto symbole IPA pozwalające zaznaczać te granice oraz łączną wymowę wyrazów:

[3] Ang. *How did you ever escape?* (‘jak udało ci się uciec?’).

Tabela 16. Symbole granic prozodycznych

Granica sylaby	Granica zestroju akcentowego	Granica zestroju intonacyjnego	Brak pauzy między wyrazami
○.○ si.la.ba	○○○ | ○○○	○○○ || ○○○	○‿○ tag‿jest

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Symbole ˈ○ ˌ○ ↑○ ↓○ ↗○ ↘○ (dwa ostatnie fakultatywnie) zastępują oznaczenie granicy sylaby ○.○. Granice zestrojów ○○○ | ○○○ oraz ○○○ || ○○○ stosuje się jedynie w transkrypcjach zawierających informacje na temat prozodii, nie jest więc obowiązkowe zaznaczanie granic zestrojowych w każdej transkrypcji.

Symbol braku pauzy pozwala zaznaczać zjawiska związane z fonetyką międzywyrazową (np. wymowa warszawska lub krakowsko-poznańska, francuskie *liaison*, angielskie [ɹ] łączące). Zamiast łuku między wyrazami ○○○‿○○○ w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999: 23) zaproponowano również zapis z podpisanym łukiem ○○͡○○○:

○.○

○○○ | ○○○

○○○ || ○○○

○○○‿○○○

○○͡○○○

pətita͡mi

franc. *petit ami* ‘chłopak, adorator’

Z podziałem na sylaby wiąże się zaznaczanie w transkrypcji sylabiczności głosek, czego dotyczą 2 kolejne diakrytyk[4]:

Tabela 17. Symbole sylabiczności i niesylabiczności

Sylabiczność	Niesylabiczność
○̩ n̩	○̯ i̯

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

W IPA znajdują się również symbole pauz o 3 długościach, które nie są sprecyzowane w sposób wymierny (np. w sekundach), lecz relacyjny (krótka pauza < średnia pauza < długa pauza), podobnie jak różnice iloczasowe między głoskami:

Tabela 18. Symbole pauz akustycznych

Krótka pauza	Średnia pauza	Długa pauza
(.)	(..)	(…)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

[4] W transkrypcjach podawanych w słownikach języka angielskiego występuje inny jeszcze sposób zaznaczania sylabiczności spółgłosek. Otóż pomija się w transkrypcjach szerokich (fonologicznych) oznaczenie akcentu w wyrazach jednosylabowych, zaznacza się go jednak, jeśli wyraz ma co najmniej 2 sylaby. Jeśli więc w wyrazie pojawia się jedna samogłoska i jest podany akcent ˈ○ padający na tę samogłoskę, to wyraz musi wówczas zawierać spółgłoskę zgłoskotwórczą, np.:
- /fɑːst/ ‘szybki; szybko’ (wymowa brytyjska) – jedna sylaba, więc brak akcentu ˈ○;
- /ˈfɑːsn/ ‘zapiąć’ (wymowa brytyjska) – zaznaczenie akcentu przed /ɑː/ sugeruje zgłoskotwórczość /n/, czyli /ˈfɑːsn/ = [ˈfɑːsn̩].

ˈ○

Głośność i tempo mowy można zaznaczać za pomocą terminów i skrótów muzycznych:

- [{$_{f}$ ○○○ $_{f}$}] – pochyłe małe *ef* w dolnym indeksie – mowa głośna (włos. *forte*);
- [{$_{ff}$ ○○○ $_{ff}$}] – podwójne *ef* – mowa głośniejsza (włos. *fortissimo*);
- [{$_{p}$ ○○○ $_{p}$}] – pochyłe małe *pe* w dolnym indeksie – mowa cicha (włos. *piano*);
- [{$_{pp}$ ○○○ $_{pp}$}] – podwójne *pe* – mowa cichsza (włos. *pianissimo*);
- [{$_{allegro}$ ○○○ $_{allegro}$}] – włos. *allegro* zapisane kursywą w dolnej frakcji – mowa szybka;
- [{$_{lento}$ ○○○ $_{lento}$}] – włos. *lento* – mowa wolna.

Podręcznik IPA zawiera również określenia *crescendo* (‘coraz głośniej’), *rallentando* (‘stopniowo wolniej’). Dopuszczalne są również inne terminy i skróty muzyczne. W tabeli 19. zamieszczona została wybrana terminologia muzyczna dotycząca tempa i głośności (za: Lasocki, 2010: 97–101):

Tabela 19. Terminy muzyczne stosowane w IPA

Głośność (poziomy)	Tempo (poziomy)
fff – fortissimo possibile – możliwie najgłośniej; *ff – fortissimo* – bardzo głośno; *f – forte* – głośno; *mf – mezzo forte* – dość głośno; *mp – mezzo piano* – dość cicho; *p – piano* – cicho; *pp – pianissimo* – bardzo cicho; *ppp – pianissimo possibile* – możliwie najciszej.	*prestissimo* – bardzo szybko; *presto* – śpiesznie; *vivo*, *vivace* – żywo, szybko; *allegro* – ruchliwie, wesoło; *moderato* – umiarkowanie; *andante* – w tempie spokojnego kroku; *adagio* – wolno; *lento* – powoli.

Głośność (zmiana)	Tempo (zmiana)
cresc. – crescendo – narastając, coraz głośniej; *dim. – diminuendo* – stopniowo ciszej.	*accelerando* – przyśpieszyć; *doppio movimento* – dwa razy szybciej; *morendo* – zamierając; *rall. – rallentando* – stopniowo zwolnić; *stringendo* – pędzić, coraz gwałtowniej.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008; Lasocki, 2010: 97–101.

6. Spółgłoski

6.1. Spółgłoski w IPA
6.2. Spółgłoski wargowe (labialne)
6.3. Spółgłoski zębowe (dentalne) i dziąsłowe (alweolarne)
6.4. Spółgłoski retrofleksyjne i dorsalne (grzbietowe)
6.5. Spółgłoski gardłowe (faryngalne) i krtaniowe (glottalne)
6.6. Zwarcie krtaniowe „dźwięczne" i „bezdźwięczne"

6. Spółgłoski

6.1. Spółgłoski w IPA

System symboli spółgłoskowych IPA oparty jest na modelu aparatu artykulacyjnego składającego się z obszarów artykulacyjnych[1], zamieszczonych tu w kolejności od końca kanału głosowego (w nawiasach podano odpowiedniki angielskie i ich tłumaczenie). Możliwe są, oczywiście, kombinacje tych obszarów (np. spółgłoski wargowo-zębowe):

- obszary niejęzykowe:
  - **dwuwargowy**, **bilabialny** (ang. *bilabial*) – powierzchnia górnej lub dolnej wargi;
  - **międzyzębowy**, **interdentalny** (ang. *interdental*) – język jest wsunięty między górne i dolne siekacze;
  - **bidentalny**[2] (ang. *bidental*) – międzyzębowo, lecz bez udziału języka: miejscem artykulacji jest styk górnych i dolnych siekaczy;
  - **zębowy**, **dentalny**[3] (ang. *dental*) – tylna powierzchnia górnych siekaczy;

---

[1] W literaturze można odnaleźć wyrażenia „obszar artykulacyjny" (KAVKA, MOLĘDA, WIDOTA, 2007: 41), „strefa artykulacyjna" (DŁUSKA, 1986: 39, 97, 105; WIERZCHOWSKA, 1967: 68; DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 116, 117, 119) oraz „okolica artykulacyjna" (ang. *articulatory region*; LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 15; takie określenie też w: DŁUSKA, 1986: 72), nie są one jednak osobno definiowane. Zauważalne jest natomiast (nawet w literaturze angielskiej, por. określenie *zones of the vocal tract* w: LAVER, 1994: 135) dwojakie rozumienie terminu „miejsce artykulacji" w podręcznikach fonetyki. Pierwsze dotyczy punktu zetknięcia lub zbliżenia artykulatorów podczas wymawiania konkretnej głoski – to użycie pojawia się w opisach poszczególnych głosek. Gdy natomiast opisywany jest model aparatu mowy, do którego odnosi się konkretne artykulacje, wówczas „miejsce artykulacji" jest rozumiane już nie jako punkt, ale jako zbiór możliwych punktów w obrębie określonego artykulatora lub jego części. Do tak traktowanego miejsca artykulacji można odnieść określenie „obszar artykulacyjny" i w takim znaczeniu ten termin został tu użyty.

[2] Ponieważ brakuje polskiego terminu, pozostawiam spolszczone określenie „bidentalny" na wzór ang. *bidental*. Według *Uniwersalnego słownika języka polskiego* (wersja elektroniczna z 2004 roku) polskim odpowiednikiem przedrostka *bi-* jest *dwu-*, lecz na tej podstawie ukuty termin „dwuzębowy" mógłby sugerować błędnie artykulację dwoma zębami.

[3] Istnieje także termin „zazębowy", lecz rozumiany on bywa trojako:
- tylna powierzchnia górnych siekaczy (STOPA, 1967: 158),

  - **dziąsłowy niższy**, **alweolarny niższy** (ang. *alveolar lower*) – wewnętrzna powierzchnia dolnych dziąseł;
  - **dziąsłowy**, **alweolarny** (ang. *alveolar*) – powierzchnia górnych dziąseł tuż za siekaczami[4];
  - **zadziąsłowy**, **postalweolarny** lub **palato-alweolarny** (ang. *postalveolar/palatoalveolar*) – obszar pośredni między obszarem dziąsłowym a palatalnym;
  - **twardopodniebienny**, **palatalny** (ang. *palatal*) – powierzchnia podniebienia twardego;
  - **miękkopodniebienny**, **welarny** (ang. *velar*) – powierzchnia podniebienia miękkiego;
  - **języczkowy**, **uwularny** (ang. *uvular*) – powierzchnia języczka;
  - **gardłowy**, **faryngalny** lub **gutturalny** (ang. *pharyngeal/guttural*) – tylna ściana gardła;
  - **nagłośniowy**, **epiglottalny** (ang. *epiglottal*) – krawędź nagłośni;
  - **krtaniowy**, **glottalny** (ang. *glottal*) – nagłośnia ograniczona fałdami głosowymi;
- obszary językowe:
  - **subapikalny, sublaminalny** (ang. *subapical/sublaminal*) – pod czubkiem języka (powierzchnia od wędzidełka do czubka języka);
  - **apikalny** (ang. *apical*) – czubek języka;
  - **laminalny** (ang. *laminal*) lub **predorsalny** (ang. *predorsal*) – przednia część powierzchni grzbietowej języka za czubkiem[5];
  - **medio-** i **postdorsalny** (ang. *mediodorsal*, *postdorsal*), co odpowiada polskim określeniom „środkowo-" i „tylnojęzykowe";
  - **radykalny**[6] (ang. *radical*) – powierzchnia języka znajdująca się naprzeciwko tylnej ściany gardła nad nagłośnią.

Rozłożenie tych obszarów odpowiada budowie anatomicznej, jednak szczególnie problematyczne może być dokładne ustalenie granic obszaru dziąsłowego i zadziąsłowego. Na podstawie *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999) można stwierdzić, iż głoski transkrybowane symbolami głosek alweolarnych artykułowane są na styku przedniej części języka i tej części wyrostka zębodołowego[7], który znajduje się tuż za zębami, aż do

---

- powierzchnia górnych dziąseł tuż za zębami, ale bez sprecyzowania, gdzie ten obszar dokładnie się kończy (Dłuska, 1986: 86–87);
- obszar pośredni między „zębowym" a „dziąsłowym" (Gaertner, 1931, za: Styczek, 1973: 9).

[4] Ten obszar bardzo precyzyjnie określa Irena Styczek (1973: 9): „termin *alveole* w znaczeniu dziąsła (miejsce supradentalne) wydaje się być bardziej odpowiedni do określania najbardziej przedniej części dziąseł, znajdującej się w bezpośrednim sąsiedztwie zębów, tym bardziej, że w medycynie ma on podobne znaczenie, gdyż określa się nim zębodoły".

[5] Używane w polskiej literaturze terminy „przedniojęzykowy" oraz „koronalny" oznaczają oba obszary: laminalny i apikalny (EJO, 1999: 553).

[6] Termin „radykały" stosowany jest w językoznawstwie arabskim (zob. np. Sadyk-Bej, 1934: 101). Pochodzi on od łacińskiego *radix*, oznaczającego część języka znajdującą się w jamie gardłowej. Różnie jest nazywana ta część języka w opracowaniach polskich: „obsada języka" (Strutyński, 1992: 63; Wierzchowska 1967: 53), „nasada języka" (Kavka, Molęda, Widota, 2007: 15). Terminem anatomicznym jest „nasada", łac. *radix linguae* (Dzwonkowski i in., 1967: 172). Polska nazwa głosek artykułowanych tylną, zwróconą ku gardłu ścianą języka powinna zatem brzmieć „głoski nasadowe" albo „głoski obsadowe". Obu nazw chyba w ogóle się nie stosuje, dlatego pozostawiono – spotykany również w pracach z zakresu gramatyki arabskiej – termin „spółgłoski radykalne", tym bardziej że jest on podobny do odpowiednika angielskiego: *radical consonants*.

[7] W angielskiej literaturze używany jest termin *alveolar ridge*, przetłumaczony w *Wielkim słowniku PWN-Oxford* (wersja elektroniczna z 2007 roku) jako „wyrostek zębodołowy". Taki termin

jego wygięcia w kierunku podniebienia twardego. Natomiast obszar postalweolarny (w literaturze angielskiej nazywany dawniej palato-alweolarnym[8]) tworzy powierzchnia wyrostka zębodołowego od wspomnianego wygięcia do kolejnego, gdzie wyrostek zębodołowy przechodzi w wyrostek podniebienny.

W tabeli 20. zestawiono nazwy najważniejszych obszarów artykulacji ze wskazaniem ruchomego i nieruchomego artykulatora lub tej jego części, która bierze udział w artykulacji, wraz z przykładowymi symbolami (za: LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 15).

Tabela 20. Spis obszarów artykulacyjnych wraz z odpowiadającymi im artykulatorami

Obszar artykulacji	Artykulator nieruchomy	Artykulator ruchomy	Przykładowe symbole
Bilabialny	górna warga	dolna warga	p b m ɸ β
Labio-dentalny	krawędź górnych siekaczy	dolna warga	p̪ b̪ ɱ f v
Dento-labialny	krawędź dolnych siekaczy	górna warga	p̼ b̼ m̼ f̼ v̼
Labio-alweolarny	dolna powierzchnia wyrostka zębodołowego	dolna warga	p͇ b͇ m͇ f͇ v͇
Lingwo-labialny	górna warga	przednia część powierzchni grzbietowej języka (łac. *lamina*)(1)	t̻ d̻ n̻ θ̻ ð̻
Bidentalny	krawędź górnych siekaczy	krawędź dolnych siekaczy	ẖ n̼
Interdentalny	krawędź górnych siekaczy	przednia część powierzchni grzbietowej języka (łac. *lamina*)(2)	t̪ d̪ n̪ θ̪ ð̪
Apiko-dentalny	tylna powierzchnia górnych siekaczy	czubek języka (łac. *apex*)	t̺ d̺ n̺ θ̺ ð̺
Lamino-dento--alweolarny	styk górnych siekaczy i dziąseł	przednia część powierzchni grzbietowej języka (łac. *lamina*)	t̼ d̼ n̼ s̼ z̼(3)
Apiko-alweolarny	dolna powierzchnia wyrostka zębodołowego	czubek języka (łac. *apex*)	t d n s z
Lamino-alweolarny	dolna powierzchnia wyrostka zębodołowego	przednia część powierzchni grzbietowej języka (łac. *lamina*)	t̼ d̼ n̼ s̼ z̼

można również znaleźć w podręcznikach anatomii (np. DZWONKOWSKI i in., 1967: 76). Wiktor JASSEM (1975: 19, 27) stosuje termin „łuk zębodołów", Irena STYCZEK (1973: 9) – „wałek dziąsłowy". Tu pozostawiam termin anatomiczny „wyrostek zębodołowy", rozumiany jako „przedłużenie trzonu szczęki ku dołowi [na którego – P.R.] brzegu dolnym widnieje osiem zębodołów […] służących do osadzenia korzeni górnych zębów" (DZWONKOWSKI i in., 1967: 76).

[8] Tak obszar na tylnej ścianie wyrostka zębodołowego nazywa John LAVER (1994: 136), dzięki czemu „odzyskuje" on przyrostek *post-* do oznaczania tylnych części tego obszaru artykulacyjnego.

cd. tab. 20

Obszar artykulacji	Artykulator nieruchomy	Artykulator ruchomy	Przykładowe symbole
Apiko-retrofleksyjny	tylna powierzchnia wyrostka zębodołowego	czubek języka (łac. *apex*)	t̪ d̪ n̪ ʃ̪ ʒ̪
Lamino-palato--alweolarny	tylna powierzchnia wyrostka zębodołowego	przednia część powierzchni grzbietowej języka (łac. *lamina*)	t̪ d̪ n̪ ʃ̪ ʒ̪
Subapikalny (retrofleksyjny)	tylna powierzchnia wyrostka zębodołowego	powierzchnia języka pod czubkiem	ʈ ɖ ɳ ʂ ʐ
Palatalny	dolna powierzchnia podniebienia miękkiego	środkowa część grzbietu języka (łac. *mediodorsum*)	c ɟ ɲ ç ʝ
Welarny	dolna powierzchnia podniebienia miękkiego	tylna część grzbietu języka (łac. *postdorsum*)	k g ŋ x ɣ
Uwularny	języczek	tylna część grzbietu języka (łac. *postdorsum*)	q ɢ ɴ χ ʁ
Faryngalny	tylna ściana gardła	obsada języka (łac. *radix*)	ħ ʕ
Epiglottalny	tylna ściana gardła	nagłośnia	ʡ ʜ ʢ
Glottalny	–	fałdy głosowe	ʔ h ɦ

(1) Za lingwo-labialne można by też uznać artykulacje apikalne: wrażenie słuchowe wywołane taką wymową jest (przynajmniej w mojej ocenie) identyczne z tym wywołanym artykulacją laminalną.

(2) Trudno jednak wykluczyć artykulacje apiko-interdentalne (z wsunięciem jedynie koniuszka języka między siekacze) oraz lamino-interdentalne (wytworzenie szczeliny między górnymi siekaczami a obszarem laminalnym, co wiąże się z tak znacznym wsunięciem języka między zęby, iż część apikalna znajduje się już przed zębami).

(3) Ściśle rzecz biorąc, pierwsze trzy symbole użyte w *The sounds of the world's languages* (LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 15) oznaczają spółgłoski dentalne. Precyzyjniejszy sposób transkrypcji spółgłosek zębowo-dziąsłowych powinien wyglądać następująco:

t̼ d̼ n̼ s̼ z̼

(ostatnie 2 symbole nie potrzebują diakrytu dziąsłowości, gdyż obszar ten zawarty jest w wartości liter <s z>).

Źródło: Opracowanie własne za: LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 15.

Rysunek 1. przedstawia rozmieszczenie omówionych tu obszarów artykulacyjnych. Celowo nie zaznaczono wyraźnych granic, gdyż trudno je precyzyjnie ustalić. Prezentowany model różni się nieco od schematów spotykanych w polskiej literaturze (np. w: WIERZCHOWSKA, 1967: 68; STYCZEK, 1973: tablica I) pod względem zasięgu obszaru dziąsłowego i twardopodniebiennego, jest jednak zgodny z opisem obszarów artykulacyjnych oraz ze schematem przedstawiającym ich rozłożenie (również bez wyraźnych granic) w podręczniku IPA (IPA, 1999: 7–8; por. też: KAVKA, MOLĘDA, WIDOTA, 2007: 16; LAVER, 1994: 120).

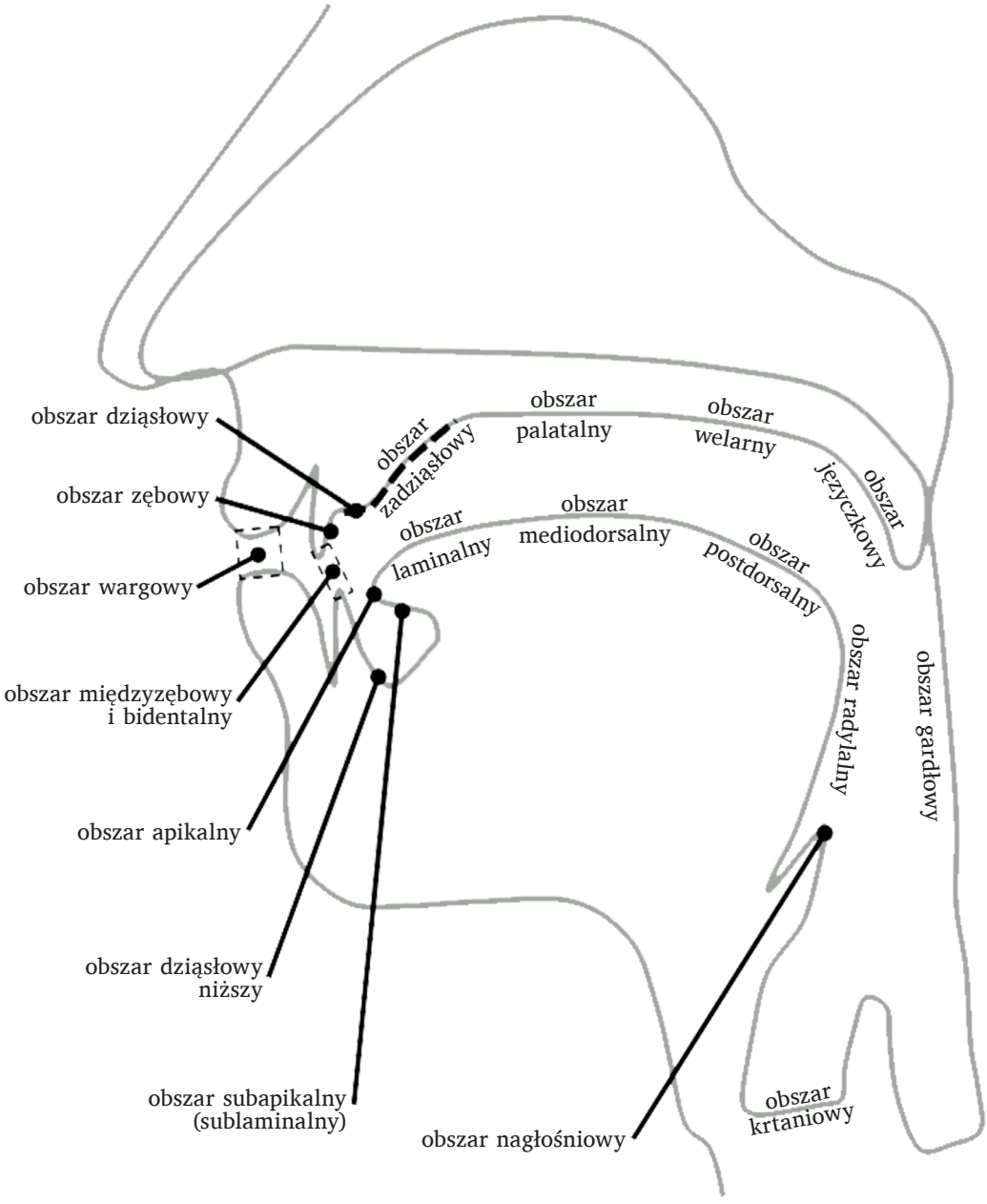

Rysunek 1. Orientacyjne rozmieszczenie obszarów artykulacyjnych wg modelu leżącego u podstaw IPA

Źródło: Opracowanie własne m.in. na podstawie: IPA, 1999: 7; LAVER, 1994: 120; linią przerywaną zaznaczono powierzchnię wyrostka zębodołowego[9].

[9] Dokładne wyznaczenie tylnej granicy wyrostka zębodołowego nie jest proste. Z punktu widzenia anatomii wyrostek zębodołowy jest skierowanym ku dołowi przedłużeniem trzonu szczęki. Sam trzon szczęki to parzysta struktura kostna o kształcie nieco nieregularnego prostopadłościanu trójściennego ułożonego w taki sposób, że jego dolna ściana jest przedłużona właśnie wyrostkiem zębodołowym. Druga ściana trzonu szczęki stanowi ścianę boczną jamy nosowej, a trzecia ściana znajduje się po stronie zewnętrznej twarzoczaszki (trudno dostrzec tę strukturę w nawet najbardziej dokładnych rysunkach i modelach anatomicznych ze względu na odchodzące od niej wyrostki: oprócz zębodołowego są to wyrostki podniebienny, jarzmowy i czołowy). Gdyby wyrostek zębodołowy tworzył z wyrostkiem podniebiennym kąt prosty, wyraźnie widoczna byłaby granica między tymi strukturami. W rzeczywistości jednak oba wyrostki płynnie przechodzą jeden w drugi, trudno więc dokładnie orzec, gdzie leży granica między nimi.

6.2. Spółgłoski wargowe (labialne)

Tabela 21. Zestaw symboli spółgłosek wargowych

Spółgłoski	Dwuwargowe		Wargowo-zębowe	
	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne
Zwarto--wybuchowe	p	b	p̪	b̪
Trące	ɸ	β	f	v
Nosowe	m̥	m	m̥̪	ɱ
Drżące	ʙ̥	ʙ	ʙ̥̪	ʙ̪
Uderzeniowe	ⱱ̊	ⱱ	ⱱ̪̊	ⱱ̪

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008.

W tabeli 21. i w kolejnych znajdują się najważniejsze symbole IPA przyporządkowane do podanych miejsc (obszarów) artykulacyjnych oraz sposobów artykulacji; pominięto jedynie, jako mało przydatne w opisach języków słowiańskich, niektóre sposoby artykulacji (np. spółgłoski boczno-uderzeniowe, „perkusywne" i nosowo-trące) oraz spółgłoski inne niż płucne wydechowe (iniektywne, ejektywne oraz mlaski).

W każdej tabeli z symbolami spółgłoskowymi symbol po lewej oznacza głoskę bezdźwięczną, po prawej – dźwięczną. Symbol na środku komórki wskazuje na głoskę, której nie dotyczy opozycja dźwięczność *vs.* bezdźwięczność. Kreska oznacza artykulacje niemożliwe z punktu widzenia fizjologii, a gwiazdka * – brak adekwatnego symbolu.

Spółgłoski **dwuwargowe** (bilabialne) artykułowane są przez zsunięcie obu warg, natomiast spółgłoski **wargowo-zębowe** (labio-dentalne) – przez zetknięcie lub zbliżenie dolnej wargi i górnych siekaczy[10].

Spółgłoski uderzeniowe są artykulacyjnie zbliżone do drżących. Symbole oznaczające tego typu artykulacje mogą więc być brane pod uwagę podczas transkrybowania spółgłosek typu [r] (zob. uwagi w rozdziale 9.5). Z tego też względu uwzględniono ów sposób artykulacji w niniejszym i kolejnych zestawieniach spółgłosek.

p̪ b̪
f̪ v̪
m̪ ʊ̪
ʙ̪ ⱱ̪

p̿ b̿
f̿ v̿
m̿ ʊ̿
ʙ̿ ⱱ̿

p̼ b̼
f̼ v̼
m̼ ʊ̼
ʙ̼ ⱱ̼

[10] Jako ciekawostkę niezwiązaną bezpośrednio z normą fonetyczną języków słowiańskich można podać symbole innych spółgłosek artykułowanych w obszarze wargowym:

- zębowo-wargowe (dento-labialne), będące przeciwieństwem labio-dentalnych (górna warga przysuwa się do dolnych siekaczy):

  p̪ b̪ f̪ v̪ m̪ ʊ̪ ʙ̪ ⱱ̪

- wargowo-dziąsłowe (labio-alweolarne), artykułowane przez zbliżenie dolnej wargi do górnych dziąseł (możliwe w przypadku braku górnych siekaczy lub tyłozgryzu):

  p̿ b̿ f̿ v̿ m̿ ʊ̿ ʙ̿ ⱱ̿

- językowo-wargowe (lingwo-labialne), artykułowane przez przysunięcie czubka języka do górnej wargi:

  p̼ b̼ f̼ v̼ m̼ ʊ̼ ʙ̼ ⱱ̼

6.3. Spółgłoski zębowe (dentalne) i dziąsłowe (alweolarne)

Tabela 22. Zestaw symboli spółgłosek przedniojęzykowych i tzw. bidentalnych

Spółgłoski	Bidentalne		Międzyzębowe		Zębowe		Dziąsłowe		Zadziąsłowe	
	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne
Zwarto--wybuchowe	–		t̪	d̪	t		d			
Trące	ɸ̪	β̪	θ̪	ð̪	θ	ð	s	z	ʃ	ʒ
Nosowe	–		n̪̊	n̪	n̥		n			
Boczne	–		l̪̊	l̪	l̥		l			
Drżące	–		r̪̊	r̪	r̥		r			
Uderzeniowe	–		ɾ̪̊	ɾ̪	ɾ̥		ɾ			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008.

Spółgłoski **bidentalne**, jak objaśniono w rozdziale 6.1., artykułowane są na styku górnych i dolnych siekaczy, ale bez udziału języka. Tak zdefiniowany obszar artykulacyjny pozwala na ograniczoną liczbę sposobów artykulacji, a mianowicie:

- trące bezdźwięczne [ɸ̪] i trące dźwięczne [β̪],
- tzw. perkusywne (ang. *percussive*)[11] [ʷ͡ʷ].

ɸ̪ β̪

ʷ͡ʷ

Trące spółgłoski bidentalne można rozumieć jako dentalizację (Styczek, 1973: 6; Wierzchowska, 1967: 68), która wskazywana bywa jako artykulacyjny wyróżnik tzw. sybilantów (ang. *sibilants*; zob. Laver, 1994: 261; Ladefoged, Maddieson, 1996: 145).

Bez użycia symboli diakrytycznych obszar **zębowy**, **dziąsłowy** i **zadziąsłowy** można odróżnić, stosując IPA, jedynie w zakresie symboli spółgłosek trących. Symbole pozostałych typów spółgłosek umieszczono w komórkach obejmujących wszystkie 3 wymienione tu obszary, gdyż symbole te nie precyzują miejsca artykulacji, jednak najczęściej (niejako domyślnie) oznaczają spółgłoski dziąsłowe. Możliwe jest uszczegółowienie miejsca artykulacji za pomocą następujących znaków diakrytycznych:

- podpisany most ◌̪ oznaczający zębowość;
- podpisany lub nadpisany znak równości ◌̺ oznaczający dziąsłowość;
- podpisana kreska ◌̻ wskazująca na bardziej tylne (cofnięte) miejsce artykulacji.

◌̪ ◌̺ ◌̻

Te 3 symbole pozwalają w następujący sposób sprecyzować miejsce artykulacji spółgłosek przedniojęzykowych:

[11] Termin ang. *percussive* oznacza zderzenie artykulatorów, jednak bez udziału wydychanego powietrza, co odróżnia ten sposób artykulacji od spółgłosek uderzeniowych typu [ɾ] (zob. Laver, 2006: 643).

Tabela 23. Sposoby dokładnego zaznaczania miejsca artykulacji spółgłosek przedniojęzykowych

Spółgłoski	Zębowe		Dziąsłowe		Zadziąsłowe	
	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne
Zwarto-wybuchowe	t̪	d̪	t d lub t͡ d͡		t̪ d̪ lub t̪͡- d̪͡-	
Nosowe	n̥̪	n̪	n̪ n lub n̥͡ n͡		n̥̪ n̪ lub n̥͡- n͡-	
Boczne	l̥̪	l̪	l̪ l lub l̥͡ l͡		l̥̪ l̪ lub l̥͡- l͡-	
Drżące	r̥̪	r̪	r̪ r lub r̥͡ r͡		r̥̪ r̪ lub r̥͡- r͡-	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

W przypadku spółgłosek dziąsłowych można pozostawić symbol literowy bez diakrytu (zapis typu <d>), ponieważ omawiane tu symbole odsyłają najczęściej właśnie do spółgłosek dziąsłowych. Artykulację dziąsłową można też wyraźnie wskazać podpisanym znakiem równości (zapis typu <d͡>). Zadziąsłowość natomiast można oddać za pomocą symbolu cofnięcia <d̪>, albo diakrytu dziąsłowości i cofnięcia <d̪͡>. Łatwo możemy więc zauważyć, iż mamy do wyboru dwa sposoby dokładnego transkrybowania spółgłosek nietrących:

- z zaznaczaniem dziąsłowości osobnym diakrytem – zapisy typu <d͡ d̪͡->;
- bez zaznaczania dziąsłowości – transkrypcje typu <d d̪>.

Obszar zębowy (dentalny) w modelu artykulacyjnym zastosowanym w konstrukcji IPA znajduje się na tylnej powierzchni górnych siekaczy, obszar dziąsłowy (alweolarny) – od styku górnych siekaczy i dziąseł do tylnej ściany wyrostka zębodołowego, lecz bez tego obszaru, gdyż ta powierzchnia stanowi już obszar zadziąsłowy (postalweolarny)[12].

[12] Stosując omówione dotychczas symbole, możemy spotkać się z problemem o charakterze typograficznym, a mianowicie symbol <θ̪̄> (oznaczający międzyzębową spółgłoskę trącą, bezdźwięczną), podobnie jak inne połączenia diakrytów z symbolami pochodzącymi z alfabetu greckiego, bywa źle konstruowany przez wiele czcionek fonetycznych. Nadpisany most w tym symbolu powinien znajdować się nad literą:

θ̪̄

jednakże w niektórych czcionkach (również specjalistycznych jak Charis SIL, Doulos SIL i Gentium) czasami to połączenie jest nieprawidłowo wyświetlane: nadpisany diakryt zostaje nałożony na literę:

θ̪̄

Nie jest to jedynie błąd typograficzny, ale defekt utrudniający poprawne rozpoznanie symbolu. Problem dotyczy wszelkich połączeń litery <θ> (a także <β>) z nadpisanymi znakami diakrytycznymi. Zauważony został w programie Word 2010 oraz w systemach operacyjnych Windows 7, Windows Vista i XP. W nowszych wersjach obu programów (Word 2013, Windows 8) błędne pozycjonowanie diakrytów pojawia się jedynie w przypadku drukowania tekstu oraz konwersji do formatu PDF. Jest to najwidoczniej błąd czcionek, który być może zostanie usunięty w nowszych wersjach tych fontów. Jedynymi czcionkami, w których ów błąd zdaje się nie występować, są czcionki Cambria i Gentium Plus.

6.4. Spółgłoski retrofleksyjne i dorsalne (grzbietowe)

Tabela 24. Zestaw symboli płucnych spółgłosek retrofleksyjnych i dorsalnych

Spółgłoski	Retrofleksyjne		Dziąsłowo--palatalne		Palatalne		Welarne		Języczkowe	
	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne	bez-dźwięczne	dźwięczne
Zwarto--wybuchowe	ʈ	ɖ	ʨ*	ʥ*	c	ɟ	k	g	q	ɢ
Trące	ʂ	ʐ	ɕ	ʑ	ç	ʝ	x	ɣ	χ	ʁ
Nosowe	ɳ̊	ɳ	ɳ̊*	ɳ*	ɲ̊	ɲ	ŋ̊	ŋ	N̥	N
Boczne	ɭ̊	ɭ	ɭ̊*	ɭ*	ʎ̥	ʎ	ʟ̥	ʟ	ʟ̥̈	ʟ̈
Drżące	ʈ̊*	ɽ*	*		*		*		ʀ̥	ʀ
Uderzeniowe	ʈ̆	ɽ	*		*		*		*	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008.

Spółgłoski **retrofleksyjne** artykułowane są przez odgięcie zakończenia języka i przysunięcie go do obszaru postalweolarnego, a więc do tylnej ściany wyrostka zębodołowego (IPA, 1999: 8; Laver, 1994: 252). W zależności od tego, która część języka bierze udział w artykulacji, można mówić o co najmniej 2 odmianach artykulacji retrofleksyjnej:

- spółgłoski **zadziąsłowo-apikalne** (odgięcie przedniej części języka jest niewielkie);
- spółgłoski **zadziąsłowo-subapikalne** lub **zadziąsłowo-sublaminalne** (artykułowane z maksymalnym odgięciem języka).

Różnicę między tymi artykulacjami obrazują schematyczne obrazy głosek, do których dopasowano odpowiednie symbole fonetyczne pozwalające odróżnić oba typy artykulacji:

Tabela 25. Różnica między stopniem odgięcia języka i sposoby zaznaczania tej różnicy w transkrypcji międzynarodowej

Artykulacja zadziąsłowo-apikalna	Artykulacja zadziąsłowo-subapikalna (zadziąsłowo-sublaminalna)
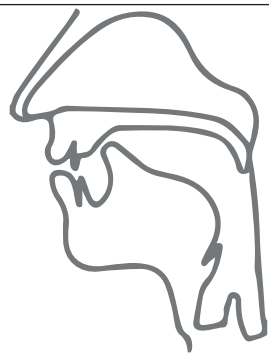	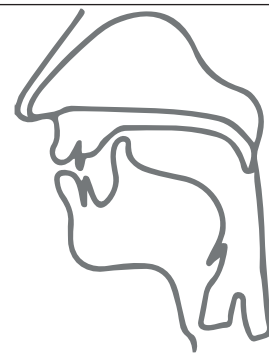
ʈ̪ ɖ̪ ʃ̪ ʒ̪ ɳ̪ ɭ̪	ʈ ɖ ʂ ʐ ɳ ɭ

Źródło: Opracowanie własne m.in. na podstawie: IPA, 1999: 8.

ʃ̺ ʒ̺
t͡ʃ̺ d͡ʒ̺

Niewielkie odgięcie języka (a więc nieznaczną retrofleksję) stwierdza się w przypadku polskich spółgłosek szumiących (EJO, 1999: 549, ŻYGIS, 2004), które można zatem transkrybować symbolami: <ʃ̺ ʒ̺ t͡ʃ̺ d͡ʒ̺>.

Spółgłoski **dziąsłowo-palatalne** (alweolo-palatalne) mają podwójne miejsce artykulacji: podstawowe zadziąsłowo-laminalne oraz poboczne palato-laminalne. Są to – innymi słowy – silnie spalatalizowane spółgłoski zadziąsłowo-laminalne (LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 154). W tej grupie znajdują się oficjalne symbole IPA dla polskich spółgłosek ciszących: <ɕ ʑ>. Odpowiednie spółgłoski zwarto-trące można zapisywać połączeniami z odpowiednim symbolem spółgłoski zwartej: <t͡ɕ d͡ʑ> (symbole nietrących spółgłosek przedniojęzykowych <t d n r l> mogą oznaczać 3 obszary artykulacyjne: zębowe, dziąsłowe lub zadziąsłowe, przy czym zwykle jest to drugi z wymienionych obszarów, natomiast pozostałe są precyzowane przy użyciu odpowiednich diakrytów).

W tabeli 24. podano kilka ekstrapolowanych symboli nietrących spółgłosek dziąsłowo-palatalnych, stosowanych w sinologii (UNICODE 6.1), a mianowicie:

ʇ* ɖ*
ɳ* ɭ*

ʇ* ɖ* ɳ* ɭ*

Nie zostały one oficjalnie włączone do IPA, jednakże – ze względu na ich stosowanie, budowę analogiczną do oficjalnych symboli <ɕ ʑ> oraz dostępność w większości czcionek komputerowych (fontów) zawierających symbole IPA – zamieszczono je w niniejszym zestawieniu. Dla porządku w tabeli 26. zamieszczono w pełni oficjalne sposoby transkrybowania poszczególnych typów spółgłosek nietrących artykułowanych w omawianym obszarze (pominięto rzadsze artykulacje, które jednak można zaznaczać w transkrypcji analogicznie do podanych przykładów):

Tabela 26. Zestawienie oficjalnych i nieoficjalnych sposobów transkrybowania wybranych spółgłosek dziąsłowo-palatalnych

Symbole	Spółgłoski			
	zwarto-wybuchowe		nosowe	boczne
	bezdźwięczne	dźwięczne	dźwięczne	dźwięczne
Symbole oficjalne	t̺ʲ	d̺ʲ	n̺ʲ	l̺ʲ
Symbole ekstrapolowane	ʇ*	ɖ*	ɳ*	ɭ*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

ɾ

Grafem <ɾ> oznacza zasadniczo spółgłoskę retrofleksyjną, uderzeniową, chociaż jego budowa sugeruje raczej artykulację retrofleksyjno-drżącą. Ponieważ w IPA nie znajduje się osobny symbol dla wibrantu retrofleksyjnego, grafem <ɾ> bywa stosowany również do transkrypcji tej właśnie głoski. Pewnym sposobem odróżnienia spółgłoski retrofleksyjnej drżącej od uderzeniowej może być zapisanie tej pierwszej następującym dwuznakiem:

r͡ɾ

r͡ɾ

Symbolem spółgłoski retrofleksyjnej, uderzeniowej – w pełni zgodnym z regularnościami widocznymi w konstrukcji symboli spółgłoskowych – powinno być tzw. haczykowate *er* <ɾ> z prawym wydłużeniem. Takiego

symbolu jednak nie wprowadzono do IPA być może dlatego, iż przypominałby rozciągnięte *ce* <ɕ>, które jest odrzuconym w 1989 roku symbolem mlasku postalweolarnego[13].

IPA zawiera niewiele symboli spółgłosek uderzeniowych. Spółgłoski nieposiadające osobnego znaku literowego mogą być oznaczane kombinacją diakrytu przykrótkości ◌̆ z symbolem odpowiedniej spółgłoski. Jest to jednak mało precyzyjna transkrypcja, ale stosunkowo prosta[14].

6.5. Spółgłoski gardłowe (faryngalne) i krtaniowe (glottalne)

Tabela 27. Zestaw międzynarodowych symboli spółgłosek gardłowych i krtaniowych[15]

Spółgłoski	Gardłowe		Nagłośniowe		Krtaniowe	
	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne
Zwarte	*		ʡ		ʔ	
Trące	ħ	ʕ	ʜ	ʢ	h	ɦ
Drżące	*		*ʀ		–	
Uderzeniowe	–		ʡ̆*		–	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; IPA, 2005; ExtIPA, 2008.

[13] Oto porównanie wydłużonego *ce* z haczykowatym *er* z dodanym prawym wydłużeniem (zachowano tzw. szeryf u podstawy <ɾ> dla ukazania miejsca połączenia litery z wydłużeniem):

ɕ *ʈ

[14] Wśród dodatkowych symboli spółgłosek uderzeniowych można wymienić nieoficjalne oznaczenie boczno-uderzeniowej spółgłoski retrofleksyjnej:

ɭ*

dodane do niektórych czcionek komputerowych (Gentium Plus, Charis SIL, Doulos SIL). Symbol ten jest zgodny z regularnościami zauważalnymi w konstrukcji symboli IPA: wydłużenie dolne typowe dla symboli spółgłosek retrofleksyjnych dodano do symbolu analogicznej spółgłoski dziąsłowej <ɭ>.

W innych czcionkach fonetycznych (Charis SIL Literacy, Doulos SIL Literacy, Gentium Plus) znajduje się też symbol:

ɬ*

który można uznać za ekstrapolowany symbol retrofleksyjnego odpowiednika boczno-trącej spółgłoski bezdźwięcznej [ɬ].

W uzupełnionej wersji dodatkowych symboli IPA (*ExtIPA*) znalazł się jeszcze jeden symbol spółgłoski zwartej, welarnej (miękkopodniebiennej):

ƙ

Symbol ten został lakonicznie opisany jako „artykulacja welarno-dorsalna" (ang. *velo-dorsal articulation*). Jest to artykulacja wadliwa, polegająca na zwarciu podniebienia miękkiego z tylną częścią grzbietu języka leżącego swobodnie w jamie ustnej. Jest to więc ruch artykulacyjny odwrotny do tego, który pojawia się podczas artykulacji spółgłoski oznaczanej symbolem <k> – to nie język przysuwa się do podniebienia miękkiego, ale podniebienie miękkie do języka (Ball, 2010).

[15] Dodatkowo wśród symboli IPA oznaczających spółgłoski artykułowane w tylnej części nasady znajduje się oznaczenie spółgłoski welarno-faryngalnej:

ʩ

które zostało zaproponowane przez badaczy wad wymowy (Ball, Müller, 2005: 311–312). Oznacza ono artykulację z nieznacznie obniżonym podniebieniem miękkim powodującym powstanie szumu w obszarze miękkopodniebiennym (welarnym) i gardłowym (faryngalnym).

ɦ ʕ

Spółgłoski gardłowe i krtaniowe pojawiają się w opisach niektórych języków słowiańskich, m.in. czeskiego (krtaniowe [ɦ]) i ukraińskiego (gardłowe [ʕ]), co stanowi wystarczający powód omówienia tutaj symboli IPA oznaczających te właśnie głoski, tym bardziej że zasób symboli SAF jest w tym zakresie znacznie uboższy, składa się bowiem z pojedynczego symbolu <h> oznaczającego zarówno krtaniową spółgłoskę trącą bez względu na jej dźwięczność, jak i spółgłoskę gardłową (również bez wskazania dźwięczności; zob. DALEWSKA-GREŃ, 2002: 104).

Jedynie dla porządku przedstawiono symbole spółgłosek artykułowanych w pośrednim obszarze **epiglottalnym** (nagłośniowym). Istnienie tych spółgłosek jest jeszcze przedmiotem badań. Według dotychczasowych ustaleń (EDMONDSON i in., 2005) artykulacja głosek artykułowanych w jamie gardłowej kształtuje się następująco:

- **radykały faryngalne**: obsada języka + tylna ściana gardła;
- **głoski epiglottalne**: nagłośnia + fałdy nalewkowo-nagłośniowe (dawniej nazywane też rzekomymi lub fałszywymi strunami głosowymi);
- **głoski epiglotto-faryngalne**: nagłośnia + tylna ściana gardła.

Dźwięczna spółgłoska gardłowa, trąca [ʕ] bywa odbierana słuchowo jak głoska nietrąca (bezszumowa; IPA, 1999: 20), dlatego symbol tej głoski oznacza również samogłoskę niezgłoskotwórczą o tym samym miejscu artykulacji, podobnie jak w przypadku trącej krtaniowej [ɦ]. Sposobem na odróżnienie artykulacji trącej od bezszumowej (samogłoskowej) może być użycie następujących sposobów transkrypcji:

Tabela 28. Sposoby odróżnienia w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek trących i samogłosek niesylabicznych artykułowanych w gardle i krtani

Spółgłoski trące	Samogłoski niezgłoskotwórcze
ʕ ɦ	ʢ̯ ʜ̯

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999: 20.

6.6. Zwarcie krtaniowe „dźwięczne" i „bezdźwięczne"

ʔ

Cecha dźwięczności nie dotyczy zwarcia krtaniowego, gdyż wiązadła głosowe nie mogą jednocześnie drgać podczas zwarcia, tak jak podczas artykulacji nadkrtaniowych spółgłosek, np. [b d g] (DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 45). Możliwy jest jednak wybuch dźwięczny (plozja dźwięczna) zaraz po segmencie zwartym [ʔ], a to może pociągać za sobą potrzebę odróżnienia w transkrypcji zwarcia krtaniowego z wybuchem dźwięcznym od zwarcia krtaniowego z wybuchem bezdźwięcznym. Można zatem – jedynie z pewnym uproszczeniem – mówić o zwarciu krtaniowym „dźwięcznym" i „bezdźwięcznym". Będzie to jednak nieprecyzyjne określenie, gdyż fonacja dotyczy tylko wybuchu tej głoski. Nie może być ona tak dźwięczna (lub bezdźwięczna) jak w przypadku innych spółgłosek zwarto-wybuchowych, gdyż tylko jedna faza trwania tej głoski wiąże się z fonacją.

Pozostaje jednak kwestia sposobu rozróżniania w transkrypcji międzynarodowej zwarcia krtaniowego „dźwięcznego" (z dźwięczną plozją) od „bezdźwięcznego". Możliwe propozycje przedstawiono w tabeli 29.

Tabela 29. Sposób odróżnienia „bezdźwięcznego" od „dźwięcznego" zwarcia krtaniowego

„Bezdźwięczne" zwarcie krtaniowe (zwarcie krtaniowe z wybuchem bezdźwięcznym)	„Dźwięczne" zwarcie krtaniowe (zwarcie krtaniowe z wybuchem dźwięcznym)
ʔʰ	ʔʱ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; Dukiewicz, Sawicka, 1995: 45.

7. Samogłoski

7.1. Samogłoski w IPA
7.2. Samogłoski niezgłoskotwórcze
7.3. Symbole samogłosek
w alfabecie slawistycznym
i ich odpowiedniki w IPA

7. Samogłoski

7.1. Samogłoski w IPA

Symbole samogłoskowe IPA oparte są na modelu **samogłosek podstawowych** (ang. *cardinal vowels*) opracowanym przez Daniela Jonesa. Jest to zestaw głosek definiowanych według kryteriów: artykulacyjnego i audytywnego (słuchowego). Zgodnie z tym modelem najpierw określa się **samogłoski pierwotne** (ang. *primary cardinal vowels*), a spośród nich – dwie samogłoski (JONES, 1956: 7; zob. też: LAVER, 1994: 273–274), trzy samogłoski (LADEFOGED, 1971: 67) lub cztery samogłoski (IPA, 1994: 10) o skrajnej artykulacji. Tu opisany zostanie najprostszy, model z dwiema samogłoskami skrajnymi (Daniela Jonesa), zgodnie z którym należy w pierwszej kolejności ustalić artykulację głosek [i] oraz [ɑ]:

i ɑ

- **[i]** ma być wymawiane przy maksymalnie przednim i wysokim ułożeniu języka, lecz nie na tyle wysokim i przednim, by powstał szum typowy dla [j̝];
- **[ɑ]** powinno być artykułowane tak, aby język znajdował się w skrajnie niskim i tylnym położeniu, żuchwa ma być nieznacznie odchylona, a szczelina utworzona przez obsadę języka i tylną ścianę gardła nie może wywoływać szumu jak podczas wymowy spółgłoski [ʕ].

j̝

ʕ

Te ułożenia języka stanowią punkty odniesienia dla dalszych podziałów na samogłoski pierwotne:

- Odcinek między ułożeniem typowym dla [i] oraz dla [ɑ] zostaje podzielony tak, by wymówić 3 słuchowo pośrednie i wyraźnie różne samogłoski znajdujące się między [i] oraz [ɑ]. Ułożenie języka powinno być jak najbardziej przednie, a wargi – niezaokrąglone (podczas artykulacji jedynie nieznacznie odchylona jest żuchwa). W ten sposób uzyskuje się samogłoski: średniowysoką [e], średnioniską [ɛ] i niską [a].

e ɛ a

- Odcinek między [i] a [ɑ] można podzielić na 4 odcinki, ale tak, aby uzyskane 3 samogłoski pośrednie były zaokrąglone, a język podczas ich artykulacji przyjmował maksymalnie tylne położenie. Uzyskiwane samogłoski

ɯ o ɔ

powinny być też wyraźnie różne od [i], [ɑ] oraz od samych siebie. W ten sposób uzyskuje się samogłoski: wysoką [u], średniowysoką [o] oraz średnioniską [ɔ].

Uzyskujemy tym samym 8 **pierwotnych samogłosek podstawowych**: [i e ɛ a ɑ ɔ o u].

y ø

œ Œ

ɒ ʌ

ɤ ɯ

Te same samogłoski, ale o przeciwnym ułożeniu warg podczas artykulacji (płaskim zamiast zaokrąglonego, zaokrąglonym zamiast płaskiego), tworzą kolejne 8 głosek – **wtórne samogłoski podstawowe** (ang. *secondary cardinal vowels*): [y ø œ ɶ ɒ ʌ ɤ ɯ].

Dodatkowo obszar artykulacji samogłosek można podzielić w płaszczyźnie poziomej i wydzielić środkowy (centralny) szereg samogłosek pośrednich między odpowiednimi przednimi i tylnymi, starając się wymówić samogłoski słuchowo różne od następujących samogłosek przednich i tylnych:

- [ɨ] pośrednie między [i ɯ];
- [ʉ] między [y u];
- [ɘ] między [e ɤ];
- [ɵ] między [ø o];
- [ɜ] między [ɛ ʌ];
- [ɞ] między [œ ɔ].

ɨ ʉ

ɘ ɵ

ɜ ɞ

Ponieważ obszar artykulacji samogłosek ma kształt zbliżony do odwróconego trapezu (krótsza podstawa znajduje się u dołu), możliwe jest wydzielenie większej liczby samogłosek pośrednich w górnej jego części. Odległość (i różnica słuchowa) między niskimi [a] i [ɑ] jest na tyle mała, iż nie ma potrzeby (przynajmniej do transkrybowania fonemów języków naturalnych) wydzielenia samogłoski pośredniej między [a] i [ɑ]. Jeśli w jakimś języku (np. polskim) nie istnieje opozycja fonologiczna: samogłoska niska, przednia *vs*. niska, tylna, to jedyną niską samogłoskę artykułowaną mniej więcej centralnie transkrybuje się zazwyczaj symbolem <a>.

Do zapisu fonemów samogłoskowych przydatne okazało się wyodrębnienie następujących dodatkowych samogłosek pośrednich:

- [æ] pośrednie między [ɛ] oraz [a];
- [ɐ] na poziomie [æ], lecz należące do szeregu samogłosek środkowych;
- [ɪ] pośrednie pod względem wysokości między [i] i [e], lecz cofnięte względem nich (niezupełnie pośrednie między szeregiem samogłosek przednich i środkowych, lecz bardziej przednie);
- [ʏ] – zaokrąglony odpowiednik [ɪ];
- [ʊ] będące tylnym odpowiednikiem [ʏ], czyli pośrednie między [u] i [o], lecz nieco uprzednione.

æ

ɐ

ɪ ʏ

ʊ

Już w samych początkach wprowadzania alfabetu IPA praktyczne okazało się transkrybowanie samogłoski neutralnej, tzn. artykułowanej podczas neutralnego ułożenia języka – język nie unosi się ani nie przesuwa w żadną stronę, lecz spoczywa w jamie ustnej, a żuchwa jest nieznacznie odchylona na tyle, by móc wydobyć dźwięk samogłoskowy. Taka samogłoska (średnia, środkowa, dźwięczna, niezaokrąglona) otrzymała symbol <ə>.

ə

Tabela 30. zawiera zestaw symboli IPA dla samogłosek ustnych. Mniejszą czcionką zaznaczono możliwe sposoby uzupełnienia niniejszego zestawienia o symbole brakujących samogłosek pośrednich[1] (np. zaokrąglonego wariantu [ə] lub niezaokrąglonego odpowiednika [ʊ]).

[1] Zaproponowany sposób uzupełnienia tabeli samogłosek jest jednym z wielu. Na przykład niezaokrąglony odpowiednik samogłoski [ʊ] można zaznaczyć diakrytem rozsunięcia

Tabela 30. Symbole IPA dla samogłosek podstawowych (duże symbole) oraz możliwe sposoby uzupełnienia tego zestawu symbolami samogłosek pośrednich (mniejsze symbole)

Głoski	Przednie		Przednie cofnięte		Środkowe przesunięte do przodu		Środkowe (centralne)		Środkowe cofnięte		Tylne przesunięte do przodu		Tylne	
	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona	nieza-okrąglona	zaokrąg-lona
Wysokie	i	y	i̟	y̟	i̠	ɨ̠	ɨ	ʉ	ɪ̈	ʊ̈	u̟	ʉ̟	u	ɯ
Wysokie obniżone	ɪ̟	ʏ̟	ɪ	ʏ	ɪ̠	ʏ̠	ɪ̈	ʊ̈	ɪ̞̈	ʊ̞̈	ʊ̜̈	ʊ̞	ʊ̟	ʉ̟
Średnio-wysokie	e	ø	e̟	ø̟	e̠	ø̠	ɘ	ɵ	ɘ̞	ɵ̞	ɤ̟	o̟	ɤ	o
Średnie	e̞	ø̞	e̞̟	ø̞̟	e̞̠	ø̞̠	ə	ɵ̞	ə̞	ɵ̞ᵀ	ɤ̟ᵀ	o̟ᵀ	ɤ̟	o̟
Średnioniskie	ɛ	œ	ɛ̟	œ̟	ɜ̠	ɞ̠	ɜ	ɞ	ɜ̞	ɞ̞	ʌ̟	ɔ̟	ʌ	ɔ
Niskie zwężone	æ	œ̞	æ̟	œ̞̟	ɐ̠	ɞ̠ᵀ	ɐ	ɞ̞	ɐ̞	ɞ̞ᵀ	ɑ̟	ɒ̟	ʌ̟	ɔ̟
Niskie	a	ɶ	a̟	ɶ̟	ɐ̠ᵀ	ɞ̠ᵀᵀ	ä	ɵ̈	ɐ̞̠	ɞ̞ᵀᵀ	ɑ̟	ɒ̟	ɑ	ɒ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

7.2. Samogłoski niezgłoskotwórcze

Problematyczne z punktu widzenia klasyfikacji i opisu głosek są tzw. samogłoski niezgłoskotwórcze (niesylabiczne), w polskiej literaturze określane też terminami: „półsamogłoski", „spółgłoski półsamogłoskowe" (Ostaszewska, Tambor, 2001; EJO, 1999: 453), „półspółgłoski" (Dłuska, 1986: 112–116), „głoski ześlizgowe" (EJO, 1999: 453). Do ich opisu używane są m.in. następujące terminy angielskie *(central) (non-syllabic) approximants* ('głoski środkowe, niesylabiczne, półotwarte'; zob. Laver, 1994: 147–148), *frictionless continuants* ('kontynuanty bezszumowe'; Crystal, 2008: 28), *semi-vowels* ('półsamogłoski'), *vowel-like consonants* ('spółgłoski podobne do samogłosek'; Ladefoged, Maddieson, 1996: 322). W opisie symboli IPA stosowane jest pierwsze określenie, skracane zwykle do pojedynczej etykiety *approximant*. Termin ten odnosi się do całej klasy głosek, które można podzielić ze względu na to, czy uchodzące z płuc powietrze porusza się środkiem toru ustnego (wówczas określa się je jako środkowe lub centralne; ang. *central*), czy też bokami (wtedy są to głoski boczne, ang. *lateral*). Najbliższym odpowiednikiem angielskiego *approximant* wydaje się „spółgłoska półotwarta", jednakże w definicjach tego terminu zwraca się uwagę nie tyle na połączenie artykulacji typowo samogłoskowej (brak przeszkody w torze ustnym) i spółgłoskowej (obecność przeszkody), co na wystąpienie przewężeń niewywołujących słyszalnego szumu (Crystal, 2008: 28; Ashby, 2006: 367), a więc odrobinę szerszych niż w przypadku spółgłosek trących (Ashby, 2006: 367, 434).

W alfabecie międzynarodowym znajduje się kilka symboli samogłosek niezgłoskotwórczych, które można uszeregować według miejsca artykulacji:

warg ◌̪. Zaokraglone warianty samogłosek [æ ə ɐ] można wyrazić symbolami zaokrąglenia: ◌̹ ◌̜. W każdym przypadku można też zaproponować własny, osobny symbol literowy, którego wartość rozwinięta będzie w objaśnieniach do transkrypcji.

Tabela 31. Podstawowe symbole samogłosek niezgłoskotwórczych w IPA

Wargowo--zębowe	Zębowe	Dziąsłowe	Zadziąsłowe	Retroflek-syjne	Palatalne	Welarne
ʋ	ɹ			ɻ	j	ɰ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Symbole odpowiedników bezdźwięcznych można uzyskać w bardzo prosty sposób: wystarczy pod każdą literą umieścić kółko lub nadpisać je nad nią:

ʋ̥ ɹ̥
j̊ ɰ̊
ʋ j ɰ
ɹ ɻ

ʋ̥ ɹ̥ j̊ ɰ̊

Otwarta artykulacja wargowo-zębowa, palatalna i welarna głosek [ʋ j ɰ] jest stosunkowo prosta, natomiast wymowa głosek [ɹ] i [ɻ] wymaga paru słów objaśnienia. Ich cechą szczególną jest artykulacja przednią częścią języka zamiast grzebietu (*dorsum*), jak w przypadku [j ɰ]. Podczas wymowy [ɹ] i [ɻ] przednia część języka dosuwa się do dziąseł lub obszaru zadziąsłowego. W przypadku [ɻ] odgięcie języka jest na tyle duże, że do obszaru zadziąsłowego przysuwa się subapikalna (sublaminalna) część języka.

Inne, niewymienione w tabeli 31. symbole wskazujące miejsca artykulacji można uzupełnić literami diakrytyzowanymi:

Tabela 32. Sposoby transkrybowania samogłosek niezgłoskotwórczych artykułowanych w obszarach: dwuwargowym, międzyzębowym, dziąsłowo-palatalnym i języczkowym

Dwuwargowe	Międzyzębowe	Dziąsłowo-palatalne	Języczkowe
ʋ̟	ɹ̪	ɕ ʑ	χʷ ʁʷ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Można też dokładnie wskazać – analogicznie do sposobów przedstawionych w rozdziale 6.3. – zębowe, dziąsłowe i zadziąsłowe miejsce artykulacji samogłosek niesylabicznych:

Tabela 33. Sposoby uszczegóławiania transkrypcji przedniojęzykowych samogłosek niezgłoskotwórczych

Zębowe	Dziąsłowe	Zadziąsłowe
ɹ̪	ɹ lub ɹ̡	ɹ̠ lub ɹ̡-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Dodatkowe symbole samogłosek niezgłoskotwórczych o dwóch miejscach artykulacji znajdują się w rozdziale 8.1. Symbole głosek odbieranych jako samogłoski niezgłoskotwórcze, a artykułowanych w gardle i krtani podano w rozdziale 6.5.

7.3. Symbole samogłosek w alfabecie slawistycznym i ich odpowiedniki w IPA

Transkrybowanie w konwencji międzynarodowej samogłoski oznaczanej slawistycznym symbolem <y> jest prawdopodobnie najbardziej problematyczne, gdyż w transkrypcji slawistycznej symbol ten ma różną wartość zależnie od języka. I chociaż symbole IPA również są stosowane w podobny sposób (tzn. mają różne wartości w konkretnych transkrypcjach), to jednak wybór międzynarodowego odpowiednika slawistycznego symbolu <y> musi być poprzedzony (jak w innych, omówionych w tej pracy przypadkach) przyjęciem pewnych kategorii opisujących artykulację głoski oznaczanej slawistycznym symbolem <y>.

W odniesieniu do języka polskiego spotyka się w literaturze dwa odpowiedniki: <ɨ> (najczęściej, zob. m.in. Dukiewicz, Sawicka, 1995; Jassem, 1981; 2003; Sawicka, Grzybowski, 1999; SWP, 1977) oraz <ɪ> (Kavka, Molęda, Widota, 2007). Z analizy zakresów częstotliwości formantowych tej samogłoski (Jassem, 1974: 114) wynika, że zakres jej realizacji rozciąga się od [ɪ] do [ɘ], wobec tego za najdokładniejszy symbol polskiej samogłoski oznaczanej slawistycznym symbolem <y> można uznać grafem:

który oznacza samogłoskę pośrednią między [ɪ] oraz [ɘ]. W transkrypcjach szerokich (fonologicznych) wystarczyłby symbol bez diakrytu <ɪ>, może on jednak błędnie sugerować, iż różnica między samogłoskami w wyrazach *pił* i *pył* jest analogiczna do różnicy między angielskim [iː] a [ɪ] lub niemieckim [i] a [ɪ], czyli polega na opozycji: napięta *vs*. luźna[2]. Z kolei wybór symbolu <ɨ> w transkrypcji szerokiej może błędnie wskazywać na centralne położenie samogłoski (a jest ona opisywana jako przednia cofnięta) i jednocześnie jej duże podobieństwo do analogicznej głoski rosyjskiej i białoruskiej. Taka sytuacja występuje już jednak w przypadku transkrypcji slawistycznych, gdzie stosuje się najczęściej tylko jeden symbol <y>, niezależnie od tego, czy dotyczy on samogłoski polskiej, górno- lub dolnołużyckiej, czy też rosyjskiej lub białoruskiej. Rozwiązaniem mogłoby być konsekwentne stosowanie w transkrypcjach wąskich (fonetycznych) diakrytyzowanych liter:

lub:

wskazujących na artykulację bardziej przednią niż w przypadku [ɨ] (pierwszy symbol) lub dodatkowo artykulację obniżoną względem samogłosek wysokich (drugi symbol).

Sposób transliteracji slawistycznego <y> w odniesieniu do innych języków będzie zależał od rzeczywistej artykulacji danej samogłoski. Na przykład w języku rosyjskim i białoruskim odpowiednim symbolem międzynaro-

[2] Transkrypcja typu [pɪw] oddawałaby raczej wymowę mieszkańców północnej Polski (zob. Dłuska, 1986: 39).

ɨ̱

dowym może być <ɨ> (lub nawet <ɨ̱> w przypadku samogłoski rosyjskiej; zob. Dalewska-Greń, 2002: 26, 27, 43[3]).

Hanna Dalewska-Greń (2002: 30) opisuje występującą w języku słowackim samogłoskę zapisywaną slawistycznym symbolem <ä> jako „przednią (ale bardziej tylną niż *e*) i nieco wyższą niż *a* (ale niższą niż *e*)". Jeśli więc slawistyczne <e> ma w odniesieniu do języka słowackiego wartość równą międzynarodowemu <ɛ>, to najdokładniejszym odpowiednikiem slawistycznego symbolu <ä> jest w IPA następujący grafem:

æ̱

æ̱

W transkrypcji fonologicznej wystarczający będzie zapewne symbol niediakrytyzowany <æ>.

Kolejnym problemem związanym z użyciem IPA w slawistyce może być transkrybowanie samogłosek łużyckich zapisywanych symbolami <ę> i <ǫ>. Symbole te mają charakter relacyjny, czyli ich wartość jest zależna od wartości ich odpowiedników niediakrytyzowanych, tzn. <e> i <o>. Dlatego przypisanie im odpowiedników międzynarodowych musi być poprzedzone założeniem, które symbole IPA są odpowiednikami slawistycznych symboli <e o>. Jeśli przyjmiemy, że slawistyczne <e o> mają wartość równą (choćby w wystarczającym przybliżeniu) międzynarodowym <ɛ̱ ɔ̱>, to – kierując się opisem H. Dalewskiej-Greń (2002: 32–34) – należy uznać <ę ǫ> za równe co do wartości międzynarodowym symbolom <e> i <o>.

Według H. Dalewskiej-Greń (2002: 45) samogłoska /a/ w języku bułgarskim w pozycjach nieakcentowanych bywa zwężana i skracana do samogłoski, którą wspomniana autorka oznacza symbolem <ʌ> (może pochodzącym z IPA). Tak opisana samogłoska – przy założeniu, że akcentowane białoruskie /a/ jest realizowane jako samogłoska niska, centralna – powinna być w transkrypcji międzynarodowej zapisana obróconą małą literą *a*:

ɐ̱

ɐ̱

Przedstawione propozycje z pewnością nie wyczerpują wszystkich problemów związanych z użyciem IPA do transkrypcji samogłosek występujących w językach słowiańskich, stanowią jednak wzory do konstruowania transkrypcji innych, nieomówionych tu głosek.

---

[3] Hanna Dalewska-Greń określa wprawdzie rosyjskie *y* jako „centralne", jednak w swojej pracy zamieściła czworokąt samogłosek rosyjskich, na którym widać wyraźnie cofnięcie tej samogłoski względem idealnie środkowej [ɨ].

8. Artykulacje złożone

8.1. Artykulacje podwójne
8.2. Palatalizacja
8.3. Labializacja i delabializacja
8.4. Afrykaty
8.5. Odmiany wybuchu (plozji)
8.6. Geminaty
8.7. Unosowienie samogłosek i odnosowienie spółgłosek nosowych
8.8. Dyftongi

8. Artykulacje złożone

8.1. Artykulacje podwójne

W wielu językach pojawiają się spółgłoski o dwóch równorzędnych miejscach artykulacji. Dlatego niektóre z nich otrzymały osobne symbole IPA, by nie transkrybować ich za pomocą symboli złożonych (kombinacji liter lub połączeń liter i diakrytów). Wśród nich znajdują się następujące symbole:

Tabela 34. Symbole artykulacji podwójnych posiadających w IPA osobne symbole literowe

Głoski	Palatalne, zaokrąglone (labio-palatalne)		Welarne, zaokrąglone (labio-welarne)	
	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne
Trące	*	*	ʍ	ʍ̬
Samogłoski niezgłoskotwórcze	ɥ̊	ɥ	w̥	w

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999: IX; IPA, 2005.

Wszelkie inne artykulacje podwójne (a nawet potrójne, poczwórne itd.) można zapisywać przy użyciu nad- lub podpisanej kreski łączącej (ang. *tie bar*)[1]:

[1] Miejsce zapisania kreski łączącej (nad lub pod literami) jest w zasadzie obojętne. Stosuje się tu – tak jak w przypadku pozostałych diakrytów – regułę, iż diakryt stawia się po stronie przeciwnej do tej, w którą skierowane jest wydłużenie litery, przy której stawia się znak diakrytyczny. Na przykład litery <p ŋ y ʒ ɟ ɰ> mają wydłużenia dolne, toteż w ich przypadku najlepiej jest stawiać diakryty nad tymi literami, dzięki czemu uniknie się ryzyka obcięcia diakrytu przez linijkę tekstu znajdującą się poniżej. Symbole <t l f d ɺ h> mają natomiast wydłużenia górne, więc diakryty lepiej stawiać pod nimi. Z kolei w literach <ʃ ɧ ɸ ɠ ɮ ɭ> widoczne są oba oba typy wydłużeń, więc w ich przypadku miejsce postawienia diakrytu jest dowolne, warto jednak zwrócić uwagę na to, czy wstawiony symbol jest widoczny, nieucięty przez wers znajdujący się powyżej lub poniżej.

W ten sposób można zapisywać wszelkie inne artykulacje podwójne (a nawet potrójne, poczwórne itd.[2]). Warto zwrócić uwagę na kolejność liter w symbolu – odpowiada ona kolejności zwarć w kanale głosowym: najpierw zwarcie miękkopodniebienne [k], potem zwarcie dwuwargowe [p].

8.2. Palatalizacja

Podstawowym diakrytem oznaczającym uniesienie i uprzednienie masy języka w trakcie artykulacji spółgłoski jest dopisana jota w górnym indeksie:

Tak jak w przypadku innych artykulacji zapisywanych diakrytem w górnej frakcji nie trzeba zaznaczać bezdźwięczności i nosowości artykulacji dodatkowej, choć w bardzo dokładnych transkrypcjach jest to możliwe, np.:

Nasilenie zjawiska wyrażonego symbolem w górnym indeksie może być oznaczone w transkrypcji w różny sposób: przy użyciu nawiasów, cyfr lub podwojenia symbolu. Oto przykłady dla palatalizacji:

Położenie diakrytu można zmieniać tylko wtedy, kiedy nie zachodzi kolizja z wartością innego symbolu, np. tylda podpisana ◌̰ (fonacja zgrzytliwa) ma już inną wartość, jeżeli jest nadpisana (unosowienie), toteż nawet w przypadku symboli z wydłużeniem dolnym nie można jej przestawiać ponad literę, z kolei dopisanie tego diakrytu ◌~ byłoby wieloznaczne – unosowienie, fonacja zgrzytliwa, welaryzacja lub faryngalizacja (dwa ostatnie zjawiska zaznacza się tyldą wpisaną).

[2] Trzy litery tworzące symbol jednej głoski są bardzo rzadkie, ale jednak spotykane – w *Principles of phonetics* (LAVER, 1994: 371) podano symbol oznaczający afrykatę boczną (przejście w spółgłoskę trącą następuje przez odsunięcie boków języka od dziąseł) z przedłużonym segmentem boczno-trącym. Tego typu transkrypcje są bardzo problematyczne, być może dlatego autor przytaczanego przykładu (pierwszy w kolejności zapis) zdecydował się na połączenie liter dwoma łukami, choć dostępne obecnie czcionki komputerowe pozwalają łączyć litery pojedynczą kreską łączącą na kilka sposobów:

Zapis podawany przez LAVERA (1994: 371) można uzyskać przez podniesienie 2 tzw. łączników literowych (ang. *character tie*) ◌͡◌ (kod Unicode: 2040) umieszczonych między łączonymi literami (w przykładzie obok wystarczyło uniesienie o 4 punkty) wraz ze zmniejszeniem odstępów między 1. i 2. literą oraz między oboma diakrytami (w przykładzie były to następujące odległości: <t>, –4 punkty, <◌͡◌>, –3 punkty, <ɬ>, –3 punkty, <◌͡◌>, –3 punkty).

Pojedynczy łuk złożony z następujących elementów: lewa połowa kreski łączącej ◌͡◌ (kod Unicode: FE20) wstawiona po <t>; nadpisana kreska łącząca ◌̅◌ (kod Unicode: 0305; jeśli łączona jest parzysta liczba liter, to można użyć dłuższej kreski: ◌͞◌, kod Unicode: 035E, stawianej między literami); prawa połowa kreski łączącej ◌͡◌ (kod Unicode: FE21, stawiana po literze).

Wydłużenie łuku (zmiana skali, w jakiej jest wyświetlany; w przykładzie do 120%), przy czym nie może to być symbol, który automatycznie łączy się z inną literą, ale funkcjonuje w zapisie jako osobna litera. Tego typu kreska łącząca znajduje się w niewielu fontach; tu zamieszczony został symbol ze starszej wersji czcionki Doulos o nazwie Ipa-samd Uclphon1 SILDoulosL, dostępnej na stronie University College of London (http://www.phon.ucl.ac.uk/shop/fonts.php). Przedstawiony sposób transkrypcji prezentuje się najlepiej, zwłaszcza przy łączeniu parzystej liczby liter. W innym przypadku wstawiona kreska łącząca jest wyraźnie przesunięta w jedną stronę (w przykładzie wstawiono ją po pierwszej literze <ɬ>). Można to skorygować drobnymi zmianami odstępów między literą a kreską oraz między pozostałymi literami.

Tabela 35. Sposoby transkrybowania stopnia nasilenia palatalizacji spółgłosek

Sposób transkrybowania	Słaba palatalizacja	Średnia palatalizacja	Silna palatalizacja
Nawiasy i podwojenie	d$^{(j)*}$	d^{j}	d^{jj*}
Cyfry	d^{1j*}	d^{2j*}	d^{3j*}

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; VoQS, 1994.

System transkrypcji międzynarodowej pozwala w dość prosty sposób odróżnić dodatkowe artykulacje synchroniczne od asynchronicznych (zob. rozdział 8.7.). O ile jednak w przypadku artykulacji zapisywanych przy użyciu IPA diakrytami nad- lub podpisanymi zaznaczenie synchronii i asynchronii jest najprostsze (diakryt znajdujący się bezpośrednio nad lub pod literą wskazuje na synchroniczne wystąpienie zjawiska, natomiast jego przesunięcie względem litery oznacza asynchroniczność zjawiska), o tyle w przypadku artykulacji zapisywanych symbolami dopisywanymi odróżnienie synchronii od diachronii staje się już trudniejsze. Już samo dopisanie diakrytu sugeruje późniejsze wystąpienie danej artykulacji. I tak jest rzeczywiście w przypadku symbolu aspiracji ◌^{h} i symboli odmian wybuchu ◌^{n} ◌^{l}. Jednakże w przypadku palatalizacji i kilku innych artykulacji w systemie IPA zaproponowano pojedyncze sposoby transkrypcji typu ◌^{j}, które mają wartość ogólną, tzn. nie precyzują czasu trwania artykulacji dodatkowej. Jest to więc pewna niespójność systemu transkrypcji międzynarodowej.

◌^{h} ◌^{n} ◌^{l}

◌^{j}

Ogólna wartość zapisów typu ◌^{j} nie oznacza jednak, iż odróżnienie artykulacji synchronicznej od asynchronicznej jest absolutnie niemożliwe. W celu jednoznacznego wskazania w transkrypcji synchroniczności danej artykulacji dodatkowej (w tym przypadku palatalizacji) można użyć kreski łączącej ◌͡◌ ◌͜◌, która jest stosowana do zaznaczania artykulacji podwójnych[3]. Zapis typu <t^{j}> już sam w sobie sugeruje asynchroniczne wystąpienie palatalizacji, w dokładniejszych transkrypcjach można więc właśnie w ten sposób oznaczać palatalizację asynchroniczną. Synchroniczność palatalizacji można natomiast oddać za pomocą kreski łączącej[4]:

◌͡◌ ◌͜◌

t͡^{j}

t͡^{j}

Takie transkrypcje są zresztą spotykane w literaturze (zob. Laver, 1994)[5].

Oprócz odróżniania palatalizacji synchronicznej od asynchronicznej symbole IPA pozwalają na wskazanie stopnia zmiękczenia łącznie z czasem trwa-

p̪ p^{j}

b̪ b^{j}

f̪ f^{j}

v̪ v^{j}

t̪ t^{j}

d̪ d^{j}

[3] Diakryt ten jest stosowany również do zaznaczania zwarto-trącego sposobu artykulacji, a więc asynchronicznego wystąpienia artykulacji (najpierw zwarta, potem trąca). Wartość kreski łączącej ◌͡◌ ◌͜◌ zależy zatem od miejsca artykulacji głosek oznaczanych symboli łączonymi przez tę kreskę: jeśli jest takie samo (są to tzw. głoski homoorganiczne), to kreska oznacza afrykatę, jeżeli zaś jest inne, to kreska wskazuje artykulację podwójną.

[4] Zobacz uwagi na temat sposobów stawiania kreski łączącej w przypisach do rozdziału 8.1.

[5] Alternatywnym sposobem odróżnienia synchronii od asynchronii mogłoby być wykorzystanie nieaktualnego już sposobu transkrybowania zmiękczenia:

- palatalizacja synchroniczna – transkrypcje typu:

p̪ b̪ f̪ v̪ t̪ d̪

- palatalizacja asynchroniczna – transkrypcje typu:

p^{j} b^{j} f^{j} v^{j} t^{j} d^{j}

nia dodatkowej artykulacji palatalnej. Przykładowe transkrypcje podano w tabeli 36.[6]:

Tabela 36. Zestawienie sposobów zaznaczania w transkrypcji różnych relacji między artykulacją podstawową i poboczną

Artykulacja	Sposób transkrypcji	Opis
	p͡j)	Asynchroniczna palatalizacja zakończona przed końcem artykulacji podstawowej.
	p͡j p͡j	Palatalizacja w pełni synchroniczna względem artykulacji podstawowej(1).
	pĵʲ pĵʲ	Asynchroniczne zmiękczenie trwające nieco dłużej niż artykulacja podstawowa(2).
	p͡(jj	Asynchroniczna palatalizacja rozpoczęta i zakończona z opóźnieniem względem artykulacji podstawowej.
	pʲ pj	Asynchroniczna palatalizacja rozpoczęta w końcowej fazie (zestępie) trwania artykulacji podstawowej.
	p͡(j	Asynchroniczne zmiękczenie rozpoczęte później niż artykulacja podstawowa.
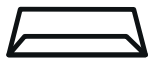	p͡(j)	Słabe synchroniczne zmiękczenie.
	ʲp͡j jp͡ʲ	Asynchroniczne zmiękczenie rozpoczęte przed artykulacją podstawową.
	ʲp͡j)	Asynchroniczna palatalizacja rozpoczęta wcześniej niż artykulacja podstawowa.
	ʲp jp	Asynchroniczne zmiękczenie zakończone we wstępnej fazie (następie) artykulacji podstawowej.

p͡j p͡ʲ

p͡jʲ p͡ʲʲ

pˆjʲ pˆʲʲ

pĵʲ pĵʲ

(1) Zapisy typu:

p͡j p͡ʲ

można uznać za równorzędne.

(2) W przykładach zastosowano nieco inny sposób połączenia liter, gdyż użycie kreski zalecanej w podręczniku IPA ◌͡◌ objęłoby również drugą literę *jot*, która oznacza dłuższe trwanie artykulacji palatalnej:

p͡jʲ p͡ʲʲ.

Występujący w przykładach diakryt łączący to dopisany łącznik literowy (ang. *character tie*) ˆ podniesiony ponad litery <p j> i nasunięty na nie. Ten efekt można łatwo uzyskać, zmieniając w komputerowym edytorze tekstu następujące parametry: położenie łącznika literowego oraz odstęp (tzw. kerning) między poprzednią i następną literą. Oto ciąg symboli przed zmianą i po zmianie tych parametrów:

pˆjʲ pˆʲʲ pĵʲ pĵʲ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; LAVER, 1994.

8.3. Labializacja i delabializacja

W skład alfabetu międzynarodowego wchodzą symbole diakrytyczne pozwalające zaznaczyć w transkrypcji dwa typy labializacji głosek (zob. LAVER, 1994):

- labializacja otwarta (ang. *open rounded*) – kąciki ust zsuwają się, krawędzie warg odsuwają się od siebie;
- labializacja przymknięta (ang. *close rounded*) – kąciki ust i krawędzie warg zsuwają się.

6 Artykulację dodatkową (w tym przypadku palatalizację) zaznaczono mniejszym trapezem.

Zasadniczo stosuje się inne zestawy znaków diakrytycznych zależnie od tego, czy ma być nimi oznaczona litera samogłoskowa czy spółgłoskowa:

Tabela 37. Międzynarodowe oznaczenia labializacji samogłosek i spółgłosek

Typ labializacji	Samogłoski	Spółgłoski
Otwarta labializacja	◌̹ ɔ̹	◌ᵅᵉ tᵅᵉ
Przymknięta labializacja	◌̜ ɔ̜	◌ʷ tʷ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; IPA, 2005.

W podręczniku IPA podpisana strzałka podwójna:

◌͍ s͍ ◌͍ s͍

jest zdefiniowana jako tzw. *labial spreading* (dosł. ‘rozciągnięcie warg’; nie podano innych objaśnień tego diakrytu). Można więc ten symbol rozumieć jako skrajną delabializację (zwłaszcza jako przeciwieństwo tzw. otwartej labializacji, czyli silne rozsunięcie kącików ust) lub też – ze względu na brak w IPA ogólnego symbolu – oznaczenie delabializacji głosek. W *Handbook of the International Phonetic Association…* zasugerowano stosowanie podpisanej strzałki podwójnej z symbolami spółgłosek, lecz trudno uznać za błędne zastosowanie jej pod symbolem samogłoskowym, jeśli zachodzi konieczność zaznaczenia w transkrypcji rozsunięcia warg podczas wymowy danej samogłoski.

W alfabecie międzynarodowym znajduje się jeszcze kilka diakrytów pozwalających zaznaczyć w transkrypcji złożone artykulacje dodatkowe z udziałem warg. Dopisana litera *wu* w górnej frakcji jest w podręczniku IPA zdefiniowana nie tylko jako ogólne oznaczenie labializacji (IPA, 1999: 190), ale także labio-welaryzacji (IPA, 1999: 17). I chociaż welaryzacja towarzyszy zwykle labializacji (ze względu na częste zsynchronizowanie obu ruchów artykulacyjnych), to jednak możliwość dwojakiej interpretacji diakrytu ◌ʷ stwarza pewien problem: jak rozróżnić w transkrypcji przymkniętą labializację od labio-welaryzacji. Podręcznik IPA zaleca w takiej sytuacji oznaczanie labializacji bez welaryzacji pisaną literą *fał* w górnej frakcji: ◌ʷ

◌ᵕ ◌ᵕ

ale z zaznaczeniem, iż takiej artykulacji nie towarzyszy w istocie zaokrąglenie warg, lecz jedynie ich zbliżenie, zsunięcie (ang. *reduction of the lip opening*) bez wydęcia (ang. *protrusion*). Trudno zatem uznać taki sposób zapisu samej labializacji za wystarczający w dokładnych transkrypcjach.

Najprostszym sposobem zasygnalizowania zaokrąglenia warg podczas artykulacji spółgłoski byłoby ekstrapolowanie zasad użycia podpisanych półkółek (ang. *half-ring*) ◌̹ ◌̜ i zastosowanie ich również z symbolami spółgłosek, np.: ◌̹ ◌̜

t̹* d̹* t̜* d̜* t̹* d̹*

– odpowiednio słabo (otwarta labializacja) i mocno (przymknięta labializacja) labializowane [t d]. Alternatywne oznaczenie przymkniętej labializacji bez t̜* d̜*

welaryzacji, także oparte na ekstrapolowanej regule, polegałoby na użyciu określonego symbolu samogłoski zaokrąglonej:

◌ø* tø*

◌ø* tø* dø*

– jest to zapis analogiczny do transkrypcji otwartej labializacji przy użyciu diakrytu:

◌œ

◌œ

Jeśli nie ma potrzeby odróżniania w transkrypcji labializacji od labio-welaryzacji, to wystarczy sprecyzować w zasadach transkrypcji znaczenie diakrytu ◌ʷ (przypisać mu jedną z następujących wartości: labializacja, labio-welaryzacja, przymknięta labializacja) bez konieczności stosowania innych symboli IPA.

Jednoczesne uniesienie i uprzednienie masy języka połączone z zaokrągleniem warg można zaznaczyć symbolem niesylabicznej samogłoski labio-palatalnej:

◌ɥ*

◌ɥ* tɥ* dɥ*

tɥ* dɥ*

Jest to symbol oficjalnie nieusankcjonowany przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne, lecz spotykany w literaturze (Laver, 1994: 365).

t͡ʷ tʷ

Synchroniczne i asynchroniczne trwanie labializacji można zaznaczać tak jak w przypadku palatalizacji (diakryty dopisane w górnym indeksie – zapisy typu <t͡ʷ tʷ>) i unosowienia samogłosek (diakryty podpisane – zapisy typu <o̩ o̩>; sposoby transkrypcji unosowienia omówiono w rozdziale 8.7.)[7].

o̩ o̩

8.4. Afrykaty

Afrykaty (spółgłoski zwarto-trące) stanowią szczególny rodzaj artykulacji, w której segment zwarty przechodzi w fazie zestępu od razu w krótką spółgłoskę trącą[8]. W konwencji IPA można transkrybować afrykaty na kilka spo-

[7] Oprócz połączenia diakrytu z literą oznaczającą spółgłoskę labializowaną synchroniczność labializacji można by zaznaczyć nieaktualnym już (wycofanym w 1989 roku) symbolem labializacji, tzw. podpisaną literą *wu*:

Labializacja synchroniczna	Labializacja asynchroniczna
p͜w b͜w f͜w v͜w t͜w d͜w	pʷ bʷ fʷ vʷ tʷ dʷ

W większości czcionek komputerowych zawierających symbole IPA zaproponowano symbol o nieco innym kształcie niż ten wskazany w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999: 183), inna jest również jego nazwa. W standardzie Unicode występuje mianowicie podpisany obrócony podwójny łuk, ang. *combining inverted double arch below*. Podany w podręczniku IPA (IPA, 1999) diakryt wygląda natomiast jak podpisana mała litera omega. Oto porównanie obu symboli:

Podpisana litera *wu* (według wzoru z IPA, 1999: 183)	Podpisany obrócony podwójny łuk (symbol dostępny w większości czcionek)
t͡ɯ	t͜ɯ

t͡ɯ t͜ɯ

[8] Analogiczne połączenie spółgłoski zwarto-wybuchowej z trącą będzie więc rozdzielone wybuchem po spółgłosce zwartej:

sobów. Podstawowy polega na połączeniu kreską łączącą liter oznaczających określoną spółgłoskę zwartą i trącą, np.:

$$\widetilde{\text{ts}}\ \underbrace{\text{ts}}$$

(w alfabecie slawistycznym: <c>). W przypadku transkrypcji szerokich (fonologicznych) rezygnuje się czasem z kreski łączącej w celu uproszczenia zapisu (np. GUSSMANN, 2007[9]).

Zapisy afrykat z kreską łączącą są w istocie nieco mylące: sugerują jednoczesną artykulację spółgłoski zwartej i trącej (tak zapisuje się przecież omówione wcześniej artykulacje podwójne), podczas gdy segment trący stanowi jedynie ostatnią fazę artykulacji spółgłoski zwartej. Dokładniejszym, lecz starszym sposobem transkrypcji jest zapis symbolu segmentu trącego w górnym indeksie:

$$\text{t}^{\text{s}}$$

Choć w podręczniku IPA nie zaleca się obecnie takiego sposobu transkrypcji, to jednak zapis ów wydaje się zgodny z regułami zapisu diakrytów w górnym indeksie: oznaczają one artykulacje, które mogą być synchroniczne (np. <d^{w}> – labializacja) lub są wyłącznie asynchroniczne (np. <d^{n}> – wybuch nosowy), mają więc znaczenia takie jak kreska łącząca (np. synchroniczne [$\widetilde{\text{kt}}$] wobec asynchronicznie artykułowanego sekwensu [$\widetilde{\text{ts}}$]). Możliwość zapisu afrykat przy użyciu diakrytów w górnym indeksie potwierdza John Laver w swoim podręczniku (LAVER, 1994: 364). Zapis taki pojawia się również w przykładowych transkrypcjach zawartych w podręczniku IPA (IPA, 1999: 117–119).

W literaturze występuje jeszcze trzeci sposób transkrypcji afrykat, który obowiązywał dawniej (przed zmianami z 1989 roku), a mianowicie zapis z użyciem ligatur:

$$\text{ts}\ \text{ʣ}\ \text{tʃ}\ \text{ʤ}\ \text{tɕ}\ \text{ʥ}$$

(odpowiedniki w alfabecie slawistycznym: <c ʒ č ǯ ć ǵ>).

Niezależnie od sposobu zapisu rzadko uszczegóławia się transkrypcję segmentu zwartego, choć jest to możliwe – prawie zawsze są to symbole <t d>,

Typ transkrypcji	Afrykata	Zwarto-wybuchowa + trąca
Transkrypcje ogólne	$\widetilde{\text{ts}}\ \widetilde{\text{dz}}$	ts dz
Transkrypcje szczegółowe	$\text{t}^{\text{s}}\ \text{d}^{\text{z}}$	$\text{t}^{\text{h}}\text{s}\ \text{d}^{\text{ĥ}}\text{z}$

[9] W cytowanej pracy zastosowano uproszczony sposób odróżniania afrykat od połączeń zwartych z trącymi przy użyciu dywizu, np. [tʃɨsta] *czysta* – [t-ʃɨsta] *trzysta* (GUSSMANN, 2007: 7; JASSEM, ŁOBACZ, 1989: 21). Nie jest to jednak zalecany przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne sposób transkrypcji. W pełni poprawna transkrypcja powinna wyglądać następująco:

$$[\widetilde{\text{tʃɨ}}\text{sta}]\ \textit{vs.}\ [\text{tʃɨsta}]$$

lub (stosując starszy sposób zapisu afrykat):

$$[\text{t}^{\text{ʃ}}\text{ɨsta}]\ \textit{vs.}\ [\text{tʃɨsta}]$$

jedynie afrykaty retrofleksyjne bywają czasem transkrybowane z zastosowaniem symboli <ʈ ɖ> (zob. np. HAMANN, 2004). Przykłady takiego uszczegółowienia podano w tabeli 38.:

Tabela 38. Sposoby transkrypcji afrykat z dokładnym zaznaczeniem miejsca artykulacji segmentu zwartego

Zębowe		Dziąsłowe		Zadziąsłowe		Dziąsłowo-podniebienne		Retrofleksyjne	
bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne	bezdźwięczne	dźwięczne
t̪͡θ	d̪͡ð	t͡s	d͡z	t̠͡ʃ	d̠͡ʒ	ʈ͡ɕ*	ɖ͡ʑ*	ʈ͡ʂ	ɖ͡ʐ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; HAMANN, 2004.

8.5. Odmiany wybuchu (plozji)

Ostatnia faza artykulacji spółgłosek zwarto-wybuchowych bywa różnie nazywana: „wybuch" (DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 44; OSTASZEWSKA, TAMBOR, 2001: 38), „eksplozja" (m.in. EJO, 1999: 140; DŁUSKA, 1986: 78; GOŁĄB, HEINZ, POLAŃSKI, 1968: 152; WIERZCHOWSKA, 1967: 66), „plozja" (SZULC, 1984: 179; BAŁUTOWA, 1972: 115–121; JASSEM, 1975; 1981). Proponuję zostać tu przy stosunkowo najprostszym terminie „wybuch", uzupełniając go jednak częstym w pracach neofilologicznych odpowiednikiem „plozja", gdyż nazwy odmian wybuchu zdążyły się upowszechnić właśnie w połączeniu z tym ostatnim określeniem. Warto jednak pamiętać, iż w polskiej terminologii termin „plozja"[10] przyjął się jednak w znaczeniu zwarcia narządów mowy (EJO, 1999: 438). O trudnościach terminologicznych związanych z odmianami wybuchu (plozji) świadczyć może zastosowanie przez Irenę Sawicką (może za pracami rosyjskimi) nazwy „faukalne warianty okluzywów" na określenie spółgłosek zwarto-wybuchowych wymawianych z wybuchem nosowym (plozją nosową; zob. DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 152).

IPA pozwala zaznaczyć wiele odmian wybuchu (plozji), które można sklasyfikować w następujący sposób:

- brak wybuchu (plozji);

◌̚ t̚ d̚ ◌̚ t̚ d̚

- obecność wybuchu (plozji):

◌ʰ tʰ dʰ ◌ʰ tʰ dʰ

[10] W pracach anglojęzycznych stosowane bywają zbliżone terminy *plosion* i *release* (w opisie symboli IPA stosuje się ten drugi, zob. IPA, 1999). David CRYSTAL (2008: 372, 412) odróżnia te terminy: *plosion* to wypuszczenie powietrza nagromadzonego i sprężonego za zwarciem (lub przed zwarciem w przypadku spółgłosek wdechowych) artykulatorów, natomiast *release* (ang. 'wypuszczenie, rozluźnienie') to sposób odsunięcia artykulatora od miejsca artykulacji, typ ruchu narządów mowy podczas odsuwania się artykulatorów od położenia typowego dla danej głoski.

– wybuch ustny bez sprecyzowania sposobu ułożenia artykulatorów podczas jego trwania[11]:
  - dźwięczny:

◌ʱ* dʱ* ◌ʱ* dʱ*

  - bezdźwięczny;

◌ʰ tʰ ◌ʰ tʰ

– wybuch ustny z określeniem sposobu ułożenia artykulatorów:
  - samogłoskowy[12]:

◌ᵊ ◌ᵊ

  - spółgłoskowy boczny:
    – ogólnie:

◌ˡ tˡ dˡ ◌ˡ tˡ dˡ

    – dokładnie[13]:

ɟʎ* t̥ʎ* ɟʎ* t̥ʎ*

  - spółgłoskowy trący (afrykata)[14]:

◌ˣ ◌ˢ ◌ᵝ ◌ˣ ◌ˢ ◌ᵝ

---

[11] Tak samo zaznacza się aspirację. Jeżeli w tej samej transkrypcji należy zaznaczyć i eksplozję (wobec artykulacji bez eksplozji, gdyż bez zaznaczania tych ostatnich transkrybowanie eksplozji wydaje się zbędne), i przydech, można to zrobić na kilka sposobów:

Typy transkrypcji	Ogólne	Dokładne	
Artykulacja z eksplozją	t d	tʰ̆ dʱ̆*	tʰ dʱ*
Artykulacja z przydechem	tʰ dʰ	tʰ dʱ*	th dɦ

Zaznaczanie dźwięczności przydechu symbolem ◌ʱ* nie jest niezbędne, choć możliwe w bardzo dokładnych transkrypcjach. ◌ʱ*

[12] Wybuch w postaci samogłoski (w tym przypadku [ə]). Jest to uszczegółowiony sposób transkrybowania plozji ustnej (zapisy typu ◌ʱ* nie precyzują sposobu ułożenia języka). W *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999: 179) symbol ◌ᵊ został opisany jako „średnio-środkowy wybuch samogłoskowy” (ang. *mid central vowel release*). ◌ᵊ

[13] Podręcznik IPA nie zawiera przykładów transkrypcji typu ◌ʎ* ◌ᵐ*, są one jednak zgodne z konstrukcją podanych tam przykładów i występują w literaturze (np. Laver, 1994: 362). ◌ʎ* ◌ᵐ*

[14] W podręczniku IPA podano wprawdzie, że zapis typu ◌ˢ został wycofany w 1989 roku (IPA, 1999: 170), jednakże analogiczne zapisy ◌ˣ ◌ᵝ objaśniono jako wybuchy trące (odpowiednio: *voiceless velar fricative release* i *voiceless dental fricative release*; IPA, 1999: 170–171) bez informacji o rezygnacji z tych sposobów transkrypcji. Co więcej, zapis typu ◌ˢ pojawia się w podręczniku IPA (wydanym 10 lat po reformie kilońskiej!) w przykładowych transkrypcjach języka japońskiego (IPA, 1999: 117–119; por. też Laver, 1994: 364). Można więc chyba uznać podane wyżej sposoby transkrypcji wybuchu trącego za dalej aktualne, przy czym afrykaty można obecnie dodatkowo zapisywać w omówiony wcześniej (rozdział 8.4.) sposób, czyli z kreską łączącą <t͡s>. ◌ˢ ◌ˣ ◌ᵝ t͡s

- spółgłoskowy boczno-trący[15]:

◌ɬ* ◌ɮ* ◌ɬ* ◌ɮ*

– wybuch nosowy:
  - ogólnie:

◌ⁿ tⁿ dⁿ ◌ⁿ tⁿ dⁿ

  - dokładnie:

bᵐ* kᵑ̊* bᵐ* kᵑ̊*

8.6. Geminaty

Nie ma w IPA osobnego symbolu oznaczającego geminaty. Aby odpowiedzieć na pytanie, jak wobec tego w konwencji międzynarodowej transkrybować spółgłoski geminowane, musimy najpierw ustalić dokładny zakres terminu „geminata", by później ująć go w kategoriach artykulacyjnych zastosowanych w budowie IPA.

Termin „geminata" rozumiany bywa co najmniej dwojako:
- spółgłoska podwojona lub zdwojona – dwie identyczne spółgłoski tuż obok siebie (Żurawski, 2011: 40);
- spółgłoska przedłużona – o dłużej trwającej fazie zwarcia (EJO, 1999: 193; Szulc, 1984: 74; EJP, 1999: 109).

Czasem podaje się oba sposoby rozumienia tego terminu (Gruszczyński, Bralczyk, 2002: 98).

Dwa identyczne fonemy spółgłoskowe można jednak artykułować na 3 sposoby (Kavka, Molęda, Widota, 2007: 63):
- przedłużając fazę szczytu spółgłoski (zwarcie – w przypadku zwarto-wybuchowej i afrykaty, szum – w przypadku trącej);
- łącząc zestęp jednej spółgłoski z następem kolejnej (eksplozję zwarto-wybuchowej lub afrykaty oraz zestęp trącej z następem kolejnej głoski), czyli wymawiając 2 wyraźnie osobne spółgłoski;
- zmniejszając siłę artykulacji w trakcie przedłużonego szczytu spółgłoski (nie mamy więc do czynienia z jednolicie artykułowaną i dłuższą fazą szczytową spółgłoski – jak w pierwszym przypadku, lecz trzy segmenty, z których pierwszy i ostatni stanowią właściwą artykulację typową dla szczytu danej spółgłoski, a segment pośredni – słaby wariant pierwszego i trzeciego).

Rozróżnienie to można uważać za czysto teoretyczne, lecz z punktu widzenia grafii fonetycznej taki podział nasuwa pytanie o to, jak transkrybować tak zdefiniowane sposoby artykulacji.

Najprostszy sposób odróżnienia w transkrypcji międzynarodowej geminat typu 1. i 2. polega na:
- zastosowaniu symboli długości głosek (np. ◌ː – jeżeli nie ma potrzeby odróżniania długości spółgłosek geminowanych symbolami ◌ˑ ◌ːː) w przypadku geminat typu 1.;

[15] Por. Best, Hallé, Pardo, 2007: 3 – tam wszakże zapisy typu:

t͡ɬ d͡ɮ t͡ɬ d͡ɮ

jednak w tekście mowa jest o wybuchu (ang. *release*).

- na podwojeniu symboli (typ 2.); obecność eksplozji w przypadku podwojonych spółgłosek zwarto-wybuchowych (typ 2.) można zaznaczyć zapisami typu:

$$t^ht^h\ d^ʱd^ʱ*$$

Warto jednak pamiętać, że są to jednocześnie sposoby transkrypcji spółgłosek aspirowanych (z przydechem bezdźwięcznym i dźwięcznym), należy zatem ten typ zapisów do zaznaczania eksplozji objaśnić obok transkrypcji[16].

W przypadku spółgłosek trących i afrykat rozdzielonych słyszalnym lub zauważalnym na spektrogramie segmentem przydechowym można taki segment pośredni zaznaczyć analogicznie do eksplozji[17]:

$$s^hs\ t^{s^h}t^s*$$

Trudniejszym zadaniem będzie zaznaczenie w transkrypcji geminat typu 3. – ze słabszym segmentem pośrednim. Ponieważ jest to przedłużony szczyt przechodzący w następ kolejnej spółgłoski, najprościej tego typu artykulacje zapisać można jako:

$$mɔt^{t̪}t^hɔ\ d^{d̪}d^ʒu\ las^{s̪}sɔ\ las^{s̪}sɔ$$

(ortograficznie: *motto*, *dżdżu*, *lasso*). Symbole literowe w górnym indeksie odnoszą się do faz zestępu spółgłosek zapisanych literami pełnej wielkości, natomiast tzw. podpisany narożnik (ang. *subscript corner*, IPA, 1999: 189) ◌̪ oznacza artykulację słabą, tzn. z mniejszym napięciem mięśni biorących udział w artykulacji (zob. EJO, 1999: 554; Dłuska, 1986: 81). W podanym przykładzie słabą artykulację spółgłoski trącej zaznaczono również symbolem obniżenia ◌̩. Wartość symboli typu <s̪> trzeba koniecznie objaśnić, ponie-

[16] Sposoby odróżniania w transkrypcji wybuchu od aspiracji podano w rozdziale 8.5.

[17] W przykładzie zapis typu:

$$◌^{s^h}$$

z symbolem <h> niejako w górnym indeksie górnego indeksu – uzyskano przez podniesienie do górnej frakcji symbolu <ʰ> (kod Unicode: 02B0), który w swej niepodniesionej do górnej frakcji postaci wygląda następująco: <ʰ>. Symbol ten został tak zaprojektowany, by wyglądał na zapisany w górnym indeksie bez wykorzystania osobnej funkcji w edytorze tekstu. Przeniesienie tego typu symbolu do górnej frakcji powoduje pomniejszenie go i umieszczenie na jeszcze wyższym poziomie.

Symboli typu <ʰ> jest więcej. Zastosowana tu czcionka Charis SIL zawiera następujące grafemy IPA (pominięto tzw. kwalifikatory transkrypcji i grafemy powtarzające się; symbole w kolejności przypisanych im kodów Unicode):

ʔ ʕ ǀ h ɦ j r ɹ ɻ ʁ w y ʔ ʕ ɣ l s x

a ɐ ɑ b d e ə ɛ k m ŋ o ɔ p t u ɯ

v β χ ɒ c ɕ ð ɜ f ɟ g ɥ ɨ ɪ ʝ ɭ ʟ ɱ

ɰ ɲ ɳ ɴ ɵ ɸ ɻ ʃ ɧ ʊ ʋ ʌ z ʐ ɮ ʒ θ

i n æ ɘ ɞ ø œ ɶ ʏ ɤ ħ ɸ ʎ

Transkrypcje typu ◌◌ʰ wprawdzie nie są uwzględnione w podręczniku IPA, ale pojawiają się (choć bardzo rzadko) w literaturze (por. Laver, 1994: 464, 559).

waż mogą one również oznaczać rozsunięcie artykulacyjne do innego sposobu artykulacji (w przykładzie [s̪] do głoski [ɻ̪]).

W tabeli 39. podano sposoby transkrybowania wszystkich 3 typów geminacji w 2 wariantach: prostym i bardziej szczegółowym[18]. Wyjątkiem jest geminacja 3. typu (ze słabszym segmentem pośrednim), gdyż wyróżnianie tego typu artykulacji samo w sobie narzuca konieczność zastosowania precyzyjnej transkrypcji:

Tabela 39. Sposoby transkrybowania geminat

Typ głosek	Typ geminacji				
	przedłużona faza szczytu (typ 1.)		dwie wyraźnie osobne spółgłoski (typ 2.)		słabszy segment pośredni (typ 3.)
	transkrypcja ogólna	transkrypcja szczegółowa	transkrypcja ogólna	transkrypcja szczegółowa	transkrypcja szczegółowa
Zwarto-wybuchowe	tː	tˀtʰ	tt	tʰtʰ	tt̚tʰ
Zwarto-trące	t͡sː	tˀtˢ	t͡st͡s	tˢʰtˢ*	tt̚tˢ
Trące	sː		ss	sʰs	sˢs sˢs

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; Kavka i in., 2007: 63; Dukiewicz, Sawicka, 1995: 41; Dłuska, 1986: 78; Żurawski, 2011: 40; EJO, 1999: 193; Szulc, 1984: 74; EJP, 1999: 109; Laver, 1994.

8.7. Unosowienie samogłosek i odnosowienie spółgłosek nosowych

Podstawowym sposobem zaznaczania unosowienia samogłosek w transkrypcji międzynarodowej jest nadpisana (lecz nie podpisana[19]) tylda:

ẽ

Słabe unosowienie można zaznaczyć przez objęcie tyldy nawiasami:

(ẽ)

Silna nosowość bywa zaznaczana w literaturze fonetycznej (zob. Laver, 1994: 295) podwojeniem tyldy:

ẽ̃

lecz tego typu zapis jest zbliżony do symbolu szumu powstającego w wyniku zbliżenia podniebienia miękkiego (obszar welarny) do tylnej ściany gardła (obszar faryngalny). Proces ten zaznacza się podwójną tyldą nadpisaną:

sː

[18] Spółgłoski trące, tak jak samogłoski, są tzw. kontynuantami (Dukiewicz, Sawicka, 1995: 41), czyli głoskami, które – w przeciwieństwie do głosek momentalnych (Dłuska, 1986: 78) – można wymawiać przeciągle bez zmiany ich brzmienia, trudno więc ich przedłużanie zaznaczyć w transkrypcji bardziej szczegółowo niż zapisami typu <sː>, stąd pojedynczy wzór dla geminat pierwszego typu.

[19] Podpisana tylda oznacza fonację zgrzytliwą. Z kolei dopisanie tyldy jest dwuznaczne: może być interpretowane zarówno jako fonacja zgrzytliwa, jak i unosowienie. Taką niejednoznaczność można jednak rozwiązać w objaśnieniach do transkrypcji.

Tabela 40. Porównanie symboli silnej nosowości i szumu welarno-faryngalnego

Dwie tyldy – silna nosowość	Podwójna tylda – szum welarno-faryngalny
ẽ̃	ẽ̃

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008; Ball, Müller, 2005: 311–312.

I choć typograficznie oba diakryty wyraźnie się od siebie różnią, to jednak należy odradzić jednoczesne ich stosowanie w tej samej transkrypcji ze względu na możliwość pomyłki podczas odczytywania transkrypcji (por. oba symbole w pomniejszeniu: <ẽ̃> *vs.* <ẽ̃>). Nic jednak nie stoi na przeszkodzie użycia tylko jednego diakrytu, zwłaszcza jeśli jego wartość zostanie podana w objaśnieniach do transkrypcji.

ẽ̃ ẽ̃

Alternatywny sposób transkrypcji poziomów unosowienia składa się z tyldy i dopisanych cyfr[20]:

Tabela 41. Porównanie sposobów transkrybowania stopni nosowości przy użyciu dopisanych cyfr, nawiasów i podwojenia symbolu unosowienia

Słaba nosowość	Średnia nosowość	Silna nosowość
^{1}ẽ	^{2}ẽ	^{3}ẽ
$^{(}$ẽ$^{)}$	ẽ	ẽ̃

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008; VoQS, 1994; Laver, 1994: 295.

Wszystkie poprzednie sposoby transkrypcji dotyczyły jednoczesnego otwarcia jamy nosowej i artykulacji ustnej, artykulacja nosowa może jednak występować asynchronicznie względem ustnej. Co więcej, nosowości (synchronicznej lub asynchronicznej) może towarzyszyć zmiana ułożenia języka, czyli wymowa polisegmentalna. W tabelach 42. i 43. zestawiono sposoby oddawania w transkrypcji międzynarodowej wspomnianych relacji między artykulacją ustną i nosową, a także możliwe interpretacje podanych zapisów[21]:

^{3}ẽ $^{3(}$ẽ$^{)}$

[20] Możliwe jest też połączenie nawiasów i cyfr, co pozwoli wskazać 6 stopni unosowienia: <^{3}ẽ> (najsilniejsze unosowienie), <^{2}ẽ ^{1}ẽ $^{3(}$ẽ$^{)}$ $^{2(}$ẽ$^{)}$> (stopnie pośrednie), <$^{1(}$ẽ$^{)}$> (najsłabsze unosowienie).

[21] IPA zawiera jeszcze jeden symbol o wartości zbliżonej do nadpisanej tyldy – nadpisaną tyldę z tremą:

◌̈̃

Symbol ten oznacza powstanie szumu w jamie nosowej (wskutek nagromadzenia wydzielin nosowych lub wad budowy jamy nosowej). Oto przykładowe transkrypcje: <m̈̃ n̈̃ ɲ̈̃ ŋ̈̃> (zob. Ball, Müller, 2005: 312).

◌̈̃

m̈̃ n̈̃

ɲ̈̃ ŋ̈̃

Tabela 42. Zestawienie sposobów dokładnego transkrybowania odmian nosowości monosegmentalnej

Asynchroniczna nosowość monosegmentalna				
Prenazalizacja	$^{(\tilde{e})}e$	$^{\tilde{e}}e\ {}^{\sim}e$	$^{\tilde{e}(\tilde{e})}$	$\tilde{e}^{(\tilde{e})}\ \tilde{e})$
Artykulacja nosowa	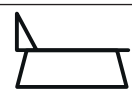	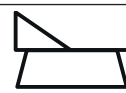	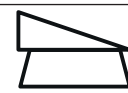	
Artykulacja ustna				
Postnazalizacja	$e^{(\tilde{e})}$	$e^{\tilde{e}}\ e^{\sim}$	$(\tilde{e})^{\tilde{e}}$	$^{(\tilde{e})}\tilde{e}\ (\tilde{e}$
Artykulacja nosowa		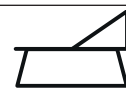	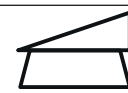	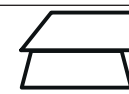
Artykulacja ustna				
Wartość	Częściowe unosowienie na początku / końcu trwania głoski	Pełne unosowienie na początku / końcu trwania głoski	Pełne unosowienie na początku / końcu trwania głoski i częściowe w jej szczycie	Częściowe unosowienie głoski na początku / końcu jej trwania i pełne w jej szczycie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008; VoQS, 1994; Laver, 1994: 341.

Tabela 43. Zestawienie sposobów dokładnej transkrypcji odmian nosowości bisegmentalnej

Asynchroniczna nosowość bisegmentalna					Synchroniczna nosowość bisegmentalna
Dyftong z silnie zwężonym zestępem	$ew^{\sim}$	$e^{(\tilde{w})}$	$^{(\tilde{e})}\tilde{w}$	$^{(\tilde{e}\tilde{w}}$	$\tilde{e}\tilde{w}$
Artykulacja nosowa		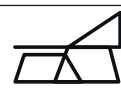			
Artykulacja ustna					
Dyftong z równorzędnymi segmentami	$e\underset{\sim}{u}^{\sim}$	$e^{(\tilde{\underset{\sim}{u}})}$	$^{(\tilde{e})}\tilde{\underset{\sim}{u}}$	$^{(\tilde{e}\tilde{\underset{\sim}{u}}}$	$\tilde{e}\tilde{\underset{\sim}{u}}$
Artykulacja nosowa	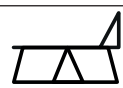	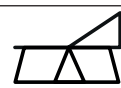		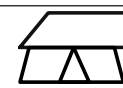	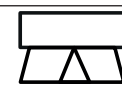
Artykulacja ustna					
Dyftong z krótszym zestępem (glajd[1])	$e^{u^{\sim}}$	$e^{(\tilde{u})}$	$^{(\tilde{e})}\tilde{u}$	$^{(\tilde{e}\tilde{u}}$	$\tilde{e}^{\tilde{u}}$
Artykulacja nosowa	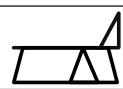			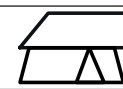	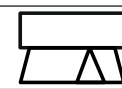
Artykulacja ustna					
Dyftong z luźnym i krótszym zestępem (glajd)	$e^{\upsilon^{\sim}}$	$e^{(\tilde{\upsilon})}$	$^{(\tilde{e})}\tilde{\upsilon}$	$^{(\tilde{e}\tilde{\upsilon}}$	$\tilde{e}^{\tilde{\upsilon}}$
Artykulacja nosowa	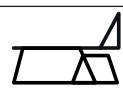	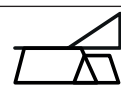		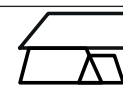	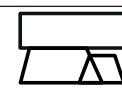
Artykulacja ustna					

(1) Za rozróżnieniem zaproponowanym w: Clark, Yallop, 1996.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; ExtIPA, 2008; VoQS, 1994; Laver, 1994: 341.

W IPA znajduje się również symbol odnosowienia (denazalizacji) spółgłoski nosowej:

$\tilde{m}$ $\tilde{n}$ $\tilde{\jmath}$ $\tilde{\eta}$

Symbole te mają wartość równą symbolom <b d ɟ g>. Tego typu dublety można wykorzystać do zaznaczania historycznych (diachronicznych) lub współczesnych (synchronicznych) zmian językowych[22].

[22] Zob. podany w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999: 15) przykład zaznaczania w transkrypcji udźwięcznienia spółgłoski bezdźwięcznej przez dźwięczną stojącą

8.8. Dyftongi

Dyftongi złożone są z 2 segmentów samogłoskowych znajdujących się w jednej sylabie, czyli jeden z nich jest niesylabiczny. Analogicznie tryftongi składają sie z 3 segmentów samogłoskowych, z których jeden jest ośrodkiem sylaby (pojedyncza samogłoska w sylabie może być nazywana monoftongiem).

W podręcznikach angielskich (CLARK, YALLOP, 1996) można odnaleźć rozróżnienie między dyftongami i tzw. glajdami: pierwsze stanowią połączenia segmentów względnie równorzędnych (samogłoska zgłoskotwórcza nie dominuje pod względem czasu trwania nad niezgłoskotwórczą, a ta ostatnia nie jest wyraźnie zredukowana). O tak zdefiniowanych dyftongach można mówić w języku polskim, np. w słowie *automat* [awtɔmat] (KAVKA, MOLĘDA, WIDOTA, 2007: 29). Z kolei o glajdach mówi się w przypadku zredukowania elementu niesylabicznego, a tym samym dominowania samogłoski sylabotwórczej w sylabie. Tak zdefiniowane glajdy obserwuje się w języku angielskim, np. w słowie *here* 'tutaj' [hɪ^{ə}][23].

hɪ^{ə}

Przy użyciu IPA można zapisywać zarówno dyftongi, jak i wyżej zdefiniowane glajdy w transkrypcjach o różnym stopniu dokładności. Sposoby te zostaną tu przedstawione na przykładzie jednego dyftongu zapisywanego slawistycznie: <au̯>, występującego w wielu językach słowiańskich (zob. DALEWSKA-GREŃ, 2002: 39):

Tabela 44. Przykłady transkrypcji dyftongów w konwencji międzynarodowej

Typ transkrypcji	Uwagi
aw	Zapis ogólny z użyciem symbolu samogłoski niezgłoskotwórczej [w] sugerujący równorzędność obu elementów dyftongu.
au̯	Transkrypcja z zaznaczoną luźną artykulacją segmentu [ʊ] i ze wskazaniem jego niesylabiczności.
a^{ʊ}	[a] przechodzące w zestępie w [ʊ] – zaznaczono niewielkie zredukowane drugiego segmentu (<ʊ> zamiast <u>) oraz jego niesylabiczność (jest to więc glajd według definicji w CLARK, YALLOP, 1996); ten sposób transkrypcji jest rzadko spotykany, lecz zgodny z regułami IPA.
au̯	Zaznaczona wyraźnie niesylabiczność [u] przy równorzędności obu segmentów.
a(w̲)	Dyftong o niesprecyzowanej artykulacji drugiego segmentu, ale zbliżonej do [w] – to [a] przechodzące w głoskę podobną do [w].

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; EXTIPA, 2008; CLARK, YALLOP, 1996.

Podane tu transkrypcje są jedynie przykładami możliwych zapisów – niewykluczone są również kombinacje niniejszych sposobów zapisu w celu precyzyjniejszego wskazania określonych cech artykulacyjnych.

za nią: [ʃaḳʒuʁ] (franc. *chaque jour* 'każdego dnia'), co jest wprawdzie równoważne zapisowi [ʃagʒuʁ], ale dodatkowo wskazuje na udźwięcznienie spółgłoski [k]. Analogiczne dublety typu <ḳ g> bywają również stosowane do wskazywania w transkrypcji pewnych odmian fonacji (zob. LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 55–66).

ḳ g

[23] Glajdy to także – według innej definicji – samogłoski niezgłoskotwórcze (zob. CRYSTAL, 2008: 211).

9. Szczególne problemy fonetyki języków słowiańskich

9.1. Polskie spółgłoski przedniojęzykowe
9.2. Polskie spółgłoski pre- i postpalatalne
9.3. Spalatalizowane spółgłoski szumiące
9.4. [r] trące (frykatywne)
9.5. [r] jednouderzeniowe
9.6. Trące warianty spółgłosek nosowych
9.7. Spółgłoski boczne w językach słowiańskich

9. Szczególne problemy fonetyki języków słowiańskich

9.1. Polskie spółgłoski przedniojęzykowe

Spółgłoski zapisywane w języku polskim literami <s z t d c dz n> określa się jako zębowe[1], a <sz rz ż cz dż> – jako dziąsłowe (za takie uznaje się również spółgłoski zapisywane literami <t d n> w wyrazach typu *trzeba*, *drzewo*, *bandżo*). Głoskom tym – zgodnie z tymi etykietami – w konwencji międzynarodowej powinny odpowiadać następujące symbole:

Tabela 45. Międzynarodowe odpowiedniki slawistycznych symboli spółgłosek zębowych i dziąsłowych przypisanych według nazw miejsc artykulacji

Alfabet fonetyczny	Obszary artykulacyjne wskazywane przez symbole fonetyczne	
Symbol SAF	zębowe	dziąsłowe
	t d s z c ʒ n	ṭ ḍ š ž č ǯ ṇ
Symbol IPA	zębowe	dziąsłowe
	t̪ d̪ θ ð t͡θ d͡ð n̪	t͡s̪ d͡z̪ s z t͡s d͡z n̪

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Polskie spółgłoski syczące nie mogą jednakże być oznaczane symbolami <θ ð>, gdyż te wyrażają niesybilanty, a więc spółgłoski niedentalizowane, θ ð

[1] Spotykany w opisach polskich spółgłosek termin „zazębowe" (zob. np. DŁUSKA, 1986: 86–87; STYCZEK, 1973: 9) jest nie tylko nieścisły (zob. przypis 3. w rozdziale 6.1.), ale także nie ma odpowiednika w terminologii angielskiej stosowanej w opisach alfabetu międzynarodowego, przez co staje się bezużyteczny do poszukiwania sposobów transkrybowania polskich spółgłosek w konwencji międzynarodowej.

podczas gdy artykulację polskich syczących cechuje dentalizacja[2]. W wielu pracach z zakresu fonetyki tym polskim spółgłoskom przypisuje się inne symbole alfabetu międzynarodowego, których wybór zamieszczono w tabeli 46.:

Tabela 46. Spotykane w literaturze sposoby transkrypcji polskich spółgłosek zębowych i dziąsłowych

<table>
<tr><td>Alfabet fonetyczny</td><td colspan="5">Obszary artykulacyjne wskazywane przez symbole fonetyczne</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Symbole SAF</td><td colspan="3">zębowe</td><td colspan="2">dziąsłowe</td></tr>
<tr><td colspan="3">t d s z c ʒ n</td><td colspan="2">ṭ ḍ š ž č ǯ ṇ</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Symbole IPA</td><td colspan="5">retrofleksyjne</td></tr>
<tr><td colspan="5">ʈ ɖ</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Symbole IPA</td><td>dentalne</td><td colspan="2">prealweolarne</td><td>alweo-
larne(1)</td><td>prepalato-
-alweolarne(2)</td></tr>
<tr><td>t̪ d̪</td><td colspan="2">s̪ z̪</td><td>t d</td><td>ʃ̪ ʒ̪</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Symbole IPA</td><td colspan="3">alweolarne</td><td colspan="2">postalweolarne</td></tr>
<tr><td colspan="3">t d s z ts dz</td><td colspan="2">ʃ ʒ tʃ dʒ</td></tr>
</table>

(1) Symbole <t d n l r> bez dodatkowego diakrytu oznaczają zwykle alweolarny obszar artykulacyjny.
(2) Tutaj wykorzystano alternatywną nazwę obszaru postalweolarnego, by uniknąć kolizji z przedrostkiem *pre-* („prepostalweolarny").

Źródło: Szpyra-Kozłowska, 2002; Jassem, 1975; Dukiewicz, Sawicka, 1995; Sawicka, Grzybowski, 1999; Gussmann, 2007[3].

Zagadnienie rzeczywistej artykulacji polskich spółgłosek przedniojęzykowych mogłoby się wydawać drugorzędne, skoro zasadniczym problemem jest sposób transkrypcji polskich głosek w konwencji międzynarodowej. Nie można jednak zaproponować zestawu symboli fonetycznych bez uprzedniego przyjęcia określonych kategorii artykulacyjnych różniących obie omawiane tu grupy głosek. Szczegółowe opisy polskich spółgłosek przedniojęzykowych (Wierzchowska, 1967: 86, 92, 99; Styczek, 1973: 15; Dukiewicz, Sawicka, 1995: 142[4]) zawierają następujące uogólnienia dotyczące miejsc artykulacji spółgłosek określanych tradycyjnie jako zębowe i dziąsłowe (obszary artykulacyjne według modelu aparatu mowy stanowiącego podstawę IPA):

[2] Nazywanie polskich syczących spółgłoskami zębowymi jest także nieco problematyczne ze stanowiska fonetyki porównawczej. Angielskie spółgłoski trące w takich wyrazach, jak *north* 'północ' oraz *that* 'ten, ta, to', są również artykułowane zębowo (por. Bałutowa, 1972: 104; Jassem, 1981: 205, 209), choć możliwa jest też artykulacja międzyzębowa (Arabski, 1987: 24; Jajdelski, Jemielniak, Rutkowski, 2003: 572), lecz w obu przypadkach powstałe spółgłoski różnią się słuchowo i artykulacyjnie od polskich głosek w wyrazach *nos* i *zet*.

[3] W celu uproszczenia zapisu Edmund Gussmann nie stosuje kresek łączących do zapisu polskich afrykat, choć dokładna transkrypcja powinna je zawierać: <t͡s d͡z t͡ʃ d͡ʒ>.

[4] Warto w tym miejscu przypomnieć uwagę Ireny Sawickiej, iż opis polskich spółgłosek w kategoriach „zębowość" *vs.* „dziąsłowość" jest pewnym uproszczeniem, „w żadnym razie różnica ta nie polega tylko na opozycji zębowe vs. dziąsłowe (jak czasem przedstawiana bywa opozycja np. /t/ *vs.* /t͡ʃ/ czy /s/ *vs.* /ʃ/" (Dukiewicz, Sawicka, 1995: 142).

t͡s d͡z
t͡ʃ d͡ʒ

Tabela 47. Obszary artykulacyjne przypisywane polskim spółgłoskom przedniojęzykowym w dokładnych opisach

Spółgłoski (transkrypcja slawistyczna)	Obszar artykulacyjny w obrębie artykulatora biernego	Obszar artykulacyjny w obrębie artykulatora czynnego
[t d n s z c ʒ]	dziąsłowy (alweolarny)	laminalny
[ṭ ḍ ṇ š ž č ǯ]	zadziąsłowy (postalweolarny)	apikalny

Źródło: WIERZCHOWSKA, 1967: 86, 92, 99; STYCZEK, 1973: 15; DUKIEWICZ, SAWICKA, 1995: 142.

Wyodrębnione tu kategorie pozwalają przypisać polskim spółgłoskom następujące symbole fonetyczne:

Tabela 48. Zestawienie międzynarodowych i slawistycznych symboli fonetycznych dla polskich spółgłosek przedniojęzykowych

SAF	t d n s z c ʒ	ṭ ḍ ṇ š ž č ǯ
IPA	t̪ d̪ n̪ s̪ z̪ t̪s̪ d̪z̪	t̪- d̪- n̪- ʃ ʒ t̪ʃ d̪ʒ lub t̪ d̪ n̪ s̪ z̪ t̪s̪ d̪z̪

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

Slawistycznym symbolom spółgłosek zębowych <t d s z c ʒ n> przypisano międzynarodowe symbole spółgłosek dziąsłowych (alweolarnych), a slawistycznym symbolom spółgłosek dziąsłowych (lub udziąsłowionych) <ṭ ḍ ṇ š ž č ǯ> – międzynarodowe symbole spółgłosek zadziąsłowych (postalweolarnych, palato-alweolarnych). Głoski tej ostatniej grupy można by transkrybować w konwencji międzynarodowej symbolami spółgłosek retrofleksyjnych <ʈ ɖ ɳ ʂ ʐ t͡ʂ d͡ʐ> (zob. EJO, 1999: 549; HAMANN, 2004), warto je jednak uzupełnić diakrytem apikalności ̺, by nie sugerować błędnie, iż w języku polskim pojawiają się spółgłoski subapikalne (sublaminalne), tzn. artykułowane spodnią częścią grzbietu języka tuż pod czubkiem, takie jak np. w języku Toda (LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 21) lub tamilskim (HAMANN, 2004: 54).

ʈ ɖ ɳ
ʂ ʐ
t͡ʂ d͡ʐ

9.2. Polskie spółgłoski pre- i postpalatalne

Polskie spółgłoski palatalne, obok polskich spółgłosek określanych tradycyjnie jako zębowe i dziąsłowe, również są problematyczne z punktu widzenia transkrypcji przy użyciu IPA. Rozróżnienie w transkrypcji międzynarodowej polskich spółgłosek pre- i postpalatalnych jedynie na podstawie stosowanych terminów zaprezentowane zostało w tabeli 49.:

Tabela 49. Dokładne odpowiedniki międzynarodowe slawistycznych symboli spółgłosek palatalnych przypisane na podstawie etykiet „prepalatalne" i „postpalatalne"

Alfabet fonetyczny	Prepalatalne	Postpalatalne
SAF	ś ź ć ʒ́ ń	ḱ ǵ χ́ ɣ́ ŋ́
IPA	ɕ ʑ ʂ ʐ ɲ	c ɟ ç ʝ ɲ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999.

W tym przypadku, tak jak poprzednio, nie są to najczęściej stosowane w literaturze symbole (zob. Dukiewicz, Sawicka, 1995; Gussmann, 2007; Jassem, 2003). Powodem jest zastosowanie jako podstaw slawistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego innych modeli aparatu mowy, a dokładniej – innych sposobów podziału tych modeli na obszary artykulacyjne. Obszar zadziąsłowy w systemie międzynarodowym jest już w dużej mierze obszarem prepalatalnym w systemie transkrypcji slawistycznej (zob. Wierzchowska, 1967: 68), natomiast obszar postpalatalny w systemie slawistycznym stanowi obszar medio- i postpalatalny w transkrypcji IPA.

Spotykane w literaturze odpowiedniki slawistycznych symboli polskich spółgłosek pre- i postpalatalnych zamieszczono w tabeli 50. (zob. SWP, 1977; Biedrzycki, 1978; Dukiewicz, Sawicka, 1995; Gussmann, 2007; Jassem, 2003):

Tabela 50. Zestawienie najczęściej stosowanych międzynarodowych oznaczeń polskich spółgłosek pre- i postpalatalnych

Slawistyczny alfabet fonetyczny	ś ź ć ʒ́	ń	ḱ ǵ χ́ ɣ́
Międzynarodowy alfabet fonetyczny	ɕ ʑ t͡ɕ d͡ʑ	ɲ ɳ*	c ɟ ç ʝ

Źródło: SWP, 1977; Biedrzycki, 1978; Dukiewicz, Sawicka, 1995; Gussmann, 2007; Jassem, 2003.

ɕ ʑ

Głoski oznaczone symbolami <ɕ ʑ> należą w IPA do grupy spółgłosek dziąsłowo-palatalnych (alweolo-palatalnych). Głoski te opisywane są jako silnie spalatalizowane spółgłoski zadziąsłowe (Ladefoged, Maddieson, 1996: 150) lub jako artykułowane między obszarem postalweolarnym a palatalnym (Laver, 1994: 136). Układ artykulatorów widoczny na rentgenogramach polskich spółgłosek palatalnych (np. Wierzchowska, 1967; Koneczna, Zawadowski, 1951; Strutyński, 1992; Styczek, 1973) odpowiada bardziej pierwszemu sposobowi interpretacji symboli <ɕ ʑ>. Polskie spółgłoski prepalatalne uwidaczniają się bowiem na obrysach niektórych rentgenogramów jako silnie spalatalizowane spółgłoski zadziąsłowe (zob. Strutyński, 1992: 75; Wierzchowska, 1967: 155; Styczek, 1973: tabl. IV, os. 3; tabl. V, os. 4; tabl. VI, os. 5; tabl. VII, os. 6 i in.; por. też Rocławski, 1986: 143–144). Pozwala to przypisać im międzynarodowe symbole fonetyczne typu <ɕ ʑ>.

Pewnym problemem jest sposób transkrybowania prepalatalnej spółgłoski nosowej. W zasadzie nie ma w IPA symbolu dziąsłowo-palatalnej spółgłoski nosowej (nosowego odpowiednika trących [ɕ ʑ]), dlatego jako odpowiednik slawistycznego symbolu <ń> stosuje się w transkrypcji międzynarodowej symbol spółgłoski palatalnej <ɲ>. Stwarza to jednak problem odróżnienia w konwencji międzynarodowej głosek nosowych zapisywanych slawistycznymi symbolami <ń ŋ'>[5]. Skoro bowiem głoskę zapisywaną slawistycznym symbolem <ń> transkrybujemy symbolem <ɲ>, to brakuje symbolu międzynarodowego dla slawistycznego <ŋ'>. Problem ten można rozwiązać, stosując nieoficjalną, lecz zgodną z regułami konstruowania symboli IPA (a więc ekstrapolowaną) literę <ȵ*>. Warto w tym miejscu dodać, iż istnieje więcej stosowanych w literaturze fonetycznej (najczęściej sinologicznej, zob. UNICODE 6.1.) symboli typu <ɕ ʑ>:

- spółgłoska boczna: <ɭ*>,
- spółgłoski zwarto-wybuchowe: <ʈ* ɖ*>.

Ostatnie dwie litery można by stosować do transkrypcji silnie spalatalizowanych spółgłosek zwarto-wybuchowych w języku czeskim, ale Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne zaleca używanie symboli spółgłosek palatalnych <c ɟ> (IPA, 1999: 70).

W przypadku transkrybowania w konwencji IPA polskich spółgłosek określanych tradycyjnie jako postpalatalne znowu pojawia się problem dokładnego przypisania im obszaru artykulacyjnego. W dostępnych w literaturze obrysach zdjęć rentgenowskich można zauważyć zwarcia w obrębie palatalnego (twardopodniebiennego), a czasem jeszcze welarnego (miękkopodniebiennego) obszaru artykulacyjnego (WIERZCHOWSKA, 1967: 153), przy czym jest to przednia (prewelarna) część tego obszaru. Niniejsze spostrzeżenia pozwalają przypisać polskim spółgłoskom pre- i postalweolarnym (w tradycyjnym ujęciu) następujące symbole międzynarodowe:

Tabela 51. Zestawienie sposobów odróżniania w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek transkrybowanych w alfabecie slawistycznym symbolami <ś ź ć ʒ́ ń> oraz <χ' γ' k' g' ŋ'> (pogrubieniem zaznaczono polecane w tekście symbole)

Slawistyczny alfabet fonetyczny	ś ź ć ʒ́ ń			χ' γ' k' g' ŋ'		
Międzynarodowy alfabet fonetyczny	**ɕ ʑ** **t͡ɕ d͡ʑ** **ȵ***	ç̟ ʝ̟ c͡ç̟ ɟ͡ʝ̟ ɲ̟	ç ʝ c͡ç ɟ͡ʝ ɲ	**ç ʝ** **c ɟ** **ɲ**	ç̱ ʝ̱ c̱ ɟ̱ ŋ̱	x̟ ɣ̟ k̟ g̟ ŋ̟

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 150; LAVER, 1994: 136; STRUTYŃSKI, 1992; STYCZEK, 1973; WIERZCHOWSKA, 1967: 153 i innych opracowań.

[5] Transkrypcja slawistyczna jest nieco niekonsekwentna w zakresie zaznaczania spółgłosek opisywanych tradycyjnie jako postpalatalne, gdyż polega albo na dopisaniu kreski ◌ˈ ◌ʹ (nb. różne są to kreski), apostrofu ◌' do litery oznaczającej spółgłoskę welarną, albo na nadpisaniu kreski ◌́. Najczęściej diakryt dopisany znajduje się przy symbolach spółgłosek: nosowej <ŋ'>, trącej bezdźwięcznej <χ'> i trącej dźwięcznej <γ'>, a nadpisany – w przypadku symboli spółgłosek zwartych <ḱ ǵ>, choć zdarzają się też zapisy typu <k' g'> (zob. m.in.: KAVKA, MOLĘDA, WIDOTA, 2007: 40; WIŚNIEWSKI, 2001: 27; OSTASZEWSKA, TAMBOR, 2001: 34).

t͡ɕ d͡ʑ
ʈ͡ɕ* ɖ͡ʑ*
ʈ* ɖ*

Wybór spośród podanych propozycji będzie zależał od tego, jaka dokładnie artykulacja jest opisywana. Można jednak wyróżnione pogrubieniem symbole uznać za najpraktyczniejsze sposoby odróżniania omawianych tu grup głosek[6].

Wystarczającym sposobem transkrybowania afrykat są zapisy typu <t͡ɕ d͡ʑ>[7], choć bardziej precyzyjny byłby zapis typu <ʈ͡ɕ* ɖ͡ʑ*>, a więc z zaznaczeniem dziąsłowo-palatalnej artykulacji segmentu zwartego afrykaty. Ponieważ jednak symbole <ʈ* ɖ*> nie znajdują się w zestawie oficjalnych symboli IPA, nie zawsze też można je znaleźć w wielu czcionkach komputerowych, zapisy typu <ʈ͡ɕ* ɖ͡ʑ*> są praktycznie niespotykane.

9.3. Spalatalizowane spółgłoski szumiące

ʃ ʒ t͡ʃ d͡ʒ
ʃ̬ ʒ̬

ʃʲ ʒʲ
t͡ʃʲ d͡ʒʲ

ɕ ʑ
t͡ɕ d͡ʑ

Kolejnym problemem transkrypcji przy użyciu IPA są sposoby zapisu spółgłosek, którym w alfabecie slawistycznym odpowiadają symbole <ś ź č́ ǯ ř́>. Skoro slawistycznym <š ž č ǯ> odpowiadają międzynarodowe symbole <ʃ ʒ t͡ʃ d͡ʒ> (ewentualnie bardziej szczegółowe zapisy typu <ʃ̬ ʒ̬>), to zmiękczenie zaznaczone nadpisaną kreską ◌́ powinno być oddane przy użyciu IPA odpowiednim symbolem, czyli jotą: <ʃʲ ʒʲ t͡ʃʲ d͡ʒʲ>. Jednakże symbole <ʃ ʒ t͡ʃ d͡ʒ> oznaczają spółgłoski zadziąsłowe, a silna palatalizacja spółgłosek artykułowanych w tym właśnie obszarze zaznaczana jest symbolami <ɕ ʑ t͡ɕ d͡ʑ> (zob. rozdział 9.2.). Głosek zapisywanych slawistycznymi symbolami typu <ś ź č́ ǯ ř́> nie można zrównać w transkrypcji z głoskami wyrażanymi symbolami typu <ś ź ć ǵ ŕ>. Tak jak poprzednio, sposobem na odróżnienie obu typów głosek w transkrypcji międzynarodowej jest precyzyjne ustalenie różniących je cech artykulacyjnych, jednak odniesionych do modelu aparatu mowy leżącego u podstaw IPA, a nie alfabetu slawistycznego.

I tak na obrysach rentgenogramów głosek transkrybowanych slawistycznymi symbolami typu <ś> (Wierzchowska, 1967: 140, 145; Moszyński, 2006: 237) można zauważyć artykulacje zadziąsłowe, laminalne i spalatalizowane. Tak samo jednak można scharakteryzować spółgłoski dziąsłowo-palatalne [ɕ ʑ], jednak z częściej silniejszym stopniem spalatalizowania.

Artykulacja laminalna spółgłosek typu <ś> wiąże się jednocześnie z pewnym zmiękczeniem[8], nie da się bowiem przysunąć przedniej części grzbietu języka do tylnej ściany wyrostka zębodołowego, nie przesuwając jednocześnie

ɲ ɳ*
tɕ dʑ
t͡ɕ d͡ʑ

ɖ̪* ʒ̪

[6] Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że w proponowanym tu zestawieniu kierowano się bardziej precyzją zapisu niż pragnieniem zaprezentowania najczęstszych sposobów transkrypcji. Najczęściej bowiem (Jassem, 2003; Dukiewicz, Sawicka, 1995; Gussmann, 2007; SWP, 1977) polskie *ń* oddaje się symbolem <ɲ>. Jednakże użycie symbolu <ɳ*> (jak w: Biedrzycki, 1978) pozwoli stosować symbol <ɲ> jako odpowiednik slawistycznego symbolu <ŋ'>.

[7] Spotyka się także uproszczone zapisy bez łuku <tɕ dʑ> (Gussmann, 2007) oraz ligatury <tɕ dʑ> (Jassem, 2003), Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne zaleca jednak zapisy typu <t͡ɕ d͡ʑ>.

[8] Możliwe też, że rzeczywista artykulacyjna różnica między spółgłoskami typu [ǯ] a [ź] polega nie na miejscu artykulacji i stopniu palatalizacji, ale na kształcie rynienki utworzonej przez język (głębszej w przypadku [ǯ], płytszej w przypadku [ź]). Tak określona różnica może być zaznaczana, lecz przy użyciu nieco skomplikowanej transkrypcji:

Wartość artykulacyjna	Płytsza rynienka utworzona przez grzbiet języka (*dorsum*)	Głębsza, bardziej rowkowata rynienka utworzona przez *dorsum*
Typ transkrypcji	t̪ d̪ t̪̬ d̪̬ ʈ̪* ɖ̪*	s̪ z̪ ʃ̪ ʒ̪ ɕ ʑ

Spółgłoski zapisywane slawistycznymi symbolami typu <ź> – przyjąwszy taką interpretację – powinny otrzymać w transkrypcji międzynarodowej symbole typu <ɖ̪*>, a <ǯ> – <ʒ̪>.

całej masy języka do przodu i do góry. Nie jest to jednak tak silna palatalizacja jak w przypadku [ś]. Można więc slawistycznym symbolom typu <ś́ ź́> przypisać następujące odpowiedniki międzynarodowe:

ʃ̪ ʒ̪

W tabeli 52. zestawiono omówione dotychczas sposoby transkrypcji łącznie z odpowiednikami prostszych symboli SAF typu <t'> i <š'>[9]; diakryt apikalności ◌̪ jest w podanych propozycjach fakultatywny:

Tabela 52. Zestawienie slawistycznych symboli spółgłosek przednio-, środkowo- oraz tylnojęzykowych wraz z odpowiadającymi im symbolami IPA

SAF	s z	s' z'	š ž	š' ž'	ś́ ź́	ś ź	χ' γ'	χ γ
	t d	t' d'	ṭ ḍ	č' ǯ'	ć́ ǯ́	ć ǯ	k' g'	k g
	n	n'	ṇ ř	ṇ' ř'	ń́	ń	ŋ'	ŋ
IPA	s z	sʲ zʲ	ʃ̪ ʒ̪	ʃ̪ʲ ʒ̪ʲ	ʃ̪ ʒ̪	ɕ ʑ	ç ʝ	x ɣ
	t d	tʲ dʲ	t̪ d̪	t̪ʃ̪ʲ d̪ʒ̪ʲ	t̪ʃ̪ d̪ʒ̪	t̪ɕ d̪ʑ	c ɟ	k g
	n	nʲ	n̪ r̪	n̪ʲ r̪ʲ	r̪ʲ r̪j	ɳ*	ɲ	ŋ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; Wierzchowska, 1967: 140, 145; Moszyński, 2006: 237; Laver, 1994: 136.

9.4. [r] trące (frykatywne)

W językoznawstwie slawistycznym pojawia się czasem konieczność przetranskrybowania tzw. [r] frykatywnego, tzn. spółgłoski drżąco-trącej. Zwykłe, tzn. niefrykatywne [r] można przedstawić jako ciąg krótkich i powtarzających się segmentów: zwartego [d̆] lub uderzeniowego [ɽ][10] i półotwartego [ĭ]. Zwiększenie napięcia mięśniowego w artykulatorze czynnym spowoduje zmianę artykulacji półotwartej [ĭ] na trącą [ʒ̪], czyli cała powtarzalna grupa segmentów przyjmie postać [d̆͡ʒ̪] lub [ɽʒ̪] ([d̆͡ ɽ] będą też nieco silniej artykułowane, co można oddać zapisem <d̆͡ ɽ̼>). Skrótowym sposobem zapisu tak zdefiniowanego [r] trącego jest mała litera *er* z podpisanym znakiem podwyższenia artykulacyjnego:

r̝

d̆͡ʒ̪ ɽʒ̪ d̆͡ ɽ d̆͡ ɽ̼ r̝

[9] Spółgłoskę [ʒ] w wyrazach typu *żigolo* Bożena Wierzchowska transkrybuje symbolem <ź́>, natomiast Marek Wiśniewski oraz Danuta Ostaszewska i Jolanta Tambor – symbolem <ž'>. Trudno powiedzieć, jak dokładnie rozumieją te symbole przytoczeni autorzy. Jeśli jednak slawistyczny symbol <ž> oznacza artykulacje apikalne, a <ź́> laminalne (jak na to wskazuje wiele obrazów głosek), można zastanawiać się, czy w wyrazach typu *żigolo* rzeczywiście pojawia się [ʒ] tak miękkie (a więc laminalne), jak np. w czeskim lub wielu językach zachodnich, czy może jest to jedynie nieznacznie spalatalizowane [ʒ̪] apikalne.

[10] Nie jest konieczne zapisywanie diakrytu przykrótkości ◌̆ nad <ɽ>, gdyż ten ostatni symbol oznacza spółgłoskę uderzeniową, którą trudno wymawiać inaczej niż krótko.

ʒ ʒ̪
◌̆ ɽ

Ten właśnie symbol jest zalecany obecnie przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne do transkrybowania [r] frykatywnego, np. w języku czeskim (zob. IPA, 1999: 70–73)[11].

Powyższy opis artykulacji trącego [r] dokładnie oddaje wartość zaproponowanego tu sposobu transkrypcji (wynika bowiem z samej budowy graficznej symbolu <r̝>). Cechą szczególną wartości tego symbolu jest niezmienność artykulacji w przebiegu czasowym, tzn. [r̝] stanowi ciąg powtarzanych sekwensów typu [d̪̆ʒ̆] lub [ɽʒ̆]. Należy mieć to na uwadze, stosując symbol <r̝>, gdyż dokładna artykulacja [r] frykatywnego w konkretnym języku może być nieco bardziej skomplikowana, przez co użycie symbolu <r̝> może być mylące. Przykładowo, opisana przez Janę Dankovičovą (IPA, 1999: 71) wymowa czeskiego *ř* może być zapisana następującym symbolem, oznaczającym 8-segmentową artykulację dziąsłową, początkowo wibracyjną, a następnie czysto trącą i składającą się z dwukrotnie większej liczby słabych (tak w przytaczanym tu opisie) zwarć niż analogiczna spółgłoska drżąca, niefrykatywna[12]:

r̝ʒ̆r̝ʒ̆ r̝ʒ̆r̝ʒ̆r̝ʒ̆r̝ʒ

Zapis można uprościć, zachowując jednak jak najwięcej informacji na temat artykulacji, np. w taki sposób:

r̝ːʒ̆ r̝ːʒ

Obydwa sposoby precyzyjnego przetranskrybowania czeskiego [r̝] – według opisu czeskiej badaczki – są jedynie przykładowe. Mają one na celu ukazanie możliwości IPA, a nie jedynego poprawnego sposobu transkrybowania, w tym przypadku czeskiej spółgłoski, zapisywanej skrótowo w transkrypcji międzynarodowej symbolem <r̝>.

9.5. [r] jednouderzeniowe

W opisach fonetyki języka polskiego wspomina się o jednouderzeniowym [r] (Wiśniewski, 2001). IPA posiada kilka sposobów zapisu krótkiej spółgłoski [r] zależnie od tego, jak dokładnie zdefiniowane zostanie takie jednouderzeniowe [r] w kategoriach artykulacyjnych zastosowanych w konstrukcji alfabetu międzynarodowego. Przede wszystkim może to być po prostu bardzo krótkie [r]. Tak zdefiniowaną głoskę należałoby zatem zapisać w konwencji IPA małą literą *er* z diakrytem przykrótkości:

r̆ r̆

Zasady stosowania IPA dopuszczają możliwość podwojenia diakrytu w celu zaznaczenia większego nasilenia cechy oznaczonej tym znakiem. Choć w przykładach podanych przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne nie pojawia się podwojony znak przykrótkości, taka kombinacja nie powinna być błędna

[11] Dawniej symbolem [r] frykatywnego było „długonogie” *er* (ang. *long-leg R*):

r r

[12] Przy konstruowaniu tego przykładu założono, że analogiczna spółgłoska drżąca będzie się składała z 2 zwarć, a więc [r̝] powinno zawierać – zgodnie z opisem Dankovičovej – 4 zwarcia, czyli dwukrotnie więcej.

ze względu na potwierdzoną przykładami w *Handbook of the International Phonetic Association…* (IPA, 1999) możliwość stosowania innych podwojeń: ◌ː – dla podwójnej długości, ◌ˈˈ – dla bardzo silnego akcentu głównego, ◌̋ ◌̏ – dla, odpowiednio, bardzo wysokiego i niskiego tonu. Maksymalnie krótkie [r] można by więc zaznaczyć następującym symbolem ekstrapolowanym:

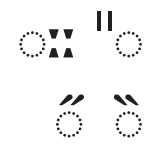

r̆*

Dopuszczalne byłoby również użycie symbolu spółgłoski uderzeniowej <ɾ>. Taki sposób transkrypcji wydaje się łatwiejszy ze względu na brak diakrytów. Opisy wymowy spółgłosek uderzeniowych różnią się jednak nieco od opisu spółgłosek drżących (EJO, 1999: 554; Laver, 1994: 221–222, 224; Ladefoged, 2001: 150). Użycie symbolu <ɾ>, choć prostsze, byłoby w istocie nieco mylące, gdyż o ile artykulacyjna różnica między jednouderzeniowym [r] a uderzeniowym [ɾ] mogłaby być pominięta na pewnym poziomie ogólności opisu fonetycznego[13], o tyle stosowanie symbolu <ɾ> mogłoby sugerować, iż w języku polskim pojawiają się spółgłoski uderzeniowe, które można porównywać do spółgłosek uderzeniowych np. w języku hiszpańskim (np. w [ˈpero] ‘ale’ wobec [ˈpero] ‘pies’). Wybór spośród symboli <ř r̆ ɾ> należy zatem do transkrybującego.

9.6. Trące warianty spółgłosek nosowych

Na istnienie w języku polskim spółgłosek nosowych, w których artykulacji pojawia się szczelina w linii środkowej toru ustnego, wskazywali m.in. Irena Sawicka i Marek Wiśniewski (Dukiewicz, Sawicka, 1995: 134–135; Wiśniewski, 2001: 56–58, 82–83), proponując doraźne symbole dla tak artykułowanych spółgłosek: <ɱ n̄ n̪> (trące warianty spółgłosek [m n n̪]). Opisywane przez nich artykulacje można rozumieć jako rozsunięcie artykulacyjne spowodowane osłabieniem zwarcia spółgłosek nosowych [m n n̪] i przejście tego zwarcia w szczelinę wytwarzającą szum. Precyzyjnym sposobem transkrypcji takiej artykulacji jest zapis ze znakiem obniżenia:

m̞ n̞ n̪̞

Polskie wyrazy typu *emfaza*, *szansa*, *transza* można zatem w transkrypcji międzynarodowej zapisać w następujący sposób:

ɛm̞faza ʃan̞sa tran̪̞ʃa

Szersze rozsunięcie można oddać w transkrypcji podwójnym znakiem obniżenia:

m̞* n̞* n̪̞*

Symbole te można interpretować jako równoważne symbolom niesylabicznych samogłosek nosowych. Wybór symbolu samogłoski wiąże się jednak

[13] Roztrząsanie dokładnej artykulacji spółgłosek uderzeniowych przekracza zakres tej pracy, dlatego zostanie tutaj pominięte (dokładne omówienia artykulacji spółgłosek uderzeniowych m.in. w: Ladefoged, 2001: 150; Laver, 1994: 221–222, 224).

z koniecznością uściślenia, w jaki sposób ułożony jest język podczas artykulacji takiej samogłoski, a więc wymaga wybrania symbolu określonej samogłoski. Na przykład symbol <ə̰> wskazywać będzie na brak przesunięcia języka w jakąkolwiek stronę. W przypadku niepewności co do rzeczywistego ułożenia języka można stosować transkrypcje typu <(ə̰)> – samogłoska podobna artykulacyjnie do [ə̰].

ə̰

(ə̰)

Dokładna interpretacja zależy od transkrybującego i przyjętych przez niego celów transkrypcji. Jeśli np. istotne jest zaznaczanie kilku stopni rozsunięcia, to symboli typu <m̬> można nie utożsamiać z zapisami typu <ə̰>. Gdy jednak nie ma takiej potrzeby i już rozsunięcie typu <m̬> (a więc prościej zapisane) uznaje się za równoznaczne z wymową typu <ə̰>, wówczas zapis typu <m̬> można zastosować do wskazania zmiany historycznej (zaznaczenia pierwotnej wymowy, która uległa zmianie; por. uwagi na temat unosowienia w rozdziale 8.7.).

9.7. Spółgłoski boczne w językach słowiańskich

W opisach spółgłosek bocznych występujących w językach słowiańskich (Dalewska-Greń, 2002: 79–85) wyróżnia się 3 typy artykulacji:

- miękkie [l] artykułowane z uniesieniem i uprzednieniem masy języka (slawistycznie: <l’>);
- średnie lub jasne [l], któremu nie towarzyszy palatalizacja (slawistycznie: <l>);
- ciemne [l] wymawiane z uniesieniem i cofnięciem masy języka, czyli welaryzacją (slawistycznie: <ł>).

Taka różnorodność realizacji może powodować problem w przypadku użycia transkrypcji międzynarodowej. Przypisanie dokładnych międzynarodowych odpowiedników slawistycznym symbolom <l l’ ł> wymaga precyzyjnego opisania artykulacji oznaczanych tymi symbolami.

lʲ

ʎ

ɫ*

ɫ

lʷ

l̪

Jeśli slawistycznie zapisane [l’ l] są dziąsłowe (alweolarne), to jasne (średnie) [l] można transkrybować symbolem <l>. Miękkie [l] można najprościej zaznaczyć jotą w górnym indeksie (zapis typu <lʲ>), gdy jednak palatalizacja powoduje przesunięcie miejsca artykulacji, wówczas mamy do wyboru również symbol <ʎ> w przypadku artykulacji palatalnej lub ekstrapolowany symbol <ɫ*>, jeżeli artykulacja miękkiego [l] zostanie uznana za analogiczną do wymowy [ɕ ʑ][14].

Welaryzację ciemnego [l] można najprościej zaznaczyć symbolem <ł>. Zaokrąglenie oraz uniesienie języka ku podniebieniu miękkiemu (tzw. labio-welaryzację; zob. Dejna, 1973: 68–72) można oddać literą *wu* w górnym indeksie: <lʷ>, natomiast artykulację zębową (jak w kresowej wymowie polskiej spółgłoski bocznej) – podpisanym mostem: <l̪>.

W tabeli 53. zamieszczono opisane tu sposoby zapisu w konwencji międzynarodowej miękkiego, średniego (jasnego) i ciemnego [l]:

[14] Niewielką palatalizację miękkiego [l] (jak w języku macedońskim; zob. Dalewska-Greń, 2002: 80) można w dokładnych transkrypcjach zaznaczyć symbolem:

l(j)

l(j)

Do tego symbolu można dodać kreskę łączącą ◌͡◌, by podkreślić (jeśli oczywiście jest to potrzebne) synchroniczność palatalizacji (por. rozdział 8.2.):

l͡(j)

l͡(j)

Tabela 53. Sposoby transkrypcji miękkiego, średniego (jasnego) i ciemnego [l] w transkrypcji międzynarodowej

Miękkie [l]	Średnie (jasne) [l]	Ciemne [l]
lʲ ʎ ɮ*	l	ɬ l̪ʷ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA 199; DALEWSKA-GREŃ, 2002: 79–85; DEJNA, 1973: 68–72.

Drobne cechy artykulacyjne można stosunkowo łatwo oddać w transkrypcji[15]. Oto kilka przykładów transkrypcji wykonanych na podstawie obrazów spółgłosek bocznych zamieszczonych w opracowaniu Hanny DALEWSKIEJ-GREŃ (2002):

Tabela 54. Przykładowe transkrypcje międzynarodowe oddające precyzyjnie artykulacje polskich i rosyjskich spółgłosek bocznych

l̪ˢ Polskie średnie [l] artykułowane apikalnie w przedniej części obszaru zadziąsłowego (za obrysem rentgenogramu w: DALEWSKA-GREŃ, 2002: 84, rys. 46).	ɮ̟* Polskie miękkie [l] artykułowane laminalnie w obszarze zadziąsłowym, silnie spalatalizowane, lecz jeszcze nie palatalne (za obrysem rentgenogramu w DALEWSKA-GREŃ, 2002: 84, rys. 48).
l̪̆ˠ Rosyjskie ciemne [l] (slawistycznie: [ł]) artykułowane apikalnie w obszarze zębowym ([l̪̆]) i dziąsłowym ([l̺̆]), któremu towarzyszą welaryzacja ◌ˠ oraz cofnięcie obsady języka ◌̘ (za obrysem rentgenogramu w: DALEWSKA-GREŃ, 2002: 84, rys. 47).	l̺̆ʲ Rosyjskie miękkie [l] (slawistycznie: [l']) artykułowane laminalnie w przedniej części obszaru zadziąsłowego, palatalizowane, przy czym przewężenie między grzbietem języka a podniebieniem twardym znajduje się w tylnej części tego obszaru, stąd symbol ◌̟ (za obrysem rentgenogramu w: DALEWSKA-GREŃ, 2002: 84, rys. 49).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: IPA, 1999; DALEWSKA-GREŃ, 2002: 84.

[15] IPA umożliwia zaznaczenie w transkrypcji jeszcze innych odmian artykulacji bocznej, a mianowicie:
- **boczno-trącą**: [ɬ ɮ̪] (szum wytwarzany jest po bokach języka);
- **środkowo-boczno-trącą** [ls ɮ̪] (słyszalny szum powstaje zarówno po bokach języka, jak i w linii środkowej; jest to więc jednoczesna artykulacja spółgłoski trącej środkowej typu [s] i trącej bocznej typu [ɬ]).

10. Przykłady transkrypcji

10.1. Język czeski
10.2. Język polski
10.3. Język rosyjski
10.4. Język słoweński

10. Przykłady transkrypcji

10.1. Język czeski

[ˈʋiɛɾɛtskiː ˈʋi̞ɛ̞ˑdɛ̞ˑtski̠ː]

vědecké ‘naukowy’ (wymówienia 2 osób)

[pɾɒstʃi ˳bɾʷɒsːtʃʷiˑ pɾʷɒsˈtʃʷiˑ pʷɾʷɒ̣stʃʷiː]

prostší ‘prostszy’ (wymówienia 4 osób)

[ˈɟɛce̞]

dítě ‘dziecko’

[˳ɾ̠iːt̪kɑ̃ːmlˌɦa̠ː]

řidká mlha ‘lekka mgła’

[ˈk̟˳ɟ̃ɲɛ̠ɦɒvˑnɑ̟ˑ]

knihovna ‘biblioteka’

[ˈk̟ʷr̥͡ʂʷiːdɑ̟]

křída ‘kreda’

[ˈdʷr̟ʷɛ̠ʋɔ̟]

dřevo ‘drewno’

[ˈbr̩ɲɛ̃ ɪɲ̩ɲ̩ŋkɑ̩]

brněnka ‘bernenka, mieszkanka Brna’

Źródło: Laver, 1994: 559–560

pɛro	*pero* ‘pióro’
bota	*bota* ‘but’
tɛnto	*tento* ‘ten’
duːm	*dům* ‘dom’
cɛlo	*tělo* ‘ciało’
ɟɛlo	*dělo* ‘działo’
kolo	*kolo* ‘koło’
galɛrɪjɛ	*galerie* ‘galeria’
noɦa	*noha* ‘noga’
ɲɛt͡so	*něco* ‘coś’
t͡sɛna	*cena* ‘cena’
t͡ʃɪstiː	*čistý* ‘czysty’
vaːza	*váza* ‘wazon’
siːla	*síla* ‘siła’
zɪma	*zima* ‘zima’
ʃɛst	*šest* ‘sześć’
ʒɛna	*žena* ‘kobieta’
xlɛba	*chleba* ‘chleb’
ɦora	*hora* ‘góra’
ruka	*ruka* ‘ręka’
r̩ɛka	*řeka* ‘rzeka’
lɛs	*les* ‘las’

Źródło: IPA, 1999: 71[1]

ˈsɛvɛraːk a ˈslunt͡sɛ sɛ ˈɦaːdalɪ | gdo ˈz ɲɪx jɛ ˈsɪlɲɛjʃiː || f tom ˈspatr̩ɪlɪ ˈpot͡sɛstnɛːɦo | ˈktɛriː ˈkraːt͡ʃɛl ˈzaɦalɛn ˈplaːʃcɛm || ˈujɛdnalɪ tɛdɪ | ʒɛ ˈtɛn sɛ maː ˈpovaʒovat ˈza sɪlɲɛjʃiːɦo || gdo ˈprvɲiː ˈdokaːʒɛ | ˈabɪsɪ ˈpot͡sɛstniː ˈsvlɛːkl ˈplaːʃc || ˈtu zat͡ʃal ˈsɛvɛraːk ˈfoukat ˈzɛ fʃiː ˈsiːlɪ || alɛ ˈt͡ʃiːm viːt͡s ˈfoukal || ciːm ˈviːt͡s sɛ ˈpot͡sɛstniː ˈzaɦaloval ˈdo svɛːɦo ˈplaːscɛ || ˈkonɛt͡ʃɲɛ sɛ ˈsɛvɛraːk ˈvzdal ˈmarnɛːɦo ˈuːsɪliː || ˈpak zat͡ʃalo ˈslunt͡sɛ ˈsviːcɪt a ˈɦr̩aːt || a ˈza ɲɛjakiː ˈokamʒɪk ˈpot͡sɛstniː | ˈktɛrɛːmu bilo ˈɦorko || ˈsxoɟɪl ˈplaːʃc || ˈtak musɛl ˈsɛvɛraːk ˈuznat | ʒɛ ˈslunt͡sɛ jɛ ˈsɪlɲɛjʃiː ||

Źródło: IPA, 1999: 70–73[2]

10.2. Język polski

[brɛf]	*brew*
[vrɔna]	*wrona*

[1] Tu i w dalszych przykładach pominięto nawiasy (a tym samym nie określono rodzaju transkrypcji – szeroka, wąska), jeśli nie zostały zapisane w tekście źródłowym.

[2] Zapis ortograficzny: *Severák a Slunce se hádali, kdo z nich je silnější. V tom spatřili pocestného, který kráčel zahalen plástěm. Ujednali tedy, že ten se má považovat za silnějšího, kdo prvni dokáže, aby si pocestný svlékl plášt’. Tu začal. Severák foukat ze vší síly, ale čím víc foukal, tím víc se pocestný zahaloval do svého pláště. Konečně se Severák vzdal marného úsilí. Pak začalo Slunce svítit a hřát a za nějaký okamžik pocestný, kterému było horko, shodil plášt’. Tak musel Severák uznat, že Slunce je silnější* (IPA, 1999: 73).

[pjɛs]	*pies*
[mɛx]	*mech*
[vjɛɕ]	*wieś*
[vjɛʃ]	*wiesz*
[kaɕa]	*Kasia*
[kaʃa]	*kasza*
[srɔka]	*sroka*
[ɕrɔda]	*środa*
[ʃrɔn]	*szron*
[xrɔbrɨ]	*chrobry*
[zrɔbit͡ɕ]	*zrobić*
[ʑrɛbak]	*źrebak*
[ʒrɛt͡ɕ]	*żreć*
[d͡ʑvik]	*dźwig*
[d͡ʒvi]	*drzwi*
[ʑɔwɔ]	*zioło*
[ʒɔwɲɛʃ]	*żołnierz*
[tɛɕt͡ɕ]	*teść*
[deʃt͡ʃ]	*deszcz*
[ʒɛ̃ʊ̃sa]	*rzęsa*
[klɛ̃ʊ̃ska]	*klęska*
[prɛ̃ʊ̃ʒɨt͡ɕ]	*prężyć*
[vɛ̃ʊ̃x]	*węch*
[kɔ̃ʊ̃sat͡ɕ]	*kąsać*
[vɔ̃ʊ̃sci]	*wąski*
[dɔ̃ʊ̃ʒɨt͡ɕ]	*dążyć*
[vʑɔ̃ʊ̃fʃɨ]	*wziąwszy*

Źródło: Laver, 1994: 253, 292

[pɾɒʃ̺ʷa̰ɑ̰̃ɤ̞̃ pɾɒʃʲa̰ɑ̰̃ɤ̞̃ ʃ̺ʷt͡ʃ̺a̰ɑ̰̃ʊ̞̃ʃʲt͡ʃʲɛ̰ ʧ̩ʷʧ̩ʲḭːna̰ v̩ʲʒ̃ʲɑ̃ʊ̃]

proszę, prosię, szczęście, trzcina, wziął.

Źródło: Laver, 1994: 253, 292, 561

[kos̪a]	*kosa*
[koz̪a]	*koza*
[kaṣa]	*kasza*
[gaẓa]	*gaża*
[baɕa]	*Basia*
[baʑa]	*bazia*

Źródło: Ladefoged, Maddieson, 1996: 155[3]

pe`vnego ˏrazu || puw`notsnɨ °vjatr iˏswoɲtse || spʃe>tʃaliɕe || `ktozɲix jest ɕilˏɲejʃɨ || `vwaɕɲe pʃe°xodʑiw °drogow̃ jaciɕ >tʃwovjek || ovi`ɲentɨ °ftɕepwɨ ˎpwaʃtʃ || `umuˏviliɕe °vjents || ʒetenzɲix °kturɨ `pjerʃɨ zmuɕi pʃexodzonˎtsego || abɨ` zdjow o`krɨtɕe || `beɲdʑe uva°ʒanɨ zaɕilɲejˏʃego || puw`notsnɨ °vjatr °zatʃow od`razu °doɲtɕ s`tsawej ˏɕiwɨ || aleim`motsɲej >dow || tɨm`ɕilɲej po°druʒnɨ o°tulawɕe ˎfpwaʃtʃ || `vreʃtɕe puw°notsnɨ °vjatr dawˎˎspokuj || `ftedɨ °swoɲtse

[3] W cytowanej pracy zastosowano nietypowy sposób transkrypcji polskich spółgłosek szumiących – kropką podpisaną pod literami <s z>.

za`tʃewo pʃɨˌgʒevatɕ || afˈxfile ˈpuʐɲej poˈdruʒnɨ zdjowˌpwaʃtʃ || ˈften ˃sposup || puw`notsnɨ ˚vjatr `muɕaw ˃pʃɨznatɕ || ʒe`swoɲtse jestɕilˀɲejʃe odˌɲego

Źródło: Jassem, 2003: 107[4]

10.3. Język rosyjski

[mɨsʲl̥ʲ]	*мысль* ‘myśl’
[vɔpl̥ʲ]	*вопль* ‘wrzask’
[vnutʲr̥ʲ]	*внутрь* ‘wewnątrz’
[pʲilʸ]	*пил* ‘pił’
[pɨlʸ]	*пыл* ‘pył’
[tʲɯlʲ]	*тюль* ‘tiul’
[tut]	*тут* ‘tu, tutaj’
[dalʸ]	*дал* ‘dał’
[dal]	*даль* ‘dal’
[ˈnosʲitʲ]	*носит* ‘nosi’
[nʌˈsʲitʲ]	*носить* ‘nosić’
[daˈroga]	*дорога* ‘droga’
[ˈpravda]	*правда* ‘prawda’
[səmaˈvar]	*самовар* ‘samowar’
[ˈzolətə]	*золото* ‘złoto’
[tʲo̝tʲə]	*тётя* ‘ciocia’
[dʲædʲə]	*дядя* ‘wujek’

Źródło: Laver, 1994: 324, 334, 346, 522

[l̪ak]	*лак* ‘lakier’
[l̪ina]	*лина* ‘lina’
[paˈrok]	*порок* ‘wada’

Źródło: Ladefoged, Maddieson, 1996: 187, 218

10.4. Język słoweński

ˈpiːti	*piti* ‘pić’
ˈbiːti	*biti* ‘być’
tiːsk	*tisk* ‘druk’
diːsk	*disk* ‘dysk’
tsiːn	*tsin* ‘cyna’
kiːp	*kip* ‘posąg’
giːp	*gib* ‘ruch’
tʃiːn	*čin* ‘stopień’
dʒiːn	*gin* ‘dżin’
ˈmiːti	*miti* ‘mity’
fiːn	*fin* ‘drobny’
ˈniːti	*niti* ‘nitki’

[4] Zapis ortograficzny: *Pewnego razu Północny Wiatr i Słońce sprzeczali się, kto z nich jest silniejszy. Właśnie przechodził drogą jakiś człowiek owinięty w ciepły płaszcz. Umówili się więc, że ten z nich, który pierwszy zmusi przechodzącego, aby zdjął okrycie, będzie uważany za silniejszego. Północny Wiatr zaczął od razu dąć z całej siły, ale im więcej dął, tym silniej podróżny otulał się w płaszcz. Wreszcie Północny Wiatr dał spokój. Wtedy Słońce zaczęło przygrzewać, a w chwilę później podróżny zdjął płaszcz. W ten sposób Północny Wiatr musiał przyznać, że Słońce jest silniejsze od niego* (Jassem, 2003: 107).

ˈrɪːti	*riti* ‘ryć’
ˈʒiːla	*žila* ‘żyła’
pəːs	*pes* ‘pies’
ˈdoːbəɾ	*dober* ‘dobry’
tʊoi	*tvoj* ‘twój’

Źródło: IPA, 1999: 135–137

ˈseːʊəɾni ˈʊeːtəɾ in ˈsoːntsɛ sta sɛ pɾɛˈpiːɾala | kaˈteːɾi ɔd ˈnjiːju jɛ mɔtʃˈneiʃi | kɔ jɛ miːmɔ pɾiˈʃɛu pɔˈpoːtnik | zaˈʊiːt u ˈtɔːpəu ˈplaːʃtʃ. || dɔgɔʊɔˈɾiːla sta sɛ | da bo ʊɛlˈjau za mɔtʃˈneiʃɛga ˈtiːsti | ki mu bo ˈpəːɾʊɛmu uˈspeːlɔ | da bo pɔˈpoːtnik ˈsleːkəu sʊoi ˈplaːʃtʃ. || ˈseːʊəɾni ˈʊeːtəɾ jɛ zaˈpiːxau z uˈsɔ mɔˈtʃjoː || toda ˈboːl kɔ jɛ ˈpiːxau | ˈboːl təˈsnːo jɛ pɔˈpoːtnik | ɔˈʊiːjau sʊoi ˈplaːʃtʃ ɔkoli ˈsɛːbɛ. || ˈkɔːntʃnɔ | jɛ ˈseːʊəɾni ˈʊeːtəɾ pɔˈpuːstiu. || naˈtoː jɛ ˈsoːntsɛ tɔˈploː pɔsiˈjaːlɔ | in pɔˈpoːtnik jɛ taˈkoi ˈsleːkəu sʊoi ˈplaːʃtʃ. || in taˈkoː jɛ ˈseːʊəɾni ˈʊeːtəɾ ˈmoːɾau pɾiˈznaːti | da jɛ ˈsoːntsɛ mɔˈtʃneiʃɛ ɔd ˈnjɛːga. ||

Źródło: IPA, 1999: 138[5]

[5] Zapis ortograficzny: *Severni veter in sonce sta se prepirala, kateri od njiju je močnejši, ko je mimo prišel popotnik, zavit v topel plašč. Dogovorila sta se, da bo veljal za močnejšega tisti, ki mu bo prvemu uspelo, da bo popotnik slekel svoj plašč. Severni veter je zapihal z vso močjo, toda bolj ko je pihal, bolj tesno je popotnik ovijal svoj plašč okoli sebe. Končno je Severni veter popustil. Nato je Sonce toplo posijalo in popotnik je takoj slekel svoj plašč. In tako je Severni veter moral priznati, da je Sonce močnejše od njega* (IPA, 1999: 138–139).

11. Spis symboli IPA

11. Spis symboli IPA

W prezentowanym tu zestawieniu znajdują się oficjalne, nieoficjalne, wycofane z użytku oraz ekstrapolowane[1] symbole fonetyczne IPA. Uwzględniono także te symbole złożone (litera + diakryt), które znajdują się w wielu czcionkach komputerowych jako pojedyncze znaki graficzne, tzn. nie są połączeniami litery i diakrytu umieszczonego w polu litery (nie można usunąć znaku diakrytycznego bez usunięcia litery)[2].

Ponieważ w skład IPA wchodzą dość nietypowe znaki graficzne, możliwe jest mylenie ich z podobnymi symbolami czy to należącymi do IPA, czy to pochodzącymi spoza tego systemu. Dlatego w przypisach do niektórych symboli zwrócono uwagę na budowę bardziej skomplikowanych symboli IPA oraz spotykane w literaturze błędy typograficzne.

Przy każdym symbolu podana została jego wartość w systemie IPA oraz spolszczona nazwa grafemu (głównie według nomenklatury podanej w *Handbook of the International Phonetic Association*; IPA, 1999). W nazwach opisowych typu *left-tail M (at right)* (dosł. 'lewoogonowe M [w prawo]'; nazwa dotyczy symbolu <ɱ>) wykorzystano polskie nazwy elementów budowy liter (za: Chwałowski, 2001; Kentype, 2005; Wojeński, 1974). Symbol <ɱ> otrzymał więc nazwę „litera *em* z dolnym wygięciem". W przypadku nieprzetłumaczalnych nazw symboli starano się oddawać je polską ortografią, np. angielskie *esh* <ʃ> i *ezh* <ʒ> zastąpiono spolszczonymi nazwami „esz" i „eż".

Dodatkowo podano odpowiedniki symboli IPA w jednym z systemów uproszczonej transkrypcji międzynarodowej. W latach 80. i 90. skonstruowano kilka

---

[1] Sposób wyróżnienia symboli należących do każdej z wymienionych grup omówiono w rozdziale 2.

[2] Przykładem takiego gotowego symbolu złożonego może być mała litera *o* z nadpisanym symbolem krótkości (ang. *breve*): <ŏ>. Symbol ten można również uzyskać, łącząc małą literę *o* (dostępną wprost z klawiatury komputera) z tzw. łączącym znakiem diakrytycznym (nazwa stosowana w Unicode 6.1) ◌̆, jednakże nie każda czcionka komputerowa i nie każdy edytor tekstu poprawnie wyświetla tego typu połączenia (diakryt czasami ulega przesunięciu względem litery), dlatego bezpieczniejsze jest stosowanie gotowych połączeń (w przypadku tych znaków graficznych nie może nastąpić przesunięcie diakrytu, gdyż stanowi on już część znaku graficznego, a nie jest osobnym symbolem).

systemów transkrypcji polegających na zamianie nietypowych symboli IPA (nienależących do alfabetu łacińskiego) literami i znakami graficznymi dostępnymi wprost z klawiatury komputera. Było to konieczne do zapisu transkrypcji międzynarodowej w przypadku braku odpowiednich czcionek oraz systemów kodowania znaków graficznych. Spośród różnych systemów wybrany został najbardziej rozbudowany system X-Sampa (z ang. *Extended Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet*) autorstwa Johna WELLSA (1995a; 1995b; 2000), który uzupełniono sporadycznie symbolami z innych alfabetów[3].

Ostatnią informacją są kody Unicode podanych symboli, ułatwiające wyszukiwanie znaków graficznych w edytorach tekstu, wstawianie ich do dokumentu, a także odnajdywanie czcionek komputerowych zawierających określony znak graficzny opatrzony danym kodem Unicode. Podane kody Unicode pochodzą z podręcznika IPA (1999) oraz Unicode 6.1 [b.r.].

Kolejność symboli literowych jest quasi-alfabetyczna, a diakrytycznych – w dużej mierze arbitralna. Sposób rozłożenia wszystkich symboli przedstawiono w tabelach 55. i 56.:

Tabela 55. Kolejność symboli literowych w spisie symboli fonetycznych IPA

aᵃ	ȧạ	ä	ā	á àȁ â ǎ a̭ ă åḁ	ã	ᶏ	ɐᵄ			æᵆǣǽ	ɑᵅᶐɒᵓ	A
b	ḃḅ		ḇ		ƀ	ᶀ		ɓ			βᵝ	ʙ
c	ċ						ç ɔᵓᶗ	ƈ	ɕᶝ		ʗ	
d	d’ ḋḍ		ḏ		đ	ᶁ		ɗɖᶑ	ȡ	ȸʣʥʤ	ðᶞ	
eᵉ	ėẹ	ë	ē	é èȅ êḙ ě ê ĕ	ẽḛ	ᶒ	ɘᵊ əᵊə̈ᶕɚ				ɛᵋᶓ ɞ ɜᶟᶔɝ ʚᶾ	E
fᶠ	ḟ				ꞙ	ᶂ				fŋ		
g											ɡ ᶃ ɠ	ɢʛ
hʰ	ḣḥ		ħʱ				ɥᶣ	ɦʱ ɧ			И	ʜᴴᴴ
iⁱ		ï	ī ɨᶤ	í ìȉ î ǐ î̯ ĭ	ĩḭ	ᶖ					Ю	ɪᶦ
j ʲ			ɟ ʄ						ʝᶨ			
k	ḳ		ḵ			ᶄ	ʞ	ƙ				
lˡ	l’ ḷ		ḻ		ł	ᶅ		ɭᶩɫ	ɬɮ	lʃʒ		ʟᶫɫ
mᵐ	ṁṃ				ᵯ	ᶆ	ɯᵚ ɰᶭ	ɱᶬ				
nⁿ	ṅṇ		ṉ		ᵰ	ᶇ		ŋᵑ ɲᶮ ɳᶯ ȵ				ɴᶰ
oᵒ	ȯọ	ö	ō ɵᶱ θᶿ øᶲǿ	óő òȍ ô ǒ o̭ ŏ	õ					œᵆɶᵆŒ	ɸᶲʘʘΘ	
p	ṗ				ᵽ	ᶈ		ƥ				

---

[3] Informacje na temat innych uproszczonych alfabetów fonetycznych wykorzystanych w tej pracy można znaleźć w następujących źródłach:
- alfabet Evana Kirschenbauma: KIRSHENBAUM, 2001; KIRSHENBAUM, 2011; LAKER, CUNNINGHAM;
- alfabet Sampa: SAMPA, 2005; WELLS, 1995a; WELLS, 1996a;
- alfabet CXS: z ang. Conlang X-Sampa; zob. X-SAMPA/CXS.

cd. tab. 55

<table>
<tr><td>q ʠ ɸ</td></tr>
<tr><td>rʳ ṙṛ r̠ ɍ ɽ ɹʴ ɺ ɻʵ ɺ̢ ɾ ɽ ɾɼ ʀʁʶ</td></tr>
<tr><td>sˢ ṡṣ s ʂᶳ ʂ ʃᶴʆʆ̺ ʅ</td></tr>
<tr><td>t t’ ṫṭ t̠ ŧ ʈ ɟ ʈ ƭ ʦʨʧ</td></tr>
<tr><td>uᵘ ụ ṳụ̈ ū ʉᶶ úű ùȕ ûụ̂ ǔ û ŭ ů ũṵ ɥ ʊᶷ</td></tr>
<tr><td>vᵛ ṿ ⱱ ʋ̢ ʌᶺʌ̣ ʊᶹ ɤˠ</td></tr>
<tr><td>wʷ ẇẉ ẘ ʍ w̼ ɷ</td></tr>
<tr><td>xˣ ẋ x̢ χᵡ</td></tr>
<tr><td>yʸ ẏỵ ÿ ȳ ýӳ ỳ ŷ ẙ ỹ ʎᶫʎ̢ ɣˠ ʏʏ</td></tr>
<tr><td>zᶻ żẓ z̠ ƶ ʐᶼ ʐ ʑᶽ ʒᶾ ʓ ʒ̢ ƺ</td></tr>
<tr><td>ʔˀ ʡ ʕ ʕˤ ʖ ƻ</td></tr>
<tr><td>ʭ ʞ ! ¡ | ǂ ‖</td></tr>
</table>

Tabela 56. Kolejność znaków diakrytycznych w spisie symboli IPA

<table>
<tr><td>◌.◌ ◌̇◌̣ ◌̈◌̤ ◌ˑ ◌ː ◌ːː</td></tr>
<tr><td>◌- ◌̄◌̠ ◌̵ ◌˭ ◌̿◌̳</td></tr>
<tr><td>◌ʼ ◌́◌̋ ◌̀◌̏ ◌̂◌̭ ◌̌◌̬ ◌᷄◌᷅ ◌᷆◌᷇ ◌᷈◌᷉ ◌͔◌͔ ◌͕◌͕</td></tr>
<tr><td>ˈ◌ˌ◌ ◌̍◌̩ ◌̎◌͈ ◌˔ ◌̝ ◌˕ ◌̞ ◌˫ ◌̘ ◌̙ ◌˞ ◌̢ ◌˖ ◌̟ ◌ˣ ◌̽◌͓ ◌͆◌̪ ◌̪͆ ◌̺ ◌̻</td></tr>
<tr><td>◌‿◌ ◌̑◌̯ ◌̆◌̮ ◌˓ ◌͑◌̜ ◌˒ ◌͗◌̹ ◌͡◌◌◌͜◌ ◌̫ ◌̼ ⁽◌₍◌ ◌⁾◌₎</td></tr>
<tr><td>◌̊◌̥</td></tr>
<tr><td>◌̃◌̰ ◌̴ ◌͊ ◌͋ ◌͌◌͚</td></tr>
<tr><td>◌˥ ◌˦ ◌˧ ◌˧ ◌˨ ◌˩</td></tr>
<tr><td>◌↑ ꜛ◌ ◌᫟ ◌↓ ꜜ◌ ↗◌ ↘◌ ◌◌⃯ ◌͍</td></tr>
<tr><td>!◌ ‼◌</td></tr>
<tr><td>^{1}◌$_{1}$◌^{2}◌$_{2}$◌^{3}◌$_{3}$◌</td></tr>
<tr><td>| ‖ [ ] / \ ((( ))) { }</td></tr>
</table>

Tabela 57. Spis symboli IPA z podaniem ich wartości, nazwy, odpowiednich symboli zastępczych i kodów Unicode

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
a	samogłoska niska, przednia, niezaokrąglona	mała litera *a*[1]	a	0061
◌ᵃ*	wybuch wokaliczny (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [a]	*a* w górnej frakcji (w górnym indeksie)	–	1D43
ȧ	wariant graficzny symbolu <ạ> (zob. niżej)	*a* z nadpisaną kropką	–	0227
ạ	szeptane [a]	*a* z podpisaną kropką	–	1EA1
ä	[a] przesunięte w kierunku samogłosek środkowych (zob. też objaśnienie do symbolu ◌̈)	*a* z umlautem	a_t	00E4
ā	[a] wymawiane na tonie średnim	*a* z nadpisaną kreską	a_M[2]	0101
á	[a] wymawiane na tonie wysokim	*a* z nadpisanym akcentem akutowym	a_H	00E1
à	[a] wymawiane na tonie niskim	*a* z nadpisanym akcentem grawisowym	a_L	00E0
ȁ	[a] wymawiane na tonie bardzo niskim	*a* z nadpisanym podwójnym akcentem grawisowym	a_B	0201
â	[a] wymawiane na tonie opadającym	*a* z nadpisanym akcentem cyrkumfleksowym	a_F	00E2
ǎ	[a] wymawiane na tonie rosnącym	*a* z nadpisanym klinem	a_R	01CE
a̯	wariant graficzny symbolu <ạ> ([a] niezgłoskotwórczego)	*a* z nadpisanym łukiem	a_^	0203
ă	przykrótkie [a]	*a* z nadpisanym znakiem krótkości	a_X	0103
ḁ	wariant graficzny <ạ̥> (zob. niżej)	*a* z nadpisanym kółkiem	a_0	00E5
ạ̥	bezdźwięczne [a]	*a* z podpisanym kółkiem	a_0	1E01
ã	unosowione [a]	*a* z nadpisaną tyldą	a~ a_~[3]	00E3

[1] Symboli IPA nie można pochylać, gdyż niweluje to bardzo ważne różnice graficzne między nimi. Jest to szczególnie istotne w przypadku litery *a* oraz symboli fonetycznych utworzonych na bazie tej litery:

Litery niepochyłe	a	ɑ	ɐ	ɒ	æ	œ
Litery pochyłe (kursywa)	*a*	*ɑ*	*ɐ*	*ɒ*	*æ*	*œ*

[2] Litery M H L B T F R w oznaczeniach tonu odnoszą się do angielskich wyrazów, odpowiednio, *medium* 'średni', *high* 'wysoki', *low* 'niski', *bottom* 'najniższy', *top* 'najwyższy', *falling* 'opadający', *rising* 'wznoszący'.

[3] Dwa symbole oznaczają dwojaki sposób transkrypcji w alfabecie X-Sampa.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɐ̯	retrofleksyjne [ɐ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɐ̯	*a* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	a`	1D8F
ɐ	samogłoska niska zwężona, środkowa (centralna), niezaokrąglona	obrócone[4] małe *a*	6	0250
◌ᵊ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɐ]	obrócone *a* w górnej frakcji	–	1D44
æ	samogłoska niska zwężona, przednia, niezaokrąglona	mała litera *asz* (ang. *ash*), ligatura *a-e*[5]	&	00E6
◌ᵆ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [æ]	małe *asz* w górnej frakcji	–	F1A1
ǣ	[æ] wymawiane na tonie średnim	*asz* z nadpisaną kreską	&_M	01E3
ǽ	[æ] wymawiane na tonie wysokim	małe *asz* z akcentem akutowym	&_R	01FD
ɑ	samogłoska niska, tylna, niezaokrąglona	pisana mała litera *a*[6]	A	0251
◌ᵅ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɑ]	pisane *a* w górnej frakcji	–	1D45
ɑ̢	retrofleksyjne [ɑ]; obecnie obowiązujący sposób tranksrypcji: ɑ̢	pisane małe *a* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	A`	1D90
ɒ	samogłoska niska, tylna, zaokrąglona	obrócone małe pisane *a*[7]	Q	0252
◌ᶛ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɒ]	obrócone małe pisane *a* w górnej frakcji	–	1D9B
*A	samogłoska niska, środkowa, niezaokrąglona; możliwe oficjalne zapisy: a ä ɑ̈ ɐ̯	małe wersalikowe *a* (ang. *small capital A*)[8]	–	1D00

[4] W alfabecie międzynarodowym stosuje się 3 różne sposoby obrócenia litery wyjściowej, do których dopasowane są 3 różne nazwy tak zmodyfikowanej litery. W tym opracowaniu określenia te zostały spolszczone w następujący sposób:
- <ʀ> – forma wyjściowa;
- <*ʁ> – litera „odwrócona”, ang. *reversed* (odbicie w symetrii osiowej pionowej);
- <ʁ> – litera „przewrócona”, ang. *inverted* (odbicie w symetrii osiowej poziomej);
- <*ɹ> – litera „obrócona”, ang. *turned* (odbicie w symetrii środkowej).

Zob. też uwagi do <a> odnośnie do pochylania symboli IPA.

[5] Zob. uwagi do <a> na temat pochylania symboli IPA.

[6] Stosowana czasem grecka litera *alfa* <*α> nie jest symbolem samogłoski [ɑ]. Zob. też uwagi do <a> odnośnie do pochylania symboli IPA.

[7] Zob. też uwagi do <a> dotyczące pochylania symboli IPA.

[8] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu: <ʙ>.

R *Я ʁ *ʁ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɓ	spółgłoska dwuwargowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	mała litera *be*	b	0062
ḃ	wariant graficzny symbolu <ḅ> (zob. niżej)	*be* z nadpisaną kropką	–	1E03
ḅ	szeptane [b]	*be* z podpisaną kropką	–	1E05
ḇ	cofnięte [b]	*be* z podpisaną kreską	b_–	1E07
ƀ	welaryzowane lub faryngalizowane [b]	*be* z wpisaną tyldą	b_e	1D6C
ᶀ	zmiękczone [b]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: b^j	*be* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	b′ b_j	1D80
ɓ	iniektywna spółgłoska dwuwargowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	*be* z górnym wygięciem (ang. *hooktop*)	b_<	0253
β	spółgłoska dwuwargowa, trąca, dźwięczna	łacińska litera *beta*[9]	B	03B2
◌ᵝ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [β]	łacińska *beta* w górnej frakcji	–	1D5D
ʙ	spółgłoska dwuwargowa, drżąca, dźwięczna	małe wersalikowe *be*[10]	B\	0299
c	spółgłoska palatalna, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	mała litera *ce*	c	0063
ċ	wariant graficzny symbolu <ç> (szeptane [c])	mała litera *ce* z nadpisaną kropką	–	010B
ç	spółgłoska palatalna, trąca, bezdźwięczna	mała litera *ce* z cedillą[11]	C	00E7
ɔ	samogłoska średnioniska, tylna, zaokrąglona	otwarte *o* (ang. *open O*)	O	0254
◌ᵓ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɔ]	otwarte *o* w górnej frakcji	–	1D53

ç

B *B *B

G *G *G

H *H *H

I *I *I

L *L *L

R *R *R

Y *Y *Y

ʕ ç

(9) Symbol IPA ma formę upodobnioną do liter łacińskich, stąd określenie „łacińska" (zob. IPA, 1999: 159).

(10) Tzw. małe wersaliki są mniejsze niż kapitaliki, które z kolei są mniejsze od wersalików. Jedynie kapitaliki mogą być stosowane jako zamienniki małych wersalików. Oto porównanie ukazujące różnice między tymi odmianami (na 1. miejscu mały wersalik będący symbolem IPA, następnie kapitalik i wersalik):

B *B *B G *G *G H *H *H I *I *I L *L *L R *R *R Y *Y *Y

(11) *Ce* z cedillą nie jest obróconą cyfrą *5*, czy też literą *ce* z dopisanym narożnikiem. Oto porównanie poprawnego typograficznie symbolu ze spotykanym w literaturze odpowiednikiem:

ç *ʕ

Cedilla przypomina cyfrę *5*, ale pochodzi w istocie od nieco nietypowej ligatury *ce-eż* (*c-ʒ*) stosowanej w początkach rozwoju alfabetu hiszpańskiego (EVERSON, 1999). Ligatura ta występuje w niewielu czcionkach (m.in. Cardo i Junicode, zob. Fontspace, 2012). Oto jej porównanie (czcionka Cardo, kod Unicode: A763) z literą *ce* z cedillą:

ʕ ç

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɔ̢	retrofleksyjne [ɔ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɔ˞	otwarte *o* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	O`	1D97
ƈ	bezdźwięczny odpowiednik spółgłoski [ʃ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʃ̥	mała litera *ce* z górnym wygięciem prawym	c_<	0188
◌ɕ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ɕ]	*ce* z pętlą w górnej frakcji	–	1D9D
ƈ	mlask postalweolarny; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: !	rozciągnięte *ce*	!\	0297
d	spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	mała litera *de*	d	0064
d’	ejektywna spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	*de* z dopisanym apostrofem	d_>	010F
ḋ	wariant symbolu <ḍ> (zob. niżej)	*de* z nadpisaną kropką	–	1E0B
ḍ	szeptane [d]	*de* z podpisaną kropką	–	1E0D
d̲	cofnięte [d]	*de* z podpisaną kreską	d_–	1E0F
đ	welaryzowane lub faryngalizowane [d]	małe *de* z wpisaną tyldą	d_e	1D6D
ᶑ	zmiękczone [d]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: dʲ	*de* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	d’ d_j	1D81
ɗ	iniektywna spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	*de* z wygięciem górnym[12]	d_<	0257
ɖ	spółgłoska retrofleksyjna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	*de* z wygięciem dolnym	d`	0256
ɖ*	retrofleksyjne [ɗ]	*de* z górnym i dolnym wygięciem	d`_<	1D91

[12] W tym symbolu zamiast szeryfu ukośnego (jak w <d>) znajduje się wygięcie górne takie samo jak w <f>.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʥ*	spółgłoska alweolo-palatalna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna; w pełni oficjalny zapis: d̠ʲ	*de* z pętlą	_ [13]	0221
*ʤ	spółgłoska wargowo-zębowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna; oficjalny sposób transkrypcji: b̪	ligatura *de-be*	b_d	0238
ʣ	spółgłoska dziąsłowa, zwarto-trąca, dźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: d͡z d̪z̪	ligatura *de-zet*	dz) [14]	02A3
ʥ	spółgłoska alweolo-palatalna, zwarto-trąca, dźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: d͡ʑ d̠ʑ	ligatura *de-zet* z pętlą	dz\)	02A5
ʤ	spółgłoska zadziąsłowa, zwarto-trąca, dźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: d͡ʒ d̠ʒ	ligatura *de-eż*	dZ)	02A4
ð	spółgłoska zębowa, trąca, dźwięczna	mała litera *eth*[15]	D	00F0
◌ð*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ð]	litera *eth* w górnej frakcji	–	1D9E
e	samogłoska średniowysoka, przednia, niezaokrąglona	mała litera *e*	e	0065
◌e*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [e]	*e* w górnym indeksie	–	1D49
ė	wariant graficzny <ę> (zob. niżej)	*e* z nadpisaną kropką	–	0117
ẹ	szeptane [e]	*e* z podpisaną kropką	–	1EB9
ë	[e] przesunięte w kierunku samogłosek środkowych (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*e* z umlautem	e_"	00EB
ē	[e] wymawiane na tonie średnim	*e* z nadpisaną kreską	e_M	0113

◌̈

[13] Zasadniczo brak odpowiednika w każdym systemie transkrypcji uproszczonej, jednakże ze względu na analogię do symboli <s\ z\> (w IPA: <ɕ ʑ>) można by symbol <ʥ*> zapisać kombinacją <d\>, tym bardziej, iż nie pojawia się ona w systemie X-Sampa.

[14] Jako odpowiedniki symboli afrykat podano sposób transkrypcji zaproponowany w systemie CXS (dopisany prawy nawias okrągły), gdyż ten alfabet jako jedyny posiada odrębny sposób transkrybowania afrykat i artykulacji podwójnych.

[15] Litera *eth* <ð> tylko nieznacznie przypomina grecką *deltę* <*δ>, genetycznie jest to kreślone *de* z zapisów średniowiecznych (Freeborn, 1992: 24).

ð *δ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
é	[e] wymawiane na tonie wysokim	*e* z akcentem akutowym	e_H	00E9
è	[e] wymawiane na tonie niskim	*e* z akcentem grawisowym	e_L	00E8
ȅ	[e] wymawiana na tonie bardzo niskim	*e* z podwójnym akcentem grawisowym	e_B	0205
ê	[e] wymawiane na tonie opadającym	*e* z akcentem cyrkumfleksowym	e_F	00EA
ê̩	wariant graficzny symbolu <ê> (zob. wyżej)	*e* z podpisanym akcentem cyrkumfleksowym	e_F	1E19
ě	[e] wymawiane na tonie rosnącym	*e* z nadpisanym klinem	e_R	011B
ê̯	wariant graficzny symbolu <ê̯> (niezgłoskotwórcze [e])	*e* z nadpisanym łukiem	e_^	0207
ĕ̯	przykrótkie [e]	*e* z nadpisanym znakiem krótkości	e_X	0115
ẽ	unosowione [e]	*e* z nadpisaną tyldą	e~ e_~	1EBD
ẽ̩	zgrzytliwe [e]	*e* z podpisaną tyldą	e_k	1E1B
e̯	retrofleksyjne [e]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɐ̯	*e* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	e`	1D92
ə	samogłoska średniowysoka, środkowa, niezaokrąglona	małe odwrócone *e*	@\	0258
◌ᵊ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ə]	odwrócone *e* w górnej frakcji	–	F1A3
ə	samogłoska neutralna (średnia, środkowa, niezaokrąglona)	mała litera *szwa*	@	0259
◌ᵊ	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ə]	*szwa* w górnej frakcji	–	1D4A
ə̈	samogłoska [ə] przesunięta w kierunku centralnego szeregu samogłosek (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*szwa* z nadpisanym umlautem	@_"	04DB
ə̯	retrofleksyjne [ə]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɚ̯ ɝ̯	*szwa* z dolnym hakiem skierowanym prawo	@`	1D95
ɚ̯	retrofleksyjne [ə]	*szwa* z hakiem prawym	@`	025A

◌̈

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɛ	samogłoska średnioniska, przednia, niezaokrąglona	łacińska[16] mała litera *epsilon*	E	025B
◌ᵋ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɛ]	*epsilon* w górnym indeksie	–	1D4B
ɛ̝	retrofleksyjne [ɛ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɛʳ	*epsilon* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	E`	1D93
*ɐ	błędny zapis symbolu <ɞ> (zob. niżej)	zamknięty *epsilon*	–	029A
ɜ	samogłoska średnioniska, środkowa, niezaokrąglona	odwrócony *epsilon*	3	025C
◌³*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɜ]	odwrócony *epsilon* w górnej frakcji	–	1D9F
ɜ̝	retrofleksyjne [ɜ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɜʳ	odwrócony *epsilon* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	3`	1D94
ɜ˞	retrofleksyjne [ɜ]	odwrócony *epsilon* z hakiem	3`	025D
ɞ	samogłoska średnioniska, środkowa, zaokrąglona	odwrócony zamknięty *epsilon*	3\	025E
◌ɞ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɞ]	odwrócony zamknięty *epsilon* w górnej frakcji	–	F1A4
*E	samogłoska średnia, przednia, dźwięczna, niezaokrąglona; oficjalny sposób transkrypcji: e̞ ɛ̞	małe wersalikowe *e*[17]	–	1D07
f	spółgłoska wargowo-zębowa, trąca, bezdźwięczna	mała litera *ef*	f	0066
◌ᶠ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [f]	*ef* w górnym indeksie	–	1DA0
ḟ	wariant graficzny symbolu <f̣> (szeptane [f])	*ef* z nadpisaną kropką	–	1E1F
f̴	welaryzowane lub faryngalizowane [f]	*ef* z wpisaną tyldą	f_e	1D6E
f̡	zmiękczone [f]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: fʲ	*ef* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	f' f_j	1D82

[16] Zlatynizowana postać grafemu.
[17] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɡ̊	spółgłoska miękkopodniebienno-gardłowa, trąca, dźwięczna	ligatura *ef-eng*	–	02A9
*ɡ	wariant graficzny symbolu <g> (zob. niżej)	mała litera *gie* z zapętlonym ogonem (ang. *looptail G*; IPA, 1999: 167)	g	0067
ɡ	spółgłoska miękkopodniebienna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	pisane *gie* (ang. *script G*; UNICODE 6.1), *gie* z otwartym ogonem (ang. *opentail G*; IPA, 1999: 167)	g	0261
ɡ̡	zmiękczone [g]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: g^{j}	pisane *gie* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	g' g_j	1D83
ɠ	iniektywna spółgłoska welarna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	pisane *gie* z wygięciem górnym	g_<	0260
ɢ	spółgłoska języczkowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	małe wersalikowe *gie*[18]	G\	0262
ɢ̠	iniektywna spółgłoska języczkowa, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	małe wersalikowe *gie* z wygięciem górnym[19]	G_<	029B
h	spółgłoska krtaniowa, trąca, bezdźwięczna (przydech bezdźwięczny)	mała litera *ha*	h	0068
◌ʰ	aspiracja bezdźwięczna lub obecność wybuchu (plozji)	*ha* w górnym indeksie	◌_h	02B0
ḣ	wariant graficzny symbolu <ḥ> (zob. niżej)	*ha* z nadpisaną kropką	–	1E23
ḥ	szeptane [h]	*ha* z podpisaną kropką	–	1E25
ħ	spółgłoska gardłowa, trąca, bezdźwięczna	kreślone *ha*	X\	0127
◌ʱ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ħ]	kreślona *ha* w górnej frakcji	–	F1BC
ɥ	niesylabiczna samogłoska labio-palatalna (palatalna labializowana)	obrócona litera *ha*[20]	H	0265
◌ɥ*	labio-palatalizacja (jednoczesna labializacja i palatalizacja)	obrócone *ha* w górnej frakcji	–	1DA3
ɦ	spółgłoska krtaniowa, trąca, dźwięczna (przydech dźwięczny)	małe *ha* z wygięciem górnym	h\	0266

[18] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.

[19] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.

[20] Ponieważ grafem wyjściowy <h> ma wydłużenie górne, jego odmiana obrócona <ɥ> musi mieć wydłużenie dolne, tak samo jak w przypadku: <k ɮ>. Warto też zwrócić uwagę na zakończenie tego wydłużenia: skoro w literze wyjściowej jest to tzw. szeryf ukośny (jak w <k l b d>), taki sam kształt zakończenia powinien być zastosowany w literze obróconej. W innych literach z wydłużeniami dolnymi stosuje się inne typy zakończeń, np. szeryfy klinowe (w literach <ɾ ɸ q ɠ>) lub ziarna (w <y ɭ ɻ ɽ ɱ ɲ ɳ>).

h ɥ k ɮ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌ʱ*	aspiracja dźwięczna lub obecność wybuchu dźwięcznego (plozji dźwięcznej)	*ha* z wygięciem górnym w górnej frakcji	_h\	02B1
ɧ	różnie opisywana dialektalna realizacja szwedzkiego /ʃ/ o podwójnym miejscu artykulacji; w LADEFOGED, MADDIESON, 1996: 171–172, 330 następujące opisy artykulacji: (1) silnie labializowana spółgłoska welarna lub welaryzowana, trąca, bezdźwięczna; (2) spółgłoska welarna, trąca, bezdźwięczna; (3) palato-alweolo-welarna spółgłoska trąca, bezdźwięczna	litera *heng*[21] z górnym wygięciem	x\	0267
И	kwalifikator transkrypcji: mowa laryngofoniczna, tzn. z wykorzystaniem elektrycznej krtani (laryngofonu)	cyrylicka wielka litera *i*	–	0418
ʜ	spółgłoska nagłośniowa, trąca, bezdźwięczna	małe wersalikowe *ha*[22]	H\	029C
◌ᴴ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʜ]	małe wersalikowe *ha* w górnej frakcji	–	1D78
◌ʜ	fonacja „gardłowana” (ang. *faucalized*; zob. rozdział 5.1.)	małe kreślone wersalikowe *ha* w górnym indeksie	–	0126 (w górnej frakcji)
i	samogłoska wysoka, przednia, niezaokrąglona	mała litera *i*	i	0069
◌ⁱ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [i]	*i* w górnej frakcji	–	2071
ï	[i] przesunięte w kierunku samogłosek szeregu centralnego (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*i* z nadpisanym umlautem[23]	i_"	00EF
ī	[i] wymawiane na tonie średnim	*i* z nadpisaną kreską	i_M	012B
ɨ	samogłoska wysoka, środkowa, niezaokrąglona	kreślone *i*	1	0268
◌ᶤ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna), tu w postaci samogłoski [ɨ]	kreślone *i* w górnej frakcji	–	1DA4
í	[i] wymawiane na tonie wysokim	*i* z nadpisanym akcentem akutowym	i_H	00ED

[21] Litera *heng* <*ɧ>, będąca połączeniem litery *ha* <h> i litery *eng* <ŋ>, nie występuje w IPA.
[22] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.
[23] Różnica między literą *i* a małym wersalikiem <ɪ> jest niewielka w przypadku, gdy obie litery są diakrytyzowane – sprowadza się do kształtu górnego szeryfu: ukośnego w <i>, a klinowego w <ɪ>. Por. diakrytyzowane (np. z nadpisanym umlautem) odmiany obu liter (po lewej <i>):

ï ï

ï ï

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
i̗	[i] wymawiane na tonie niskim	*i* z nadpisanym akcentem grawisowym	i_L	00EC
ì̗	[i] wymawiane na tonie bardzo niskim	*i* z nadpisanym podwójnym akcentem grawisowym	i_B	0209
î̗	[i] wymawiane na tonie opadającym	*i* z nadpisanym akcentem cyrkumfleksowym	i_F	00EE
ǐ̗	[i] wymawiane na tonie rosnącym	*i* z nadpisanym klinem	i_R	01D0
i̗͡	wariant graficzny symbolu <i̯> ([i] niezgłoskotwórcze)	*i* z nadpisanym łukiem	i_^	020B
ĭ̗	przykrótkie [i]	*i* z nadpisanym znakiem krótkości	i_X	012D
ĩ̗	unosowione [i]	*i* z nadpisaną tyldą	i~ i_~	0129
ḭ	zgrzytliwe [i]	*i* z podpisaną tyldą	i_k	1E2D
i̢	[i] retrofleksyjne; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: i̢	*i* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	i`	1D96
Ю	kwalifikator transkrypcji: mowa przetokowo-przełykowa (generatorem dźwięku jest proteza wszczepiona w przetokę przełykową)	cyrylicka wielka litera *ju* (ligatura *i-o*)	–	042E
ɪ	samogłoska wysoka obniżona, przednia cofnięta, niezaokrąglona	mała wersalikowa litera *i*[24]	I	026A
◌ᴵ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɪ]	małe wersalikowe *i* w górnej frakcji	–	1DA6
j̗	niezgłoskotwórcza samogłoska palatalna	mała litera *jot*	j	006A
◌ʲ	zmiękczenie (palatalizacja)	*jot* w górnej frakcji	◌' ◌_j	02B2
ɟ	spółgłoska palatalna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	kreślona litera *jot* bez kropki[25]	J\	025F
ʃ	iniektywna spółgłoska palatalna, zwarto-wybuchowa, dźwięczna	kreślona litera *jot* z wygięciem górnym[26]	J_<	0284

[24] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ> oraz uwagi w przypisie do symbolu <ï>.

[25] Symbol zbliżony co do budowy do obróconej litery *ef*, zestawionej tu (symbol po lewej) z właściwym symbolem IPA:

ɟ *ʇ

[26] Symbol bardzo podobny do litery *ef* z wygięciem dolnym, zestawionej tu z właściwym symbolem IPA (po lewej):

ʃ *ʃ

i̯

ɟ *ʇ

ʃ *ʃ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʝ̟	spółgłoska palatalna, trąca, dźwięczna	*jot* z pętlą	j\	029D
◌ʲ̟*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʝ̟]	*jot* z pętlą w górnej frakcji	–	1DA8
k	spółgłoska welarna, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	mała litera *ka*	k	006B
k̟	szeptane [k]	*ka* z podpisaną kropką	–	1E33
k̲	cofnięte [k]	*ka* z podpisaną kreską	k_-	1E35
kʲ	zmiękczone [k]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: kʲ	*ka* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	k' k_j	1D84
ɻ	(1) mlask welarny, zwarto-wybuchowy, bezdźwięczny[27]; (2) wadliwa spółgłoska zwarto-wybuchowa artykułowana przez obniżenie podniebienia miękkiego i przysunięcie go do tylnej części języka (*postdorsum*)	obrócona litera *ka*	–	029E
ɠ	iniektywna spółgłoska welarna, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: g̊	*ka* z wygięciem górnym	k_<	0199
l	spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, półotwarta boczna, dźwięczna	mała litera *el*	–	006C
◌ˡ	wybuch boczny (plozja boczna)	*el* w górnym indeksie	◌_l	02E1
l’	ejektywne [l]	*el* z dopisanym apostrofem	l_>	013E
l̟	szeptane [l]	*el* z podpisaną kropką	–	1E37
l̲	cofnięte [l]	*el* z podpisaną kreską	l_-	1E3B
ɬ	welaryzowane lub faryngalizowane [l]	*el* z wpisaną tyldą	5 l_e	026B
lʲ	zmiękczone [l]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: lʲ	*el* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	l' l_j	1D85
ɭ	spółgłoska retrofleksyjna, półotwarta boczna, dźwięczna	*el* z wygięciem dolnym	l`	026D

[27] Artykulacja niemożliwa: wszystkie mlaski artykułowane są przy jednoczesnym zwarciu welarnym. Usunięcie tego zwarcia spowoduje, iż mlask przestanie być mlaskiem. Symbol pojawił się w IPA w połowie XX w. omyłkowo (por. PSG, 1996: 101; Wells, 2008).

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌ˡ*	wybuch boczny (plozja boczna), tu w postaci spółgłoski [l̪]	*el* z wygięciem dolnym w górnej frakcji	–	1DA9
ɬ*	spółgłoska retrofleksyjna, boczno-trąca, bezdźwięczna	opasane *el* z wygięciem dolnym	–	F266
ɬ	spółgłoska przedniojęzykowa, boczno-trąca, bezdźwięczna	opasane *el* (ang. *belted L*)	K	026C
ɮ*	spółgłoska alweolo-palatalna, boczna, dźwięczna; w pełni oficjalny zapis: l̠ʲ	*el* z pętlą	_ [28]	0234
ɮs	spółgłoska przedniojęzykowa, środkowo-trąco-boczna[29], bezdźwięczna	ligatura *el-es*	–	02AA
ɮz	spółgłoska przedniojęzykowa, środkowo-trąco-boczna[30], dźwięczna	ligatura *el-zet*	–	02AB
ɮʒ	spółgłoska przedniojęzykowa, boczno-trąca, dźwięczna	ligatura *el-eż*	K\	026E
ʟ	spółgłoska welarna, boczna, dźwięczna	mała wersalikowa litera *el*[31]	L\	029F
◌ᴸ*	wybuch boczny (plozja boczna) w postaci spółgłoski [ʟ]	małe wersalikowe *el* w górnej frakcji	–	1DAB
ɬˠ*	spółgłoska welarna, boczno-trąca, bezdźwięczna	opasane małe wersalikowe *el*[32]	–	F268
m	spółgłoska dwuwargowa, nosowa, dźwięczna	mała litera *em*	m	006D
◌ᵐ*	wybuch nosowy (plozja nosowa) w postaci spółgłoski [m]	*em* w górnym indeksie	–	1D50
ṁ	wariant graficzny symbolu <m̩> (zob. niżej)	*em* z nadpisaną kropką	–	1E41
m̩	szeptane [m]	*em* z podpisaną kropką	–	1E43
m̴	welaryzowane lub faryngalizowane [m]	*em* z wpisaną tyldą	m_e	1D6F
mʲ	zmiękczone [m]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: mʲ	*em* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	m′ m_j	1D86
ɯ	samogłoska wysoka, tylna, niezaokrąglona	obrócona litera *em*	M	026F

[28] Analogicznie do symboli <s\ z\> można by symbol <ɮ*> zapisać w alfabecie X-Sampa symbolem <l\>, jednakże taka kombinacja znaków graficznych już istnieje w tym alfabecie (ma wartość równą symbolowi <ɭ>).

[29] Szczelina powodująca powstanie szumu pojawia się po bokach języka i wzdłuż jego powierzchni.

[30] Szczelina powodująca powstanie szumu pojawia się po bokach języka i wzdłuż jego powierzchni.

[31] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <в>.

[32] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <в>.

ɭ

ʙ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌ᵚ*	wybuch samogłoskowych (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɯ]	obrócona litera *em* w górnej frakcji	–	1D5A
ɯ̹	niezgłoskotwórcza samogłoska welarna	obrócone *em* z dolnym wydłużeniem	M\	0270
◌ᶣ*	dodatkowa artykulacja welarna, nielabializowana	obrócone *em* z dolnym wydłużeniem w górnym indeksie	–	1DAD
ɱ	spółgłoska wargowo-zębowa, nosowa, dźwięczna	*em* z wygięciem dolnym lewym	F	0271
◌ᶬ*	wybuch nosowy (plozja nosowa) w postaci spółgłoski [ɱ]	*em* z wygięciem dolnym w górnej frakcji	–	1DAC
n	spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, nosowa, dźwięczna	mała litera *en*	n	006E
◌ⁿ	wybuch nosowy (plozja nosowa) – ogólny zapis lub z zaznaczeniem, jaka głoska (tu: [n]) pojawia się w wybuchu	*en* w górnym indeksie	◌_n	207F
ṅ	wariant graficzny symbolu <n̤> (zob. niżej)	*en* z nadpisaną kropka	–	1E45
n̤	szeptane [n]	*en* z podpisaną kropką	–	1E47
n̲	cofnięte [n]	*en* z podpisaną kreską	n_-	1E49
ɴ̰	welaryzowane lub faryngalizowane [n]	*en* z wpisaną tyldą	n_e	1D70
ɳ	zmiękczone [n]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: nʲ	*en* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	n' n_j	1D87
ŋ	spółgłoska welarna, nosowa, dźwięczna	litera *eng*[33]	N	014B
◌ᵑ*	wybuch nosowy (plozja nosowa) w postaci spółgłoski [ŋ]	litera *eng* w górnej frakcji	–	1D51
ɲ	spółgłoska palatalna, nosowa, dźwięczna	*en* z wygięciem dolnym lewym	J	0272
◌ᶮ*	wybuch nosowy (plozja nosowa) w postaci spółgłoski [ɲ]	*en* z wygięciem dolnym lewym w górnej frakcji	–	1DAE

ɲ ɳ ŋ
*ɳ *ɳ

[33] Litery *eng* nie można zastępować grecką *etą* <*ɳ> ani małą literą *en* z wydłużeniem dolnym <*ɳ>, ponieważ w IPA bardzo ważną rolę odgrywa kierunek, w jakim skierowane jest wygięcie dolne w tej literze, dlatego <*ɳ> oraz <*ɳ> byłyby w transkrypcji międzynarodowej dwuznaczne. Oto porównanie obu liter z symbolami IPA:

ɲ ɳ ŋ *ɳ *ɳ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɳ	spółgłoska retrofleksyjna, nosowa, dźwięczna	*en* z wygięciem dolnym prawym	n`	0273
◌ᶯ*	plozja nosowa (retrofleksyjna, dźwięczna)	*en* z dolnym wygięciem lewym w górnej frakcji	–	1DAF
ɲ̊*	spółgłoska alweolo-palatalna, nosowa, dźwięczna; w pełni oficjalny zapis: n̪ʲ	*en* z pętlą	_ [34]	0235
ɴ	spółgłoska językowa, nosowa, dźwięczna	mała wersalikowa litera *en*[35]	N\	0274
◌ᴺ*	wybuch nosowy (plozja nosowa) w postaci spółgłoski [ɴ]	małe wersalikowe *en* w górnej frakcji	–	1DB0
o	samogłoska średniowysoka, tylna, zaokrąglona	mała litera *o*	o	006F
◌ᵒ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [o]	*o* w górnym indeksie	–	1D52
ȯ	wariant graficzny symbolu <o̩> (zob. niżej)	*o* z nadpisaną kropką	–	022F
o̩	samogłoska średniowysoka, tylna, zaokrąglona, szeptana	*o* z podpisaną kropką	–	1ECD
ö	[o] przesunięte w kierunku szeregu samogłosek centralnych (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*o* z nadpisanym umlautem	o_"	00F6
ō	[o] wymawiane na tonie średnim	*o* z nadpisaną kreską	o_M	014D
ɵ	samogłoska średniowysoka, środkowa, zaokrąglona	*o* z wpisaną kreską[36]	8	0275
◌ᵸ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɵ]	*o* z wpisaną kreską w górnej frakcji	–	1DB1
θ	spółgłoska zębowa, trąca, bezdźwięczna	*theta*[37]	T	03B8
◌ᶿ	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [θ][38]	*theta* w górnym indeksie	–	1DBF
ø	samogłoska średniowysoka, przednia, zaokrąglona	kreślone *o*[39]	2[40]	00F8

[34] Możliwy sposób zapisu: <n\> (analogicznie do <s\ z\> oraz <d\>).
[35] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.
[36] Litera ta jest w wielu czcionkach fonetycznych osobnym symbolem, nie trzeba więc wpisywać kreski ◌̵ do litery *o*, by uzyskać ten symbol.
[37] Litera *theta* ma formę zlatynizowaną podobną kształtem do cyfry zero z wpisaną kreską. Można ją zastąpić literą grecką, ale nie może to być tzw. pisana (ang. *script*) *theta* <*ϑ>.
[38] Tak w IPA, 1999: 170.
[39] Tak jak w przypadku <ɵ>, symbol <ø> w wielu czcionkach stanowi osobną literę, nie trzeba więc ręcznie wpisywać kreski ◌̸ w literę *o* w celu uzyskania symbolu <ø>.
[40] Symbol pochodzi od francuskiego słowa *deux* 'dwa', który zawiera samogłoskę [ø].

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌ø*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ø][41]	kreślone *o* w górnej frakcji	–	F1AB
ǿ	[ø] wymawiane na tonie wysokim	kreślone *o* z nadpisanym akcentem akutowym	2_H	01FF
ó	[o] wymawiane na tonie wysokim	*o* z nadpisanym akcentem akutowym	o_H	00F3
ő	[o] wymawiane na tonie bardzo wysokim	*o* z nadpisanym podwójnym akcentem akutowym	o_T	0151
ò	[o] wymawiane na tonie niskim	*o* z nadpisanym akcentem grawisowym	o_L	00F2
ȍ	[o] wymawiane na tonie bardzo niskim	*o* z nadpisanym podwójnym akcentem grawisowym	o_B	020D
ô	[o] wymawiane na tonie opadającym	*o* z nadpisanym akcentem cyrkumfleksowym	o_F	00F4
ǒ	[o] wymawiane na tonie rosnącym	*o* z nadpisanym klinem	o_R	01D2
o̟	wariant graficzny symbolu <o̟> (niezgłoskotwórczego [o])	*o* z nadpisanym łukiem	o_^	020F
ŏ	przykrótkie [o]	*o* z nadpisanym znakiem krótkości	o_X	014F
õ	unosowione [o]	*o* z nadpisaną tyldą	o~ o_~	00F5
œ	samogłoska średnioniska, przednia, zaokrąglona	ligatura *o-e*[42]	9[43]	0153
◌œ	otwarta labializacja	ligatura *o-e* w górnej frakcji	–	F1AD
◌œ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [œ]	ligatura *o-e* w górnej frakcji	–	F1AD
Œ	samogłoska niska, przednia, zaokrąglona	mała wersalikowa ligatura *o-e*[44]	&	0276
◌Œ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [Œ]	mała wersalikowa ligatura *o-e* w górnej frakcji	–	F1AE

o̟

[41] Diakryt ten można wykorzystać do zaznaczania labializacji (zob. rozdział 8.3.).
[42] Zob. też uwagi do <a> odnośnie do pochylania symboli IPA.
[43] Symbol pochodzi od francuskiego *neuf* 'dziewięć', w którym pojawia się samogłoska [œ].
[44] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
Œ	kwalifikator transkrypcji: mowa przełykowa – mowa zastępcza osób laryngektomowanych (z usuniętą krtanią), polegająca na połykaniu powietrza i wypychaniu go z przełyku (jak podczas czkania); generatorem dźwięku spełniającym rolę wiązadeł są fałdy śluzówki przełyku	wielka ligatura *o-e*	–	0152
ɸ	spółgłoska dwuwargowa, trąca, bezdźwięczna	łacińska litera *phi*	p\	0278
◌ᵠ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ɸ]	*phi* w górnym indeksie	–	1DB2
❍	oznaczenie nierozpoznanej głoski (zob. też niżej)	balon[45]	–	274D
◌ (◌◌◌)	warianty symbolu <❍> – kombinacja 2 nawiasów okrągłych, nad- i podpisanej kreski nad i pod 3 spacjami (najlepiej twardymi, żeby symbol nie został złamany przy końcu wersu); oto kolejność symboli z kodami Unicode: <(> (0028) + < > (00A0) + < > (00A0) + ◌̅ (0305) + ◌̲ (0332) + < > (00A0) + <)> (0029); zapis można uszczegółowić, wpisując do balonu symbole głosek lub skróty nazw kategorii fonetycznych, np. (V̄) (zob. też symbole ◌̄ ◌̅ ◌͞◌ ◌̲ ◌̳ ◌͟◌); zamiast długich kresek można stosować mniejsze: ◌̄ (0304) i ◌̱ (0331)			
⊙ ʘ	mlask dwuwargowy[46]	oko byka (ang. *bull's eye*)*	O\	0298
ϴ	kwalifikator transkrypcji: artykulacja z wysuniętym językiem	wielka litera *omega*	–	0398
p	spółgłoska dwuwargowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	mała litera *pe*	p	0070
ṗ	wariant graficzny symbolu <p> (szeptane [p])	*pe* z nadpisaną kropką	–	1E57
ᵽ	welaryzowane lub faryngalizowane [p]	*pe* z wpisaną tyldą	p_e	1D71
ƥ	zmiękczone [p]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: pʲ	*pe* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	p' p_j	1D88
ɓ	iniektywna spółgłoska dwuwargowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɓ̥	*pe* z wygięciem górnym	p_<	01A5

* W rzeczywistości ang. *bull's eye* oznacza 'środek tarczy, dziesiątkę', ale w tym kontekście zaproponowane tłumaczenie można uznać za dopuszczalne.

[45] Podana w *Handbook of the International Phonetic Association*… (IPA, 1999) nazwa tego symbolu to „balon" (ang. *balloon*), jednakże w zestawieniu symboli w IPA (1999: 188) użyto znaku graficznego mającego w Unicode 6.1 nazwę „białe cieniowane kółko" (ang. *shadowed white circle*).

[46] Symbol mlasku dwuwargowego ma 2 postaci: jedno- (z czcionki Charis SIL) i dwuelementową (z czcionki Times New Roman). Obie można zapewne uznać za poprawnie skonstruowane symbole IPA, choć w *Handbook of the International Phonetic Association*… (IPA, 1999) wyraźnie zastosowano pierwszą postać tego symbolu.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɋ	spółgłoska językczkowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	mała litera *ku*	q	0071
ʠ	iniektywna spółgłoska językczkowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɡ͡ʠ	*ku* z wygięciem górnym	q_<	02A0
*ɸ	spółgłoska wargowo-zębowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; oficjalny sposób transkrypcji: p̪͡f̪	ligatura *ku-pe*	p_d	0239
r	spółgłoska przedniojęzykowa, drżąca, dźwięczna	mała litera *er*	r	0072
◌ʳ*	wybuch drżący (plozja drżąca) w postaci spółgłoski [r]	*er* w górnym indeksie	–	02B3
ṙ	wariant graficzny symbolu <r̥> (zob. niżej)	*er* z nadpisaną kropką	–	1E59
r̥	szeptane [r]	*er* z podpisaną kropką	–	1E5B
r̲	cofnięte [r]	*er* z podpisaną kreską	r_-	1E5F
ɾ̴	welaryzowane lub faryngalizowane [r]	*er* z wpisaną tyldą	r_e	1D72
ɾʲ	zmiękczone [r]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: rʲ	*er* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	r' r_j	1D89
ɹ	niesylabiczna samogłoska dziąsłowa	obrócone *er*	r\	0279
◌ʴ*	wybuch półsamogłoskowy (plozja półsamogłoskowa) w postaci [ɹ]	obrócone *er* w górnej frakcji	–	02B4
ɺ	spółgłoska dziąsłowa, boczno-uderzeniowa, dźwięczna	obrócone *er* w wydłużeniem górnym	l\	027A
ɻ	niesylabiczna samogłoska retrofleksyjna	obrócone *er* z wygięciem dolnym	r\`	027B
◌ɻ*	wybuch półsamogłoskowy (plozja półsamogłoskowa) w postaci [ɻ]	obrócone *er* z wygięciem dolnym w górnej frakcji	–	02B5
ɭ*	spółgłoska retrofleksyjna, boczno-uderzeniowa, dźwięczna	obrócone *er* w wydłużeniem górnym i wygięciem dolnym	l\`	F269

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ɾ	spółgłoska dziąsłowa, drżąco-trąca, dźwięczna (zob. rozdział 9.4); obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: r̝	długonogie *er*	r_o	027C
ɽ	spółgłoska retrofleksyjna, uderzeniowa, dźwięczna	*er* z wygięciem dolnym	r`	027D
ɾ	spółgłoska przedniojęzykowa, uderzeniowa, dźwięczna	haczykowate *er*[47]	4	027E
ɾ̴	welaryzowane lub faryngalizowane [ɾ]	haczykowate *er* z wpisaną tyldą	4_e	1D73
ʀ	spółgłoska języczkowa, drżąca, dźwięczna	mała wersalikowa litera *er*[48]	R\	0280
ʁ	spółgłoska języczkowa, trąca, dźwięczna	przewrócona mała wersalikowa litera *er*	R	0281
◌ʁ	uwularyzacja	przewrócona mała wersalikowa litera *er* w górnej frakcji	◌_R	02B6
◌ʁ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci [ʁ]	przewrócona mała wersalikowa litera *er* w górnej frakcji	–	jw.
s	spółgłoska dziąsłowa, trąca, bezdźwięczna	mała litera *es*	s	0073
◌ˢ	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [s][49]	*es* w górnym indeksie	–	02E2
ṡ	wariant graficzny symbol <ṣ> (zob. niżej)	*es* z nadpisaną kropką	–	1E61
ṣ	szeptane [s]	*es* z podpisaną kropką	–	1E63
s̴	welaryzowane lub faryngalizowane [s]	*es* z wpisaną tyldą	s_e	1D74
ʂ	spółgłoska retrofleksyjna, trąca, bezdźwięczna	*es* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	s`	0282
◌ʂ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci [ʂ]	*es* z dolnym hakiem skierowanym w prawo w górnej frakcji	–	1DB3
ʂ	zmiękczone [s]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: sʲ	*es* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	s' s_j	1D8A

[47] Tzw. haczykowate *er* <ɾ> różni się od litery wyjściowej <r> jedynie brakiem szeryfu ukośnego w górnej części litery.

[48] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʁ>.

[49] Według podręcznika IPA (1999: 170) symbol został usunięty, lecz podano go w IPA wśród przykładów użycia (IPA 1999: 119).

ɾ r

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʃ	spółgłoska zadziąsłowa, trąca, bezdźwięczna	mała litera *esz*[50]	S	0283
◌ʃ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci [ʃ]	*esz* w górnym indeksie	–	1DB4
*ʂ	retrofleksyjne [ʃ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʂ	*esz* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	s`	1D98
ʃ̡	zmiękczone [ʃ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʃʲ	*esz* z z dolnym hakiem skierowanym w lewo	S′ S_j	1D8B
ʃ̡	silnie zmiękczone [ʃ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɕ	*esz* z pętlą	s\	0286
t	spółgłoska przedniojęzykowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	mała litera *te*	t	0074
t̕	ejektywna spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	*te* z dopisanym apostrofem	t_>	0165
ṫ	wariant graficzny symbolu <ṭ> (zob. niżej)	*te* z nadpisaną kropka	–	1E6B
ṭ	szeptane [t]	*te* z podpisaną kropką	–	1E6D
t̲	cofnięte [t]	*te* z podpisaną kreską	t_-	1E6F
ŧ	welaryzowane lub faryngalizowane [t]	*te* z wpisaną tyldą	t_e	1D75
ʇ̡	zmiękczone [t]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: tʲ	*te* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	t′ t_j	01AB
ȶ	mlask zębowy; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ǀ	obrócone *te*	t!	0287
ʇ	iniektywna spółgłoska zębowa, dziąsłowa lub zadziąsłowa, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ɗ	*te* z wygięciem górnym	t_<	01AD

[50] Symbol podobny pod względem budowy do symbolu całki, zestawionej tu z właściwym symbolem IPA (po lewej):

ʃ *ʃ ʃ *ʃ

[51] Możliwy sposób transkrypcji: <t\> (analogicznie do <s\ z\> oraz <d\ n\>).

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʈ	spółgłoska retrofleksyjna, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna	*te* z wygięciem dolnym prawym	t`	0288
ƫ*	spółgłoska alweolo-palatalna, zwarto-wybuchowa, bezdźwięczna; w pełni oficjalny zapis: t̪ʲ	*te* z pętlą	_(51)	0236
ʦ	spółgłoska dziąsłowa, zwarto-trąca, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: t͡s t͜s	ligatura *te-es*	ts)	02A6
ʨ	spółgłoska alweolo-palatalna, zwarto-trąca, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: t͡ɕ t͜ɕ	ligatura *te-ce z pętlą*	ts\)	02A8
ʧ	spółgłoska zadziąsłowa, zwarto-trąca, bezdźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: t͡ʃ t͜ʃ	ligatura *te-esz*	tS)	02A7
u	samogłoska wysoka, tylna, zaokrąglona	mała litera *u*	u	0075
◌ᵘ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [u]	*u* w górnym indeksie	–	1D58
u̟	szeptane [u]	*u* z podpisaną kropką	–	1EE5
ü	[u] przesunięte w kierunku szeregu samogłosek centralnych (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*u* z nadpisanym umlautem	u_X	00FC
u̽	zaszumione [u]	*u* z podpisanym umlautem	u_t	1E73
ū	[u] wymawiane na tonie średnim	*u* z nadpisaną kreską	u_M	016B
ʉ	samogłoska wysoka, środkowa, zaokrąglona	mała kreślona litera *u*(52)	}	0289
◌ᵿ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ʉ]	kreślone *u* w górnej frakcji	–	1DB6
ú	[u] wymawiane na tonie wysokim	*u* z nadpisanym akcentem akutowym	u_H	00FA
ű	[u] wymawiane na tonie bardzo wysokim	*u* z nadpisanym podwójnym akcentem akutowym	u_T	0171

(52) Kreślone *u* to w wielu czcionkach osobna litera o nieco innej budowie niż połączenie litery *u* i wpisanej kreski ◌̵. Oto porównanie obu symboli:

ʉ *ʉ

◌̈

ʉ *ʉ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ù	[u] wymawiane na tonie niskim	*u* z nadpisnym akcentem grawisowym	u_L	00F9
ȕ	[u] wymawiane na tonie bardzo niskim	*u* z nadpisanym podwójnym akcentem grawisowym	u_B	0215
û	[u] wymawiane na tonie opadającym	*u* z nadpisanym akcentem cyrkumfleksowym	u_F	00FB
u͍	wariant graficzny symbolu <û> (zob. wyżej)	*u* z podpisanym akcentem cyrkumfleksowym	u_F	1E77
ŭ	[u] wymawiane na tonie rosnącym	*u* z nadpisanym klinem	u_R	01D4
u̯	wariant graficzny symbolu <u̯> (niesylabiczne [u])	*u* z nadpisanym łukiem	u_^	0217
ŭ	przykrótkie [u]	*u* z nadpisanym znakiem krótkości	u_X	016D
u̥	wariant graficzny symbolu <u̥> (ubezdźwięcznione [u])	*u* z nadpisanym kółkiem	u_0	016F
ũ	unosowione [u]	*u* z nadpisaną tyldą	u~ u_~	0169
ṵ	zgrzytliwe [u]	*u* z podpisaną tyldą	u_k	1E75
ᵤ̢	retrofleksyjne [u]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ᵾ	*u* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	u`	1D99
ʊ	samogłoska wysoka obniżona, tylna przesunięta w przód, zaokrąglona	łacińska mała litera *ipsylon*[53]	U	028A
◌ᵚ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ʊ]	*ipsylon* w górnej frakcji	–	1DB7
ʋ	spółgłoska wargowo-zębowa, trąca, dźwięczna	mała litera *fał*	v	0076
◌ᵛ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [v]	*fał* w górnym indeksie	–	1D5B
ⱱ̣	szeptane [v]	*fał* z podpisaną kropką	–	1E7F
ⱱ̟	spółgłoska wargowo-zębowa, uderzeniowa, dźwięczna	*fał* z wygięciem prawym	–	2C71, 0475

[53] Zlatynizowany *ipsilon* <ʊ> przypomina małe wersalikowe *u*, ale ma inną budowę. Oto porównanie obu liter (symbol IPA po lewej):

ʊ *U

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ⱱʲ	zmiękczone [v]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: vʲ	*fał* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	v′ v_j	1D8C
ʌ	samogłoska średnioniska, tylna, niezaokrąglona	obrócone *fał*	V	028C
◌ᶺ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ʌ]	obrócone *fał* w górnej frakcji	–	1DBA
ʊ	niesylabiczna samogłoska labio-dentalizowana	pisane *fał*	P v\	028B
◌ᵿ	(1) labio-dentalizacja; (2) labializacja bez welaryzacji i zaokrąglenia (zsunięcie warg; zob. rozdział 8.3.)	pisane *fał* w górnej frakcji	◌_P ◌_v\	1DB9
ɣ	samogłoska średniowysoka, tylna, niezaokrąglona	baranie rogi (ang. *ram's horns*)	7	0264
◌ˠ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ɣ]	baranie rogi w górnej frakcji	–	F1B5
w	niezgłoskotwórcza samogłoska labio-welarna (welarna labializowana)	mała litera *wu*	w	0077
◌ʷ	(1) labializacja (ogólne oznaczenie); (2) labio-welaryzacja; (3) labializacja przymknięta	*wu* w górnym indeksie	◌_w	02B7
ẇ	wariant graficzny symbolu <ẉ> (zob. niżej)	*wu* z nadpisaną kropką	–	1E87
ẉ	szeptane [w]	*wu* z podpisaną kropką	–	1E89
ẘ	wariant graficzny symbolu <ẉ> (bezdźwięczne [w])	*wu* z nadpisanym kółkiem	w_0	1E98
ʍ	spółgłoska labio-welarna (welarna labializowana), trąca, bezdźwięczna	obrócona litera *wu*	W	028D
ʷʷ	spółgłoska dwuwargowa, perkusywna (zob. rozdział 6.2.)	podwójna litera *wu*	–	02AC
ɷ	samogłoska [ʊ]	zamknięta *omega*	U	0277
x	spółgłoska welarna, trąca, bezdźwięczna	mała litera *iks*	x	0078
◌ˣ	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [x][54]	*iks* w górnym indeksie	–	02E3
ẋ	wariant graficzny symbolu <ẋ> (szeptane [x])	*iks* z nadpisaną kropką	–	1E8B

[54] Taka wartość w: IPA, 1999: 171.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
xʲ	zmiękczone [x]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: x^j	*iks* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	x′ x_j	1D8D
χ	spółgłoska językowa, trąca, bezdźwięczna	*khi*	X	03C7
◌ᵡ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci [χ]	*khi* w górnym indeksie	–	1D61
y	samogłoska wysoka, przednia, zaokrąglona	mała litera *igrek*	y	0079
◌ʸ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [y]	*igrek* w górnej frakcji	–	02B8
ẏ	wariant graficzny symbolu <y> (zob. niżej)	*igrek* z nadpisaną kropką	–	1E8F
ẏ	szeptane [y]	*igrek* z podpisaną kropką	–	1EF5
ÿ	[y] przesunięte w kierunku szeregu samogłosek centralnych (zob. też niżej objaśnienie do symbolu ◌̈)	*igrek* z nadpisanym umlautem	y_″	00FF
ȳ	[y] wymawiane na tonie średnim	*igrek* z nadpisaną kreską	y_M	0233
ý	[y] wymawiane na tonie wysokim	*igrek* z nadpisanym akcentem akutowym	y_H	00FD
ӳ	[y] wymawiane na tonie bardzo wysokim	*igrek* z nadpisanym podwójnym akcentem akutowym	y_T	04F3
ỳ	[y] wymawiane na tonie niskim	*igrek* z nadpisanym akcentem grawisowym	y_L	1EF3
ŷ	[y] wymawiane na tonie opadającym	*igrek* z nadpisanym akcentem cyrkumfleksowym	y_F	0177
ẙ	bezdźwięczne [y]	*igrek* z nadpisanym kółkiem	y_0	1E99
ỹ	unosowione [y]	*igrek* z nadpisaną tyldą	y~ y_~	1EF9
ʎ	spółgłoska palatalna, boczna, dźwięczna	obrócone *igrek*[55]	L	028E
◌ʎ*	wybuch boczny (plozja boczna) w postaci spółgłoski [ʎ]	obrócone *igrek* w górnej frakcji	–	F1CE

◌̈

h ɥ y ʎ

ʎ *λ

[55] Analogicznie do pary <h ɥ> obrócona odmiana litery *igrek* ma wygięcie górne (skoro postać wyjściowa <y> ma wygięcie dolne). Oto zestawienie pokazujące, że wchodzący w skład IPA symbol <ʎ> jest tylko nieznacznie podobny do greckiej *lambdy* <λ>:

ʎ *λ

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʛ*	spółgłoska palatalna, boczno-trąca, bezdźwięczna	opasane obrócone *igrek*	–	F267
ɣ	spółgłoska welarna, trąca, dźwięczna	mała łacińska *gamma*[56]	G	0263
◌ˠ	welaryzacja	*gamma* w górnym indeksie	◌_G	02E0
◌ˠ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ɣ]	*gamma* w górnym indeksie	–	jw.
ʏ	samogłoska wysoka obniżona, przednia cofnięta, zaokrąglona	małe wersalikowe *igrek*[57]	Y	028F
◌ʏ*	wybuch samogłoskowy (plozja wokaliczna) w postaci samogłoski [ʏ]	małe wersalikowe *igrek* w górnej frakcji	–	F1B4
z	spółgłoska dziąsłowa, trąca, dźwięczna	mała litera *zet*	z	007A
◌ᶻ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [z]	*zet* w górnym indeksie	–	1DBB
ż	wariant graficzny symbolu <ẓ> (zob. niżej)	*zet* z nadpisaną kropką	–	017C
ẓ	szeptane [z]	*zet* z podpisaną kropką	–	1E93
z̲	cofnięte [z]	*zet* z podpisaną kreską	z_–	1E95
ⱬ	welaryzowane lub faryngalizowane [z]	*zet* z wpisaną tyldą	z_e	1D76
ʐ	spółgłoska retrofleksyjna, trąca, dźwięczna	*zet* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	z`	0290
◌ᶼ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʐ]	*zet* z dolnym hakiem skierowanym w pra-wo w górnej frakcji	–	1DBC
ʒ	zmiękczone [z]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: z^j	*zet* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	z’ z_j	1D8E
ʑ	spółgłoska alweolo-palatalna, trąca, dźwięczna	*zet* z pętlą	z\	0291
◌ᶽ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʑ]	*zet* z pętlą w górnej frakcji	–	1DBD

[56] Por. zlatynizowaną *gammę* (pierwsza litera) i jej pierwowzór grecki:

ɣ *γ

[57] Zob. też porównanie małych wersalików z kapitalikami i wersalikami w uwagach do symbolu <ʙ>.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʒ	spółgłoska zadziąsłowa, trąca, dźwięczna	mała litera *eż*[58]	Z	0292
◌ʒ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʒ]	*eż* w górnej frakcji	–	1DBE
ʒ	retrofleksyjne [ʒ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʐ	*eż* z dolnym hakiem skierowanym w prawo	z`	1D9A
ʒ	zmiękczone [ʒ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʒʲ	*eż* z dolnym hakiem skierowanym w lewo	Z' Z_j	F235
ʒ	silnie zmiękczone [ʒ]; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ʑ	*eż* z pętlą	z\	0293
ʔ	spółgłoska krtaniowa, zwarto-wybuchowa (zwarcie krtaniowe)	symbol zwarcia krtaniowego[59]	?	0294
◌ʔ*	zwarcie krtaniowe w zestępie głoski (możliwy sposób transkrybowania twardego wygaśnięcia fonacji, zob. EJO, 1999: 155)	symbol zwarcia krtaniowego w górnym indeksie	–	02C0
ʡ	spółgłoska nagłośniowa, zwarto-wybuchowa	kreślony symbol zwarcia krtaniowego	>\	02A1
ʢ	spółgłoska nagłośniowa, trąca, dźwięczna	kreślony odwrócony symbol zwarcia krtaniowego	<\	02A2
ʕ	spółgłoska gardłowa, trąca, dźwięczna	odwrócony symbol zwarcia krtaniowego	?\	0295
◌ʕ	faryngalizacja	odwrócony symbol zwarcia krtaniowego w górnej frakcji	◌_?\	02E4
◌ʕ*	wybuch trący (plozja trąca) w postaci spółgłoski [ʕ]	odwrócony symbol zwarcia krtaniowego w górnej frakcji	–	02E4
ʖ	mlask dziąsłowy, boczny; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: ǁ	obrócony symbol zwarcia krtaniowego	||	0296

[58] Litera *eż* bywa czasem zastępowana znakiem graficznym przypominającym cyfrę *3*. Oto porównanie obu symboli (litera IPA po lewej):

ʒ *3

[59] Symbol zwarcia krtaniowego <?> zastępowany jest czasem pytajnikiem bez kropki. Oto porównanie obu znaków graficznych (symbol IPA po lewej):

ʔ *?

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
ʣ	spółgłoska dziąsłowa, zwarto-trąca, dźwięczna; obecnie obowiązujący sposób transkrypcji: d͡z d͜z	kreślona cyfra *2*	dz)	01BB
ǂ	spółgłoska zębowa, perkusywna (zob. rozdział 6.3.)	podwójny most	–	02AD
*	głoska bez osobnego symbolu fonetycznego	gwiazdka	–	002A
!	mlask dziąsłowy lub zadziąsłowy	wykrzyknik	!\	01C3
¡	spółgłoska sublaminalna dolna, perkusywna[60]	obrócony wykrzyknik	–	00A1
ǀ	mlask zębowy	rura (ang. *pipe*)[61]	| \	01C0
ǂ	mlask palatalny lub palato-alweolarny	podwójnie kreślona rura	=\	01C2
ǁ	mlask dziąsłowy, boczny	podwójna rura[62]	||	01C1
◌.◌	granica sylaby	kropka	◌.◌	002E
◌̇	wariant graficzny symbolu ◌̣ (zob. niżej)	nadpisana kropka	–	0307
◌̣	szept	podpisana kropka	–	0323
◌̈	przesunięcie artykulacji samogłoski w kierunku szeregu samogłosek centralnych (środkowych); diakryt nie precyzuje miejsca artykulacji – samogłoska może być środkowa lub pośrednia między szeregiem samogłosek środkowych a przednich / tylnych	nadpisany umlaut	◌_"	0308
◌̤	fonacja zaszumiona (zob. rozdział 5.1.)	podpisany umlaut	◌_t	0324
◌ˑ	półdługość	pojedynczy trójkątny dwukropek	◌:\	02D1
◌ː	długość	podwójny trójkątny dwukropek	◌:	02D0

[60] Czubek języka uderza o dolne dziąsła.

[61] Rura <|> i kreska <|> są bardzo podobne, lecz powiększenie ukazuje drobne różnice (rura po lewej stronie):

[62] Podwójna rura i dwie kreski mają – jak w przypadku pojedynczych znaków – nieco odmienną budowę:

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌-	wariant graficzny symboli ◌̟ lub ◌̄ (zob. niżej)	dopisana kreska	◌_- ◌_M[63]	02D7
◌̄	ton średni	nadpisana kreska	◌_M	0304
◌̠	cofnięcie artykulacji głoski	podpisany minus	◌_-	0320
◌̱	wariant graficzny symbolu ◌̠ (zob. wyżej)	podpisana kreska	◌_-	0331
◌̽*	przesunięcie artykulacji samogłoski wysokiej w kierunku środkowego szeregu samogłosek (ekstrapolacja na podstawie wartości symboli <i ʉ ɵ>)	wpisana kreska	◌\ ◌"[64]	0335
◌̝	dezaspiracja (brak aspiracji)	symbol braku aspiracji	–	02ED
◌˭	wariant graficzny symbolu ◌̝ (zob. wyżej)	znak równości w górnej frakcji	–	207C
◌̎	wariant graficzny symbolu ◌̱ (zob. niżej)	nadpisana podwójna kreska	–	033F
◌̿	dziąsłowość, udziąsłowienie	podpisana kreska podwójna	–	0347
◌’	ejektywność	dopisany apostrof zamykający[65]	◌_>	02BC
◌́	ton wysoki	nadpisany akcent akutowy	◌_H	0301
◌̋	ton bardzo wysoki	nadpisany podwójny akcent akutowy	◌_T	030B
◌̀	ton niski	nadpisany akcent grawisowy	◌_L	0300
◌̏	ton bardzo niski	nadpisany podwójny akcent grawisowy	◌_B	030F
◌̂	ton opadający	nadpisany akcent cyrkumfleksowy	◌_F	0302
◌̰	wariant graficzny symbolu ◌̂ (zob. wyżej)	podpisany akcent cyrkumfleksowy	◌_v	032D

[63] Wybór odpowiednika w X-Sampa zależy od transkrybowanej cechy fonetycznej: cofnięcia (wówczas ◌_-) lub tonu średniego (wtedy ◌_M).

[64] Analogiczną wartość w systemach Sampa, X-Sampa i CXS mają dopisane ukośnik ◌\ oraz cudzysłów ◌" (ten ostatni również w systemie Evana Kirshenbauma).

[65] W systemie Unicode znajduje się wiele odmian apostrofu oraz symboli o podobnej budowie, nierzadko wstawiane przez edytory tekstu zamiast diakrytu IPA. Co ciekawe, znajdujący się w IPA symbol jest w systemie Unicode określany jako „prawy pojedynczy cudzysłów" (ang. *right single quotation mark*; zob. Unicode 6.1). Oto porównanie odmian apostrofu wraz z dokładnymi nazwami każdego grafemu:

◌’ dopisany prawy pojedynczy apostrof (2019)

◌ʼ modyfikująca odstępy litera – apostrof (ang. *modifier letter apostrophe*; 02BC)

◌‘ dopisany lewy pojedynczy apostrof (2018)

◌ʻ modyfikująca odstępy litera – obrócony przecinek (ang. *modifier letter turned comma*; 02BB)

◌‛ pojedynczy umieszczony wysoko cudzysłów w kształcie odwróconej cyfry *9* (ang. *single high-reversed-9 quotation mark*)

◌ʽ modyfikująca odstępy litera – odwrócony przecinek (ang. *modifier letter reversed comma*; 02BD)

◌' apostrof (0027)

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌ˇ	ton rosnący	nadpisany klin[66]	○_R	030C
◌ᵕ	dźwięczność, udźwięcznienie	podpisany klin	○_R	032C
◌ˊ	ton wysoki opadający	nadpisany akcent akutowy z kreską	○_H_F	1DC7
◌ˋ	ton niski opadający	nadpisana kreska z akcentem grawisowym	○_L_F	1DC6
◌ˋ	ton niski rosnący	nadpisany akcent grawisowy z kreską	○_L_R	1DC5
◌ˊ	ton wysoki rosnący	nadpisana kreska z akcentem akutowym	○_H_R	1DC4
◌˜	ton opadająco-rosnący	połączone akcenty akutowy, grawisowy i akutowy	○_F_R	1DC9
◌ˋˊ	ton rosnąco-opadający	połączone akcenty grawisowy, akutowy i grawisowy	○_R_F	1DC8
◌<	wariant graficzny symbolu ◌̪ (zob. niżej)	nadpisany lewy wskaźnik	–	1DFE
◌̪<	przesunięcie artykulatora czynnego w prawo	podpisany lewy wskaźnik	–	0354
◌>	wariant graficzny symbolu ◌̪ (zob. niżej)	nadpisany prawy wskaźnik	–	0350
◌̪>	przesunięcie artykulatora czynnego w lewo	podpisany prawy wskaźnik	–	0355
◌ˈ	akcent dynamiczny główny	przedpisana kreska pionowa górna	,○ „○	02C8
◌ˌ	akcent dynamiczny poboczny	przedpisana kreska pionowa dolna	„○ %○[67]	02CC
◌ˈ	wariant graficzny symbolu ◌̩ (zob. niżej)	nadpisana kreska pionowa	○= ○_=	030D
◌̩	sylabiczność (zgłoskotwórczość)	podpisana kreska pionowa	○= ○_=	0329
◌ˈˈ	wariant graficzny symbolu ◌̪ (zob. niżej)	nadpisana podwójna kreska pionowa	–	030E
◌̪ˈˈ	silna artykulacja głoski, fortycja	podpisana podwójna kreska pionowa	–	0348
◌ˈ	wariant graficzny symbolu ◌̪ (zob. niżej)	dopisany znak podwyższenia	○_r	02D4
◌̪ˈ	(1) podwyższenie (zwężenie) artykulacji samogłoski; (2) zwężenie artykulacji spółgłoski	podpisany znak podwyższenia	○_r	031D

[66] Dość często spotykanym błędem jest zastępowanie nadpisanego klina ◌ˇ znakiem krótkości ◌ˇ. Choć w pomniejszeniu diakryty te mogą wydawać się podobne, mają one w IPA różną wartość, dlatego należy bardzo starannie wstawiać te symbole, by ich nie pomylić.

[67] Gdy przycisk główny zapisuje się cudzysłowem „○, wówczas – w celu zaznaczenia przycisku pobocznego – należy użyć przedpisanego znaku procentu %○.

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌˕	wariant graficzny symbolu ◌̹ (zob. niżej)	dopisany znak obniżenia	◌_o	02D5
◌̞	(1) obniżenie artykulacji samogłoski; (2) rozsunięcie artykulacyjne spółgłoski	podpisany znak obniżenia	◌_o	031E
◌˔	wariant graficzny symbolu ◌̟ (zob. niżej)	dopisany znak uprzednienia	◌_q	02EB
◌̠	cofnięcie obsady języka	podpisany znak uprzednienia	◌_q	0319
◌̟	uprzednienie obsady języka	podpisany znak cofnięcia	◌_A	0318
◌˞	brak wybuchu (plozji)	dopisany narożnik (ang. *corner*)	◌_}	031A
◌̚	słaba artykulacja głoski, lenicja	podpisany narożnik	–	0349
◌˖	wariant graficzny symbolu ◌̺ (zob. niżej)	dopisany plus	◌_+	02D6
◌̺	przesunięcie artykulacji głoski do przodu (uprzednienie)	podpisany plus	◌_+	031F
◌˟	wariant graficzny symbolu ◌̽ (zob. niżej)	dopisany krzyżyk	◌_x	02DF
◌̽	wariant graficzny symbolu ◌̽ (zob. niżej)	nadpisany krzyżyk[68]	◌_x	033D
◌̽	scentralizowanie artykulacji samogłoski, tzn. przesunięcie w kierunku [ə]; tak jak w przypadku diakrytu ◌̈ (zob. wyżej) symbol nie precyzuje miejsca artykulacji	podpisany krzyżyk	◌_x	0353
◌̪	dento-labialność (artykulacja w miejscu zbliżenia dolnych siekaczy do górnej wargi)	nadpisany most	–	0346
◌̪	zębowość, dentalność	podpisany most	◌_d	032A
◌̪	(1) międzyzębowość, interdentalność (język wsunięty jest między zęby, głoska powstaje w miejscu zbliżenia języka do górnych siekaczy); (2) bidentalność (głoska powstaje między zębami, lecz bez udziału języka)	nadpisany i podpisany most	–	0346 + 032A
◌̺	apikalność (artykulacja czubkiem języka)	podpisany obrócony most[69]	◌_a	033A
◌̟ ◌̠	symbol może pełnić funkcję dopisanego lub przedpisanego diakrytu apikalności, oznaczając występowanie aplikalności w końcowej / początkowej fazie trwania głoski	dopisane lub przedpisane otwarte pudełko (ang. *open box*)	–	2423

[68] Nadpisany krzyżyk wyjątkowo ma tu nieco inną budowę niż ten sam diakryt w wersji podpisanej. Różnica ta nie ma znaczenia w IPA.

[69] Wstawiając obie odmiany podpisanego mostu, nie można upodobnić uzyskanych kombinacji do podpisanego kwadratu. Por. następujące zestawienie:

t̪ przypomina: t̪ lepiej: t̪

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌̻	laminalność	podpisany kwadrat	◌_l	033B
◌‿◌	brak pauzy (wymowa ciągła, *liaison*, zaznaczenie fonetyki międzywyrazowej)	dolny łuk łączący	◌-\ ◌	203F
◌̑	wariant graficzny symbolu ◌̯ (zob. niżej)	nadpisany łuk	◌_^	0311
◌͡	niesylabiczność (niezgłoskotwórczość)	podpisany łuk	◌_^	032F
◌̆	przykrótkość	nadpisany symbol krótkości	◌_X	0306
◌̯	wariant graficzny symbolu ◌̆ (zob. wyżej)	podpisany symbol krótkości	◌_X	032E
◌ᶜ	wariant graficzny symbolu ◌̝ (zob. niżej)	dopisane ześrodkowane półkółko lewe	◌_c	02D3
◌̓	wariant graficzny symbolu ◌̝ (zob. niżej)	nadpisane półkółko lewe	◌_c	0351
◌̝	mniejsze zaokrąglenie samogłoski	podpisane półkółko lewe	◌_c	031C
◌ᵓ	wariant graficzny symbolu ◌̞ (zob. niżej)	dopisane półkółko prawe	◌_O	02D2
◌̔	wariant graficzny symbolu ◌̞ (zob. niżej)	nadpisane półkółko prawe	◌_O	0357
◌̞	większe zaokrąglenie samogłoski	podpisane półkółko prawe	◌_O	0339
◌◌	(1) artykulacja podwójna; (2) afrykata	nadpisana kreska łącząca	◌◌)	0361
◌̀	specjalne symbole umożliwiające tworzenie złożonych połączeń literowych z nadpisaną kreską łączącą: ◌◌◌ ◌◌◌◌ lub w rozbudowanych balonach (zob. wyżej): (◌) (◌◌) (◌◌◌)	lewa połowa kreski łączącej	◌◌)	FE20
◌̄		nadpisana środkowa część kreski łączącej		0305
◌̲		podpisana środkowa część kreski łączącej		0332
◌◌		nadpisana środkowa część podwójnej kreski łączącej		035E
◌◌		podpisana środkowa część podwójnej kreski łączącej		035F
◌́		prawa połowa kreski łączącej		FE21
(◌◌	(1) wariant graficzny symbolu ◌◌ (zob. wyżej); (2) wariant graficzny symbolu ◌‿◌ (zob. wyżej)	podpisany łuk łączący dolny	◌◌)	035C
◌̼	lingwo-labialność (artykulacja polegająca na przysunięcia przedniej części języka do górnej wargi)	podpisana mewa	◌_N	033C

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌͡◌	labializacja (zob. rozdział 8.3.); obecnie obowiązująca transkrypcja: ◌ʷ	podpisany obrócony podwójny łuk	◌_w	032B
(◌	wariant graficzny symbolu ◌̝ (zob. niżej)	otwierający nawias okrągły w górnej frakcji	–	207D
(◌	(1) częściowe wystąpienie cechy artykulacyjnej zaznaczonej diakrytem, przy którym znajduje się nawias, w następie głoski; (2) z symbolem ◌̯ – częściowe wystąpienie cechy zaznaczonej diakrytem, przy którym znajduje się nawias	otwierający nawias okrągły w dolnej frakcji	–	208D
◌)	wariant graficzny symbolu ◌̞ (zob. niżej)	zamykający nawias okrągły w górnej frakcji	–	207E
◌)	(1) częściowe wystąpienie cechy artykulacyjnej zaznaczonej diakrytem, przy którym znajduje się nawias, w zestępie głoski; (2) z symbolem ◌̝ – częściowe wystąpienie cechy zaznaczonej diakrytem, przy którym znajduje się nawias	zamykający nawias okrągły w dolnej frakcji	–	208E
◌˞	retrofleksyjność samogłoski	dopisany hak prawy	◌`	02DE
◌̥	wariant graficzny symbolu ◌̬ (zob. niżej)	nadpisane kółko	◌_0	030A
◌̥	bezdźwięczność, ubezdźwięcznienie	podpisane kółko	◌_0	0325
◌̃	nosowość, unosowienie	nadpisana tylda	◌~ ◌_~	0303
◌̰	fonacja zgrzytliwa (zob. rozdział 5.1.)	podpisana tylda	◌_k	0330
◌̴	welaryzacja lub faryngalizacja	wpisana tylda	◌_e	0334
◌̴	odnosowienie	nadpisana kreślona tylda	–	034A
◌̰	szum wytwarzany w jamie nosowej (ang. *fricative nareal*)	nadpisana kropkowana tylda	–	034B
◌̋	szum welarno-faryngalny	nadpisana podwójna tylda	–	034C
◌̰	wariant graficzny symbolu ◌̃ (zob. wyżej)	podpisana podwójna tylda	–	F17B
◌˥	ton bardzo wysoki	litera tonalna (ton bardzo wysoki)	◌_T	02E5
◌˦	ton wysoki	litera tonalna (ton wysoki)	◌_H	02E6
◌˧	ton średni	litera tonalna (ton średni)	◌_M	02E7

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
◌˩	ton niski	litera tonalna (ton niski)	◌_L	02E8
◌˩̗	ton bardzo niski	litera tonalna (ton bardzo niski)	◌_B	02E9
◌↑	egresywność (ekspiracyjność) – artykulacja na wydechu	dopisana pełna strzałka w górę	–	2191
↑◌ ◌↑	podwyższenie tonu o jeden stopień	przedpisana strzałka w górę	^◌	A71B
◌ᵗ	artykulacja z towarzyszącym gwizdem lub poświstem	podpisana strzałka w górę	–	034E
◌↓	ingresywność (inspiracyjność) – artykulacja na wdechu	dopisana pełna strzałka w dół	–	2193
↓◌ ◌↓	obniżenie tonu o jeden stopień	przedpisana strzałka w dół	!◌	A71C
↗◌ ↗◌◌◌	antykadencja	przedpisana strzałka ukośna w górę	<R>	2197
↘◌ ↘◌◌◌	kadencja	przedpisana strzałka ukośna w dół	<F>	2198
◌◌ →	artykulacja ześlizgowa (płynne przejście od jednej głoski do drugiej trwające mniej więcej tyle, co jedna głoska)	podpisana strzałka w prawo	–	0362
◌̼	rozciągnięcie warg	podpisana podwójna strzałka	–	034D
◌!	fonacja „ostra” (ang. *harsh voice*) – silne zsunięcie fałdów głosowych (zob. rozdział 5.1.)	dopisany wykrzyknik	–	01C3
◌!!	fonacja określana ang. terminem *ventricular phonation* – przy wykorzystaniu wiązadeł kieszonki krtaniowej lub fałdów nalewkowo -nagłośniowych (zob. rozdział 5.1.)	dopisany podwójny wykrzyknik	–	203C
1◌	wariant graficzny symbolu ₁◌ (zob. niżej)	przedpisana cyfra *1* w górnej frakcji	–	00B9
1◌	słabe nasilenie cechy fonetycznej oznaczanej przez diakryt, przy którym znajduje się cyfra	przedpisana cyfra *1* w dolnej frakcji	–	2081
2◌	wariant graficzny symbolu ₂◌ (zob. niżej)	przedpisana cyfra *2* w górnej frakcji	–	00B2
2◌	średnie nasilenie cechy fonetycznej oznaczanej przez diakryt, przy którym znajduje się cyfra	przedpisana cyfra *2* w dolnej frakcji	–	2082
3◌	wariant graficzny symbolu ₃◌ (zob. niżej)	przedpisana cyfra *3* w górnej frakcji	–	00B3
3◌	mocne nasilenie cechy fonetycznej oznaczanej przez diakryt, przy którym znajduje się cyfra	przedpisana cyfra *3* w dolnej frakcji	–	2083

cd. tab. 57

Symbol IPA	Wartość	Nazwa	Symbol zastępczy	Unicode
○○○ | ○○○	granica zestroju akcentowego	kreska	○○○|○○○	007C
○○○ || ○○○	granica konturu (zestroju) intonacyjnego)	dwie kreski	○○○||○○○	007C
[○○○	początek transkrypcji wąskiej (fonetycznej)	otwierający nawias kwadratowy	[○○○	005B
○○○]	koniec transkrypcji wąskiej (fonetycznej)	zamykający nawias kwadratowy	○○○]	005D
/○○○ ○○○/	początek lub koniec transkrypcji szerokiej (fonologicznej)	ukośnik	/○○○ ○○○/	002F
○\○ ○○○\○○○	jąkanie toniczne (powtarzanie głosek) i kloniczne (powtarzanie sylab)	dopisany ukośnik wsteczny (lewy)	–	002F
(○○○	(1) początek nierozpoznanego ciągu głosek (wszelkie symbole w nawiasie są podkreślone i nadkreślone); (2) początek artykulacji niemej	otwierający nawias okrągły	–	0028
((○○○	początek niewyraźnego ciągu głosek, które zostały pominięte w transkrypcji	dwa otwierające nawiasy okrągłe	–	0028
○○○)	(1) koniec nierozpoznanego ciągu głosek (wszelkie oznaczenia w nawiasie są podkreślone i nadkreślone); (2) koniec artykulacji niemej	zamykający nawias okrągły	–	0029
○○○))	koniec niewyraźnego ciągu głosek, które zostały pominięte w transkrypcji	dwa zamykające nawiasy okrągłe	–	0029
{○○○	początek notacji prozodycznej	otwierająca klamra (nawias klamrowy)	–	007B
○○○}	koniec notacji prozodycznej	zamykająca klamra (nawias klamrowy)	_	007D

Bibliografia

Arabski J., 1987: *Wymowa amerykańska*. Warszawa, Wiedza Powszechna.

Ashby M., 2006: *Phonetic Classification*. In: *Encyclopedia of Language and Liguistics*. 2nd ed. vol. 12. Oksford, Elsevier, s. 364–372.

Ball M.J., 2010: *Strange sounds from the clinic 1*. "Clinical Linguistics". http://clinicallinguistics.wordpress.com/2010/12/09/strange-sounds-from-the-clinic-1/ [data dostępu: 9.07.2013].

Ball M.J., Müller N., 2005: *Phonetics For Communication Disorders*. Vol. 1. Mahwah, Routledge. Fragmenty dostępne pod adresem: http://books.google.pl/books?id=uGa-4a1E2FkUC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [data dostępu: 26.07.2013].

Ball M.J., Esling J.H., Dickson B.C., 1995: *The VoQS system for the transcription of voice quality*. „Journal of the International Phonetic Alphabet", 25 (2), s. 71–80.

Bałutowa B., 1972: *Wymowa angielska dla wszystkich*. Warszawa, Wiedza Powszechna.

Behrbohm H., Kaschke O., Nawka T., Swift A., 2011: *Choroby ucha, nosa i gardła z chirurgią głowy i szyi*. Wyd. 2 pol. Red. W. Gołąbek, C. Stankiewicz. Wrocław, Elsevier Urban & Partner.

Best C., Hallé P. A., Pardo J. S., 2007: *English and French Speakers' Perception of Voicing Distinctions in Non-Native Lateral Consonant Syllables Onsets*. „Interspeech", 27–31.08. Artykuł opublikowany na stronie: http://www.haskins.yale.edu/Reprints/HL1485.pdf [data dostępu: 18.09.2014].

Biedrzycki L., 1978: *Fonologia angielskich i polskich rezonantów. Porównanie samogłosek oraz spółgłosek rezonantowych*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Brown K., red., 2006: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed., Oksford, Elsevier.

Canepari L., 2005: *A Handbook of Pronunciation*. „canIPA. Natural Phonetics". http://venus.unive.it/canipa/dokuwiki/doku.php?id=pdf#a_handbook_of_pronunciation [data dostępu: 10.07.2012].

Chwałowski R., 2001: *Elementy budowy liter*. „Typografia.info". http://www.typografia.ogme.pl/artykuly/18-podstawy-typografii/40-litery [data dostępu: 26.07.2006].

Clark J., Yallop C., 1996: *An Introduction to Phonetics and Phonology*. 2nd ed., Oxford–Cambridge, Blackwell Publishers.

Crystal D., 2008: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 2nd ed., Oxford, Blackwell Publishing.

Czesak A., Okoniowa J., Waniakowa J., 2004: *Standard zapisu fonetycznego polskich tekstów gwarowych*. Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.

Dalewska-Greń H., 2002: *Języki słowiańskie*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dejna K., 1973: *Dialekty polskie*. Wrocław, Ossolineum.

Dejonckere P.H., Lebacq J., 1983: *An analysis of the diplophonia phenomenon*. „Speech Communication", 2, s. 47–56.

Dłuska M., 1986: *Fonetyka polska. Artykulacje głosek polskich*. Warszawa–Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Duckworth M., Allen G., Hardcastle W., Ball M.J., 1990: *Extensions to the International Phonetic Alphabet for the transcription of atypical speech*. „Clinical Linguistics and Phonetics", 4, s. 273–280.

Dukiewicz L., Sawicka I., 1995: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Red. H. Wróbel. Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.

Dzwonkowski L., Michajlik A., Ramotowski W., Sylwanowicz W., 1967: *Anatomia i fizjologia człowieka*. Wyd. 5. Warszawa, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Edmondson J.A., Esling J.H., Harris J. G., Tung-Chious H., 2005: *A laryngoscopic study of glottal & epiglottal/pharyngeal stop & continuant articulation in Amis – an Austronesian language of Taiwan*. „Language and Linguisctics", 6, 3, s. 381–397. Artykuł dostępny pod adresem: http://www.ling.sinica.edu.tw/files/publication/j2005_3_01_2655.pdf [data dostępu: 5.06.2012].

EJO – Polański L., red., 1999: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław, Ossolineum.

EJP – Urbańczyk S., Kucała M., 1999: *Encyklopedia języka polskiego*. Wyd. 3 popr. i uzup. Wrocław, Ossolineum.

Esling J.H., 2006: *States of the Glottis*. In: *Encyclopedia of Language and Liguistics*. 2nd ed. Vol. 12. Oksford, Elsevier, s. 129–132.

Esling J.H., 2007: *States of the larynx in laughter*. In: *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on The Phonetics of Laugher*. Saarbrücken, Saarland University, s. 15–20.

Esling J.H., Gaylord H., 1993: *Computer codes for phonetic symbols*. „Journal of the International Phonetic Association", 23, s. 83–97.

Essen O., 1967: *Fonetyka ogólna i stosowana*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Everson M. 1999: *Re: cedilla*. „The Unicode Consortium". http://www.unicode.org/mail-arch/unicode-ml/Archives-Old/UML018/0030.html [data dostępu: 18.07.2013].

ExtIPA, 2008: *extIPA Symbols for Disordered Speech (Revised to 2008)*. „The International Phonetic Association". http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/extIPAChart2008.pdf [data dostępu: 26.07.2013].

Fontspace, 2012: *Unicode character 'LATIN CAPITAL LETTER VISIGOTHIC Z' (U+A762)*. „Fontspace". http://www.fontspace.com/unicode/char/A762-latin-capital-letter-visigothic-z [data dostępu: 18.07.2013].

Freeborn D., 1992: *From Old English to Standard English*. London, Macmillan.

Gaertner H., 1931: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Cz. 1: *Głosownia*. Lwów, Książnica Atlas.

Gefren C., Baker K., 2005: *The production and perception of laryngealized vowels in Coatzospan Mixtec*. „Journal of Phonetics", 33, s. 311–334. Artykuł dostępny pod adresem: http://www.ling.ohio-state.edu/~kbaker/pubs/Laryngeal_Vowels_Coatzospan_Mixtec [data dostępu: 4.05.2012].

Gołąb Z., Heinz A., Polański K., 1968: *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Gruszczyński W., Bralczyk J., 2002: *Słownik gramatyki języka polskiego*. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Gussmann E., 2007: *The Phonology of Polish*. New York, Oxford University Press.

Hamann S., 2004: *Retroflex fricatives in Slavic languages*. „Journal of the International Phonetic Association", 34/1, s. 53–67.

IPA – Nolan F., Ladefoged P., Maddieson I., 1999: *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge, Cambridge University Press.

IPA, 2005: *The International Phonetic Alphabet (revised to 2005)*. „The International Phonetic Association". http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/IPA_chart_(C)2005.pdf [data dostępu: 26.07.2013].

Jajdelski W., Jemielniak D., Rutkowski P., 2003: *Encyklopedia języka angielskiego*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.

Jassem W., 1974: *Mowa a nauka o łączności*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jassem W., 1975: *Fonetyka języka angielskiego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jassem W., 1981: *Podręcznik wymowy angielskiej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jassem W., 2003: *Polish*. „Journal of the International Phonetic Association", 33/1, s. 103–107.

Jassem W., Łobacz P., 1989: *IPA Phonetic Transcription Using an IBM PC and Compatibles*. „Journal of the International Phonetic Association", 19 (1), s. 16–23.

Jones D. 1956: *Cardinal Vowels*. London, Linguaphone Institute. http://audiufon.hum.uu.nl/cardinal_booklet.html [data dostępu: 8.08.2015].

Kavka S., Molęda J., Widota A., 2007: *Fonetyka i fonologia ogólna i kontrastywna*. Racibórz, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu.

Kentype, 2005: *Elementy budowy liter. Abyśmy wiedzieli, o czym mówimy*. „KenType". http://www.kentype.pl/?menu=31&group=guide&article=56 [data dostępu: 5.03.2005].

Kirshenbaum E., 2001: *Representing IPA phonetics in ASCII*. „Kirshenbaum/Slater Web Site". http://www.kirshenbaum.net/IPA/ascii-ipa.pdf [data dostępu: 9.05.2012].

Kirshenbaum E., 2011: *Usenet IPA/ASCII transcription*. „Kirshenbaum/Slater Web Site". http://www.kirshenbaum.net/IPA/index.html [data dostępu: 9.05.2012].

Klemensiewicz Z., 1988: *Prawidła poprawnej wymowy polskiej*. Wyd. 7 poszerz., uzup. przez S. Urbańczyka. Kraków, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Koneczna H., Zawadowski W., 1951: *Przekroje rentgenograficzne głosek polskich*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Ladefoged P., 2001: *A Course in Phonetics*. 4th ed. Boston, Heinle & Heinle Thomson Learning.

Ladefoged P. Maddieson I., 1996: *The sounds of the world's languages*. Oxford, Blackwell Publishers.

Laker M., Cunningham B., [b.r. wyd.]: *ASCII IPA (combined)*. „The alt.usage.english". http://alt-usage-english.org/ipa/ascii_ipa_combined.shtml#cnv [data dostępu: 9.05.2012].

Lasocki J.K., 2010: *Podstawowe wiadomości z nauki o muzyce. Popularny podręcznik dla uczniów i samouków*. Wyd. 18. Kraków, Polskie Wydawnictwo Muzyczne SA.

Laver J., 1994: *Principles of phonetics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Laver J., 2006: *Speech*. In: *Encyclopaedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. Vol. 12, s. 636–648.

Lin H.-Y., Fon J., 2011: *The role of pitch reset in perception at discourse boundaries*. „Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences", 17, 17–21.08. Hong-Kong, s. 1242–1245.

Madelska L., Witaszek-Samborska M., 1998: *Zapis fonetyczny. Zbiór ćwiczeń*. Wyd. 4 popr. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Majkowska A., 2000: *Zasady transkrypcji fonetycznej. Zbiór tekstów do ćwiczeń*. Piotrków Trybunalski, Wydawnictwo Filii kieleckiej WSP w Piotrkowie Trybunalskim.

Moszyński L., 2006: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Wyd. 2 zm. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Müller N., Ball M.J., eds., 2013: *Research Methods in Clinical Linguistics and Phonetics: A Practical Guide*. Malden–Oxford, Wiley-Blackwell.

Nitsch K., 1968: *Wybór polskich tekstów gwarowych*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Ostaszewska D., Tambor J., 2001: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Phonverter [b.r. wyd.]: „Laboratory of Experimental Phonetics »Arturo Genre«, Turin". http://www.lfsag.unito.it/ipa/converter_en.html [data dostępu: 9.05.2012].

PSG – Pullum G.K., Ladusaw W.A., 1986: *Phonetic Symbol Guide*. Chicago, The University of Chicago Press.

Pullum G.K., Ladusaw W.A., 1996: *Phonetic Symbol Guide*. 2nd ed. Chicago, The University of Chicago Press.

Rocławski B., 1986: *Zarys fonologii, fonotaktyki i fonostatystyki współczesnego języka polskiego*. Gdańsk, Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Gdańskiego.

Rybka P., 2008: *Międzynarodowy alfabet fonetyczny a fonetyka języka polskiego*. W: Biłas-Pleszak E., red.: *Wśród słów i znaczeń. Z zagadnień współczesnego języka polskiego*. Katowice, Wydawnictwo Naukowe ExMachina.

Rybka P., 2009: *O potrzebie ujednolicenia analizy artykulacyjnej obrazów głosek i jej prezentacji transkrypcyjnej – spostrzeżenia i propozycje*. W: Skarżyński M., Czelakowska A., red.: *Język z różnych stron widziany. Materiały z ogólnopolskiej doktorancko-studenckiej konferencji naukowej „Z zagadnień metodologii badań językoznawczych" Kraków, 10–11 marca 2008 r.* Kraków, Księgarnia Akademicka.

Rybka P., 2013: *O potrzebie monografii (użycia) IPA*. „LingVaria", 1 (15), s. 15–26.

Sadyk-Bej M., 1934: *Elementarna gramatyka języka arabskiego*. Lwów, Instytut Orientalistyczny.

SAMPA, 2005: *SAMPA – computer readable phonetic alphabet*. „Speech, Hearing & Phonetic Sciences UCL Division of Psychology & Language Sciences". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/index.html [data dostępu: 9.05.2012].

Sawicka J., Grzybowski S., 1999: *Studia z palatalności w językach słowiańskich*. Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Stopa R., 1967: *Konsonantyczny system języka Zulu w świetle dialektologii historycznej*. W: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego", z. 25. Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 155–168.

Strutyński J., 1992: *Zarys gramatyki polskiej*. Cz. 1: *Fonetyka i fonologia*. Kraków, Staromiejska Oficyna Wydawnicza.

Styczek I., 1973: *Badania eksperymentalne spirantów polskich s, š, ś ze stanowiska fizjologii i patologii mowy*. Wrocław, Ossolineum.

SWP – Karaś M., Madejowa M., red., 1977: *Słownik wymowy polskiej PWN*. Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Szulc A., 1984: *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego. Dydaktyka języków obcych*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Szwajkowska E., 2012: *Jaka to litera?* Gdańsk, Wydawnictwo Harmonia.

Unicode 6.1, [b.r. wyd.]: *Unicode 6.1 Character Code Charts*. „The Unicode Consortium". http://www.unicode.org/charts/ [data dostępu: 3.05.2012].

Urbańczyk S., 1984: *Zarys dialektologii polskiej*. Wyd. VII, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

VoQS – Ball M.J., Esling J., Dickson C., 1994: *Voice Quality Symbols*. „University of Louisiana Lafayette", http://www.ucs.louisiana.edu/~mjb0372/VOQSchart.pdf, [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 1995a: *SAMPROSA (SAM Prosodict Transcription)*. „UCL Phonetics and Linguistics". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/samprosa.htm [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 1995b: *Computer-coding the IPA: a proposed extension of SAMPA*. „UCL Phonetics and Linguistics". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/ipasam-x.pdf [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 1996a: *English*. „UCL Phonetics and Linguistics". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/polish.htm [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 1996b: *Polish*. „UCL Phonetics and Linguistics". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/english.htm [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 2000: *Computer-coding the IPA: a proposed extension of SAMPA*. „UCL Phonetics and Linguistics". http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/x-sampa.htm [data dostępu: 9.05.2012].

Wells J., 2001: *Orthographic diacritics and multilingual computing*. „Language Problems and Language Planning", nr 24.3. Artykuł opublikowany na stronie: http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/dia/diacritics-revised.htm [data dostępu: 25.01.2012].

Wells J., 2008: *An impossible sound*. „John Wells's phonetic blog archive" 16–29.02.2008. http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/blog0802b.htm [data dostępu: 3.05.2012].

Wierzchowska B., 1967: *Opis fonetyczny języka polskiego*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wiśniewski M., 2001: *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Wyd. 4, Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Wojeński J., 1974: *Technika liternictwa*. Wyd. 7 uzup. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

X-SAMPA/CXS, [b.r. wyd.]: *Conlang X-Sampa: modified X-Sampa used on the Conlang Mailing List*. „Theiling Online". http://www.theiling.de/ipa/ [data dostępu: 9.05.2012].

Zaręba A., 1956: *Zbieranie materiałów gwarowych. Wskazówki dla etnografia w terenie*. Wrocław, Ossolineum.

Żurawski S., red., 2011: *Język polski. Nauka o języku*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żygis M., 2004: *Dlaczego polskie sybilanty są retrofleksami?* „Logopedia", 33, s. 119–131.

Spis rysunków i tabel

Rysunek 1. Orientacyjne rozmieszczenie obszarów artykulacyjnych wg modelu leżącego u podstaw IPA 65

Tabela 1. Zestaw podstawowych symboli IPA 20
Tabela 2. Zestaw dodatkowych symboli IPA (tzw. *Ext[ended] IPA*) 21
Tabela 3. Zestaw symboli jakości głosu 22
Tabela 4. Sposoby użycia tzw. kwalifikatorów transkrypcji 24
Tabela 5. Zestawienie typów symboli IPA wydzielonych wg kryterium graficzno-semantycznego i kryterium oficjalności 29
Tabela 6. Kolejność symboli zastosowana w zestawieniu symboli slawistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego 36
Tabela 7. Zestawienie symboli slawistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego 37
Tabela 8. Zestawienie wybranych odmian fonacji wraz z możliwymi oznaczeniami w IPA 50
Tabela 9. Zestawienie kwalifikatorów transkrypcji oznaczających różne odmiany fonacji i ułożenia krtani 51
Tabela 10. Symbole akcentu dynamicznego (przycisku) 51
Tabela 11. Symbole siły artykulacji (napięcia mięśni i szybkości wydechu lub wdechu) . 52
Tabela 12. Symbole akcentu iloczasowego 52
Tabela 13. Symbole akcentu tonalnego (tonicznego) 53
Tabela 14. Porównanie tzw. liter tonalnych (tonicznych) z nadpisywanymi diakrytami tonalnymi (tonicznymi) 54
Tabela 15. Symbole zmian wysokości tonu 55
Tabela 16. Symbole granic prozodycznych 57
Tabela 17. Symbole sylabiczności i niesylabiczności 57
Tabela 18. Symbole pauz akustycznych 57
Tabela 19. Terminy muzyczne stosowane w IPA 58
Tabela 20. Spis obszarów artykulacyjnych wraz z odpowiadającymi im artykulatorami . 63
Tabela 21. Zestaw symboli spółgłosek wargowych 66
Tabela 22. Zestaw symboli spółgłosek przedniojęzykowych i tzw. bidentalnych 67
Tabela 23. Sposoby dokładnego zaznaczania miejsca artykulacji spółgłosek przedniojęzykowych 68
Tabela 24. Zestaw symboli płucnych spółgłosek retrofleksyjnych i dorsalnych 69
Tabela 25. Różnica między stopniem odgięcia języka i sposoby zaznaczania tej różnicy w tranksrypcji międzynarodowej 69
Tabela 26. Zestawienie oficjalnych i nieoficjalnych sposobów transkrybowania wybranych spółgłosek dziąsłowo-palatalnych 70
Tabela 27. Zestaw międzynarodowych symboli spółgłosek gardłowych i krtaniowych . 71
Tabela 28. Sposoby odróżnienia w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek trących i samogłosek niesylabicznych artykułowanych w gardle i krtani 72
Tabela 29. Sposób odróżnienia „bezdźwięcznego” od „dźwięcznego” zwarcia krtaniowego 73
Tabela 30. Symbole IPA dla samogłosek podstawowych (duże symbole) oraz możliwe sposoby uzupełnienia tego zestawu symbolami samogłosek pośrednich (mniejsze symbole) 77
Tabela 31. Podstawowe symbole samogłosek niezgłoskotwórczych w IPA 78

Tabela 32. Sposoby transkrybowania samogłosek niezgłoskotwórczych artykułowanych w obszarach: dwuwargowym, międzyzębowym, dziąsłowo-palatalnym i języczkowym 78
Tabela 33. Sposoby uszczegóławiania transkrypcji przedniojęzykowych samogłosek niezgłoskotwórczych 78
Tabela 34. Symbole artykulacji podwójnych posiadających w IPA osobne symbole literowe 83
Tabela 35. Sposoby transkrybowania stopnia nasilenia palatalizacji spółgłosek 85
Tabela 36. Zestawienie sposobów zaznaczania w transkrypcji różnych relacji między artykulacją podstawową i poboczną 86
Tabela 37. Międzynarodowe oznaczenia labializacji samogłosek i spółgłosek 87
Tabela 38. Sposoby transkrypcji afrykat z dokładnym zaznaczeniem miejsca artykulacji segmentu zwartego 90
Tabela 39. Sposoby transkrybowania geminat 94
Tabela 40. Porównanie symboli silnej nosowości i szumu welarno-faryngalnego 95
Tabela 41. Porównanie sposobów transkrybowania stopni nosowości przy użyciu dopisanych cyfr, nawiasów i podwojenia symbolu unosowienia 95
Tabela 42. Zestawienie sposobów dokładnego transkrybowania odmian nosowości monosegmentalnej 96
Tabela 43. Zestawienie sposobów dokładnej transkrypcji odmian nosowości bisegmentalnej 96
Tabela 44. Przykłady transkrypcji dyftongów w konwencji międzynarodowej 97
Tabela 45. Międzynarodowe odpowiedniki slawistycznych symboli spółgłosek zębowych i dziąsłowych przypisanych według nazw miejsc artykulacji 99
Tabela 46. Spotykane w literaturze sposoby transkrypcji polskich spółgłosek zębowych i dziąsłowych 100
Tabela 47. Obszary artykulacyjne przypisywane polskim spółgłoskom przedniojęzykowym w dokładnych opisach 101
Tabela 48. Zestawienie międzynarodowych i slawistycznych symboli fonetycznych dla polskich spółgłosek przedniojęzykowych 101
Tabela 49. Dokładne odpowiedniki międzynarodowe slawistycznych symboli spółgłosek palatalnych przypisane na podstawie etykiet „prepalatalne” i „postpalatalne” . . . 102
Tabela 50. Zestawienie najczęściej stosowanych międzynarodowych oznaczeń polskich spółgłosek pre- i postpalatalnych 102
Tabela 51. Zestawienie sposobów odróżniania w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek transkrybowanych w alfabecie slawistycznym symbolami <ś ź ć ʒ́ ń> oraz <χ’ γ’ k’ g’ ŋ’> (pogrubieniem zaznaczono najprostsze symbole) 103
Tabela 52. Zestawienie slawistycznych symboli spółgłosek przednio-, środkowo- oraz tylnojęzykowych wraz z odpowiadającymi im symbolami IPA 105
Tabela 53. Sposoby transkrypcji miękkiego, średniego (jasnego) i ciemnego [l] w transkrypcji międzynarodowej 109
Tabela 54. Przykładowe transkrypcje międzynarodowe oddające precyzyjnie artykulacje polskich i rosyjskich spółgłosek bocznych 109
Tabela 55. Kolejność symboli literowych w spisie symboli fonetycznych IPA 118
Tabela 56. Kolejność znaków diakrytycznych w spisie symboli IPA 119
Tabela 57. Spis symboli IPA z podaniem ich wartości, nazwy, odpowiednich symboli zastępczych i kodów Unicode 120

Piotr Rybka

Summary

The International Phonetic Alphabet in Slavic Studies

The monograph is an extensive guide to international transcription. All currently used symbols of the International Phonetic Alphabet are incorporated along with the explanation of their meaning and uses. Among many examples of transcription derived from phonetic publications, original transcriptions of more difficult articulations are also included in the book. It may be noted, therefore, that the book bridges the gap in Polish linguistic literature where–for many years–a full description of present standard of international transcription has been missing.

The examples of transcriptions and sets of symbols are gathered to meet the needs of Slavonic researchers. The present monograph may be, therefore, recognized as intended for scientific rather than general reader. It may prove useful to specialists in different linguistic fields as well as in speech therapy. The book might be used by students of various philological subjects provided that they have acquired the essentials of articulatory phonetics.

The monograph comprises ten chapters along with the unpaginated preface and a list of phonetic symbols at the end. General assumptions of the study are introduced in the preface as well as possible uses of international transcription and reasons behind preferring this system of transcription to traditional Slavonic alphabet.

The first chapter outlines the history of the International Phonetic Association and its alphabet since its beginnings in late 19th century until the latest changes in the 21st century.

All currently used sets of international phonetic symbols with essential explanations are introduced in the second chapter. Understanding of the use of the symbols is facilitated by means of original typology of the symbols contained in this chapter.

The third chapter depicts the so-called Principles of the International Phonetic Association defining the application of the alphabet, the evolution of its symbols, as well as basic rules of international transcription. The Principles are discussed according to the official handbook of the International Phonetic Association.

In the following chapter, symbols of both Slavonic and International Phonetic Alphabets are compared, each group of equivalents being accompanied by essential explanatory notes. The list of symbols introduced in chapter four enables the reader to compare both alphabets and become familiarized with the major differences between them.

Ways of transcribing different actions of the larynx (i.e. phonation) are presented in the fifth chapter, whose latter section consists of symbols which may be used to transcribe prosodic features of speech including tone, word stress, length, boundaries of prosodic units, intonation contours and many others.

The most important consonant symbols arranged according to the place of articulation are discussed in the subsequent chapter, which begins with the description of the model of vocal organs with its divisions. More unusual articulations are introduced in the footnotes, since they may occur in Slavonic languages only as incorrect realizations of sounds. The main text, however, is centered around articulations that are most common in the above-mentioned languages.

In the seventh chapter, vowel symbols are elaborated with reference to the vowel quadrilateral model which provides the basis of the international system of vowel transcription. This section contains the symbols of the most important central approximants as well as symbols of particular Slavonic vowels.

Chapter eight includes review of symbols for essential complex articulations, such as palatalization, labialization, affricates, nasalization and diphthongs. In a separate section, transcription of different types of release–also called ‘plosion’ in some works–is presented along with types of consonant gemination.

In the subsequent (ninth) chapter much space has been given to particular issues concerning phonetics of Slavonic languages. Transcription of coronal, palatal and palatalized consonants is discussed in great detail, the discussion being an attempt at organizing different transcriptions found in literature.

The last chapter consists of additional examples of transcriptions of words and sentences in Czech, Polish, Russian and Slovenian languages. Due to sporadic application of the International Phonetic Alphabet to Slavonic languages, providing examples from other languages was not possible. Nevertheless, the transcriptions gathered allow to observe wide range of possibilities of the International Phonetic Alphabet which serves as a device for marking minute articulatory features.

The list of references provides all publications used in the monograph as well as offers additional information on the International Phonetic Alphabet.

All phonetic symbols and all complex symbols available in computer fonts are listed at the end of the book. Value description as well as Unicode number are provided for each symbol. Additional explanatory notes on structure and common erroneous substitutions of similar letters are given to most complex symbols. Many of the international symbols have their equivalents in simplified phonetic scripts which are also added to the closing list of symbols.

Пётр Рыбка

Резюме

Международный фонетический алфавит в славистике

Монография является обширным путеводителем по международной транскрипции. В ней содержатся все обязывающие в настоящее время символы международного фонетического алфавита наряду с описанием ценности символов и способа их использования. Многие находящиеся в работе образцы транскрипции почерпнуты из фонетической литературы или являются авторским предложением транскрипции более сложных типов артикуляции. Книга восполняет пробел в польском языкознании, в котором уже много лет не хватает полного описания обязывающего сегодня стандарта международной транскрипции.

Примеры транскрипции, а также наборы символов подобраны главным образом с мыслью об исследователях славянских языков. В связи с этим данная монография является прежде всего специальной разработкой, а не популярной литературой. Однако она может быть использована специалистами других дисциплин: лингвистами иных направлений или логопедами. Работой могут воспользоваться студенты филологических отделений, при условии прохождения основного курса артикуляционной фонетики.

Книга состоит из 11 глав и введения. Во введении представлены общие положения исследования, способы применения международной транскрипции, а также причины возможного выбора этой системы транскрипции вместо традиционно используемой славистской транскрипции.

В первой главе кратко оговаривается история Международного фонетического общества и самого международного алфавита с момента его возникновения в конце XIX века до новейших изменений в XXI веке.

Во второй главе даются все официальные наборы символов международного алфавита вместе с польским описанием (таблицы 1– 3). Авторская типология символов, представленная в этой главе, облегчает понимание способов применения отдельных групп графических знаков.

Третья глава содержит так называемые принципы Международного фонетического общества, определяющие цели, которым должен служить международный алфавит, направления развития международной транскрипции и общие способы использования символов. Принципы приводятся вслед за официальным учебником по международной транскрипции, изданным обществом.

В четвертой главе сопоставляются славистские и международные символы вместе с необходимым комментарием. Это позволит читателю сравнить оба алфавита и познакомиться с самыми важными разницами в конструкции обеих систем.

В пятой главе обращается внимание на способы транскрипции разных типов активности гортани, т.е. так называемой фонации. Во второй части этой главы представлены символы, позволяющие передать в транскрипции просодические черты речи: высоту тона, распределение ударения, временные характеристики, границы просодических единиц, интонационные контуры и многие другие факторы.

В шестой главе описываются самые важные символы согласных, упорядоченные согласно месту их артикуляции. Введением к этой части является общая характеристика модели речевого аппарата с подразделением на артикуляционные области. В сносках упоминается о более экзотических способах произношения, которые в славянских языках могут иметь статус дефектных. В главном тексте в центре внимания находятся артикуляции, появляющиеся в описании славянских языков чаще всего.

В седьмой главе представлены символы гласных вместе с рассмотрением модели четырехугольника гласных, на который опирается международная транскрипция. В этой части даются также символы самых важных неслогообразующих гласных, а кроме того, способы транскрипции гласных, встречаемых в славянских языках.

Восьмая глава содержит описание способов транскрипции самых важных сложных типов артикуляции: палатализации, лабиализации, аффрикат, носовых звуков, дифтонгов. Отдельно рассматриваются разновидности взрыва, который в современном языкознании называется «плозией», а также виды геминации согласных.

В девятой главе много места уделяется детальному анализу вопросов, связанных с фонетикой славянских языков. Подробно описывается транскрипция переднеязычных, палатальных, а также смягченных согласных, что является попыткой упорядочить разные способы транскрипции, отмечаемые в литературе.

Десятая глава включает дополнительные примеры транскрипции слов и высказываний на чешском, польском, русском и словенском языках. Редкое применение международной транскрипции по отношению к славянским языкам не позволило найти примеры в других языках этой группы. Однако собранные образцы показывают широкие возможности международного алфавита, с помощью которых можно отметить многие особенности артикуляционных черт.

В одиннадцатую главу входит перечень всех буквенных символов, а также доступных в компьютерных знаках (так называемых фонтах) готовых соединений букв с диакритическими символами. Каждому символу сопутствует описание его наполнения, а также код в системе Unicode. Символы со сложным строением сопровождаются дополнительными комментариями, в которых описывается их структура и содержится предостережение перед их отождествлением с очень похожими графическими знаками других алфавитов. Многие международные символы имеют также свои соответствия в системах упрощенной транскрипции, которые приводятся в данном списке.

В библиографии собраны все источники, как использованные в работе, так и информирующие о международной транскрипции.

Spis treści

Wstęp 5

1. Zarys historii IPA 13

2. Zestawy i typologia symboli IPA 19

3. Zasady Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego 31

4. IPA a alfabet slawistyczny 35

5. Fonacja i prozodia 49
5.1. Odmiany fonacji 49
5.2. Prozodia i sylabiczność 51

6. Spółgłoski 61
6.1. Spółgłoski w IPA 61
6.2. Spółgłoski wargowe (labialne) 66
6.3. Spółgłoski zębowe (dentalne) i dziąsłowe (alweolarne) 67
6.4. Spółgłoski retrofleksyjne i dorsalne (grzbietowe) 69
6.5. Spółgłoski gardłowe (faryngalne) i krtaniowe (glottalne) 71
6.6. Zwarcie krtaniowe „dźwięczne" i „bezdźwięczne" 72

7. Samogłoski 75
7.1. Samogłoski w IPA 75
7.2. Samogłoski niezgłoskotwórcze 77
7.3. Symbole samogłosek w alfabecie slawistycznym i ich odpowiedniki w IPA 79

8. Artykulacje złożone 83
8.1. Artykulacje podwójne 83
8.2. Palatalizacja 84
8.3. Labializacja i delabializacja 86
8.4. Afrykaty 88
8.5. Odmiany wybuchu (plozji) 90
8.6. Geminaty 92
8.7. Unosowienie samogłosek i odnosowienie spółgłosek nosowych 94
8.8. Dyftongi 97

9. Szczególne problemy fonetyki języków słowiańskich 99
9.1. Polskie spółgłoski przedniojęzykowe 99
9.2. Polskie spółgłoski pre- i postpalatalne 101
9.3. Spalatalizowane spółgłoski szumiące 104
9.4. [r] trące (frykatywne) 105
9.5. [r] jednouderzeniowe 106
9.6. Trące warianty spółgłosek nosowych 107
9.7. Spółgłoski boczne w językach słowiańskich 108

10. Przykłady transkrypcji 111
10.1. Język czeski 111
10.2. Język polski 112
10.3. Język rosyjski 114
10.4. Język słoweński 114

11. Spis symboli IPA 117

Bibliografia 153
Spis rysunków i tabel 158
Summary 160
Резюме 161

Redakcja: Olga Nowak
Projekt okładki: Łukasz Kliś
Fotografia na okładce: Żaneta Siwik
Korekta: Lidia Szumigała
Opracowanie DTP: Beata Klyta

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-386-1
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-387-8
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12 B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Projekt okładki powstał
we współpracy z Zakładem Projektowania
Graficznego w Instytucie Sztuki
Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 20,5; arkuszy wydawniczych: 17,5. Cena 28 zł (+ VAT). Publikację wydrukowano na papierze Alto 90 g/m^2, dostępnym w ofercie firmy Panta. Do składu użyto krojów pism: Charis SIL oraz Roboto. Druk i oprawę wykonano w drukarni „EXPOL" P. Rybiński, J. Dąbek Spółka Jawna (ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek).

ɗ ʋ ɱ ʑ ɕ ɐ s ɻ ʁ

ʐ ɻ ʁ ʋ ɱ ʑ ɕ ɐ ɮ

ɖ ɦ ʕ ɟ e ɗ y ʔ ʌ

ɕ ɐ s y ʢ ɣ ɖ ɦ ʈ

ɮ c u fŋ ɭ ʢ ɠ o ɟ

ɗ ʋ ɱ ʑ ɕ ɐ ʐ ɻ ʁ

ʐ ɻ ʁ ʋ ɱ ʑ ɕ ɐ ɮ

Więcej o książce

CENA 28 ZŁ (+ VAT)
ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-386-1